

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВНЗ УКРАЇНСЬКИЙ КАТОЛИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЛЬВІВСЬКА ДУХОВНА СЕМІНАРІЯ СВЯТОГО ДУХА
ФІЛОСОФСЬКО-БОГОСЛОВСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Кафедра богослов'я

Магістерська робота

АНТИНОМІЯ «ДВОХ ОБЛИЧ» СМЕРТІ
В ОФІЦІЙНИХ ЛІТУРГІЙНИХ ТЕКСТАХ
УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ
ПОГЛЯД ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ СИСТЕМАТИЧНОГО БОГОСЛОВ'Я

Студент VI курсу: Іван Шидловський

Науковий керівник: о. Пантелеймон (Трофімов), ЧСВВ
доктор богослов'я

Науковий консультант: Петро Сабат
доктор східних церковних наук
кандидат історичних наук

Львів 2018

ЗМІСТ

Список скорочень	4
Вступ.....	5
Розділ I Окреслення поняття «смерті» та причин смертності людини	15
1.1. Розуміння смерті з точки зору богословської антропології	15
1.1.1. Сотворення людини.....	15
1.1.2. Смерть людини як наслідок гріха Адама	18
1.1.3. Особисті гріхи як причина смерті.....	23
1.2. Визначення та окреслення поняття смерті фізичної	25
1.2.1. Фізична смерть як закінчення земного життя (кончина).....	26
1.2.2. Розлучення душі і тіла – смерть фізична	30
1.2.3. Втрата образу і краси як наслідок фізичної смерті	34
Розділ II Смерть як онтологічна та антропологічна трагедія.....	37
2.1. Трагедія людського буття як наслідок гріха	37
2.1.1. Гріх – смерть духовна	37
2.1.2. Покаяння, навернення як духовне оживлення, відродження.....	40
2.1.3. Умертвлення пристрастей – шлях до оживлення душі.....	45
2.1.4. Гріховний сон.....	47
2.1.5. Фізична смерть у стані духовної смерті	49
2.2. Страх смерті як усвідомлення онтологічної трагедії людини.....	52
2.2.1. Невідання подальшого шляху та місця перебування душі.....	52
2.2.2. Усвідомлення гріховності людини перед смертю та прийдешнім судом.....	54
2.2.3. Взаємопов'язання страху перед судом і Другим приходом Христа.....	60
2.2.4. Заклик до душі про покаяння у відчутті страху перед смертю і муками.....	63
2.3. Смуток та печаль через смерть людини	65
2.3.1. Розлука із близькою людиною	65
2.3.2. Біль втрати дитини	67
2.3.3. Печаль учнів та учениць через смерть Христа	67
2.3.4. Плач Пресвятої Богородиці	70
2.3.5. Оплакування померлого Лазаря.....	79
Розділ III Смерть як Боже благодіяння для людини	82
3.1. Христос як переможець смерті.....	82
3.1.1. Воплочення Божого Сина як початок перемоги над смертю	82
3.1.2. Допуст смерті та воскресіння Лазаря як передсмак перемоги над смертю	87
3.1.3. Страждання, смерть і воскресіння Ісуса Христа	88
3.2. Смерть – прибуток, що веде до життя в Христі.....	99
3.2.1. Мучеництво крові та безкровне святих.....	99
3.2.2. Успіння Пресвятої Владичиці нашої Богородиці і приснодіви Марії.....	110
3.2.3. Смерть в Господі та молитва за упокоєння	115

Висновки	121
Список джерел та літератури	125
Додатки.....	130
Ілюстрації	133

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

<i>Мінея, [місяць], Почаїв, 1761</i>	Книга Минїа. к сїтой чюдотворной лаврѣ Почаевской, мѣѣа
<i>Молитвослов, 1990</i>	Молитвослов. Часослов-Октоїх-Триодь-Мінея, Рим-Торонто 1990.
<i>Осмигласник, 1895</i>	ОСМОГЛАСНИКЪ ѿлиники же ѡктоихъ или ПАРАКЛИТИВН, Львовъ ѡдѡче.
<i>Служебник В.В., 1980</i>	Священна і Божественна Літургія во святых отца нашего Василия Великого, Рим 1980. (для вжитку в нашій Помісній Українській Католицькій Церкві, Патріарх Йосиф Сліпий).
<i>Служебник Й.З., 1988</i>	Священна і Божественна Літургія святого отца нашего Йоана Золотоустого, Торонто: Синод Ієрархїї Української Католицької Церкви 1988.
<i>Требник, 2010</i>	Требник освячень та благословень, з благословення Блаженнішого Любомира Гузара, Львів: Свічадо 2010.
<i>Требник, Львів 1925.</i>	ВУХОЛОГІОНЪ или ТРЕБНИКЪ, Львовъ, ѡдѡче
<i>Требник, Рим 1946</i>	ТРЕБНИКЪ, часть вторая. По благословенію свѣтѣйшаго римскаго апостоликаго престола, Римъ, въ тѣпографіи крѣпостоферратскіа ѡбщїтели ѡдѡс.
<i>Триодь П., 1906</i>	ТРИОДЬ ПОСТНАА или ТРИПРЕБЕНЦЪ ѿлиники ТРИОДІОНЪ, Львовъ ѡдѡс(з).
<i>Триодь Кв., 1907</i>	ТРИОДЬ ЦВѢТНАА ѿлиники ПЕНТИКОСТАРІОНЪ сїєсть ПАТДЕСАТНИЦА, Львовъ ѡдѡз.

ВСТУП

«Смерть» – таке страшне і водночас заворожуюче слово. Як багато вона за собою приховує і як мало ми про неї знаємо. Багато письменників, митців присвятили свої твори, аби окреслити своє розуміння того, яким є людське життя. Як багато ставить перед собою запитання: чому ми помираємо? Що буде далі? Якою є смерть? Напевне, кожен філософ чи богослов бодай раз торкався цієї теми у своїх роздумах і творах у пошуках відповіді на таємничу та відвічну дилему розуміння смерті.

Адже справді кожна людина рано чи пізно постає перед обличчям смерті. Якою є ця зустріч? Вона викликає смуток, страх, біль втрати, сором чи, навпаки, усмішку, умиротворення, радість? Яким є «обличчя смерті»? Саме слово «обличчя» в одному зі своїх значень як «найбільш показова сторона якогось явища, предмета і т. ін., яка виражає його суть»¹. Розуміння смерті, її причини та роль в житті людини наповнене різними антиноміями². У цій праці спробуємо дізнатися чому смерть сприймається так по-різному, а емоції та почуття є настільки контрастними, тобто, яким чином виявляється антиномія «двох облич» смерті.

Церква також береже та свідчить свою віру, все те, що було їй об'явлено, а разом з тим, у її світлі отримує відповіді на болючі запитання, висловлює свою надію на Бога та поширює любов словами та ділами, молитвою й порадами, милосердям і допомогою. *Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха»* підкреслює, що джерелом християнського життя є віра у Воскреслого Христа. «Цю віру, сформульовану Церквою в Нікейсько-Царгородському Символі віри, виражає літургійна молитва Церкви, через яку ми стаємо причасниками Христової Пасхи, учасниками “нового життя” у Христі»³. Тут *Катехизм* звертається до «*Заповіту*» Патріарха Йосифа Сліпого, де він зауважує, що «літургійна молитва стає передвісником сформульовань основних правд віри в

¹ «Обличчя» // ІНСТИТУТ МОВОЗНАВСТВА АН УРСР, *Словник української мови: в 11 тт.*, т. 5 / ред. І. К. Білодіда, Київ: Наукова думка 1970-1980, 525.

² Див. Т. ШПІДЛИК, *Мараната, життя по смерті*, пер. з італ. В. Чайковський, Київ: Дух і Літера 2013, 107-108.

³ Синод Єпископів УГКЦ, *Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха»*, Львів: Свічадо 2012, §1.

Символах-ісповідах віри»⁴. Слід зауважити, що вся цінність поєднання між Літургією Церкви і її віровченням полягає в тому, що Літургія є первинним джерелом, з якого пізнається Традиція Церкви, тобто є найнадійнішим засобом передання церковної Традиції⁵. Тоді ж Патріарх Йосиф стверджує:

...важливість молитви, зокрема літургійної, ще й у тому, що в ній віруюча людина висловлює свою віру в об'явлені таїнства віри і своє глибоке розуміння самої істоти цілої Христової Церкви, а в ній і своєї рідної Церкви як невід'ємної, повноцінної в обряді, Літургії, церковному управлінні, традицією освяченій духовній спадщині самобутньої її частини⁶.

І справді, у літургійному житті східного обряду значне місце займає релігійна поезія, яка часто зі своїми образами, метафорами та іншими літературними засобами, має велику догматичну цінність⁷.

Актуальність цієї праці передусім полягає в тому, що в сучасному світі, де шириться негативізм, залишаючи за собою лиш невтішні новини, бажаючи затінити світло любові, так важливо пізнавати правду про добро, яке теж варте нашої уваги. У світі, де так високо оцінюється матеріальне та забувається духовне, необхідно як своїм прикладом, так і навчаючи інших, свідчити про правдиву цінність нашого життя. У світі, де приймати правду і ділитися нею є боляче і небезпечно, але напівправа та обман стають комфортним способом існування.

На превеликий жаль, і наше духовне життя часто стає розбурханим морем, а тому часом можна помітити, що богословська думка та її акценти у літургійних текстах і молитвах Церкви стають все більш незрозумілими, далекими від модерного способу мислення. Що, у свою чергу, сіє певне нерозуміння того, що ми просимо у молитвах, а разом з тим, у що ми віримо і, навіть, те, як живемо [*Lex orandi, lex credendi, lex vivendi*]. Перед Церквою стоїть виклик дати відповіді на запитання, якою має бути молитва, чи ми розуміємо те, про що ми молимося, а відтак, яким є розуміння смерті та як вона

⁴ Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха», §7.

⁵ Див. М. НЕСНАЈ, *Oratio liturgica pro defunctis in Ecclesia Russa Orthodoxa (exquisitio dogmatica)*, Lublini: 1933, 68.

⁶ Слпий Йосиф Патріарх, «Заповіт Блаженнішого Патріярха Йосифа Сліпого», Львів: Інститут розвитку міста Львова 2003, 24-25.

⁷ Див. М. НЕСНАЈ, *Oratio liturgica pro defunctis in Ecclesia Russa Orthodoxa (exquisitio dogmatica)*, 70.

має сприйматися тими, хто голосить молитви. А тому, «ми можемо та повинні шукати і знаходити в літургійній спадщині віру Церкви»⁸. Слід зауважити, що для святих Отців літургійна традиція Церкви є не лише об'єктом дослідження, а й, у першу чергу, - його живим джерелом, а відтак верховним критерієм будь-якого християнського судження. Саме на цьому ґрунтується розуміння давнього твердження: «*Lex orandi est lex credendi*»⁹.

Окрім свідчення своєї віри теперішнім поколінням, важливим є справді побожне, духовне виховання майбутніх поколінь. Адже, як зауважує *Катехизм УГКЦ*, «християнські родинні звичаї прищеплюють дітям християнський погляд на народження і смерть людини, створення сім'ї та сімейні взаємини, розвивають почуття приналежності до церковної спільноти і свого народу»¹⁰, про що слід навчати і на ділі, і на слові зокрема, проповіддю. А праця із офіційними богослужбовими книгами УГКЦ та їх дослідження з погляду систематичного богослов'я є одним із багатьох кроків у розвитку літургійного життя нашої Церкви.

Об'єктом праці є богословська антиномічність розуміння смерті людини у літургійних текстах офіційних богослужбових книг УГКЦ.

Предметом праці є спроба систематичного представлення богословських ідей розуміння смерті у літургійних текстах УГКЦ.

А відтак, **метою цієї праці** є дослідити та проаналізувати літургійні тексти офіційних богослужбових книг УГКЦ, опрацювати та систематизувати богословську думку про смерть та антиномію її «двох облич», сформулювати можливі теми проповідей про неї для вірних УГКЦ.

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати наступні завдання:

⁸ COMMISSIONE TEOLOGICA INTERNAZIONALE, «Problemi attuali di escatologia (1990)», 11.1 // *сайт: La Santa Sede*, <http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/cti_documents/rc_cti_1990_problemi-attuali-escatologia_it.html> (дата звернення 14.10.2018).

⁹ А. ШМЕМАН, «Богословие и литургическое предание» // *Собрание статей. 1947-1983*, ред. Е. Дорман, Москва: Русский путь, 2009, 225.

Див. А. ШМЕМАН, «О методе литургического богословия» // *Собрание статей. 1947-1983*, ред. Е. Дорман, Москва: Русский путь, 2009, 284-285.

Див. А. ШМЕМАН, «Литургические символы и их богословское толкование» // *Собрание статей. 1947-1983*, ред. Е. Дорман, Москва: Русский путь, 2009, 298.

¹⁰ *Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха»*, 68.

Тут і далі, виділення *курсивом* важливих фрагментів тексту та термінів власні.

- а) розкрити розуміння смерті на основі літургійних текстів УГКЦ;
- б) висвітлити біблійне підґрунтя літургійних текстів щодо цієї тематики;
- в) проаналізувати віровчення УГКЦ у її Катехизмі на тему смерті;
- г) описати антиномічність розуміння смерті в літургійних текстах УГКЦ;
- д) запропонувати ідеї для підготування проповідей та гомілій про смерть.

Для того, щоб виконати всі вищевказані завдання цієї роботи ми звертатимемося до таких наукових методів: а) аналітичний; б) компаративний; в) синтетичний; г) описовий; г) контент-аналіз літургійних текстів.

У цій праці буде висвітлено розуміння антиномії «двох облич» смерті для формулювання християнського догматичного вчення про смерть на основі літургійних текстів УГКЦ. Крім того, будуть проаналізовані біблійні тексти¹¹, які слугують опорою для молитов, а також основні, фундаментальні святоотцівські ідеї, в яких подано богословську думку про те, чим є смерть. Таким чином, відкривається можливість побудувати напрацювання тем для проповідей вірним УГКЦ, що може стати цінним науковим матеріалом як для священиків у їхній проповідницькій діяльності, так і для усіх тих, хто шукає відповіді на запитання, яким має бути ставлення до християнин до смерті своєї та близьких і чи має він її боятися.

Новизною цієї праці є те, що такого роду контент-аналіз літургійних текстів УГКЦ на цю тематику є представлено вперше. Науково-теоретичне значення цієї дипломної роботи полягає у богословському аналітичному синтезі літургійних текстів, що відкриває можливість до поглиблення розуміння того, що ми молимося, а відтак, у що віримо. Окрім того, ця праця висвітлює виклики перед українськими богословами щодо молитовно-літургійної сфери

¹¹ Використовуватимемо текст Святого Письма в перекладі о. І. Хоменка (*Святе Письмо Старого і Нового Заповіту* / пер. за давньоєврейськими і грецькими текстами І. Хоменка, Рим 2007). Але також, для уточнення та кращого розуміння певних термінів будемо звертатися до перекладу о. І. Огієнка (*Біблія або Книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту* / пер. із давньоєврейської й грецької І. Огієнка, 1988).

життя християнина. Результати цього дослідження зможуть бути взяті до уваги у розвитку як літургійного богослов'я, так і літургійного життя УГКЦ в цілому.

Межі цієї праці мають наступний поділ:

Літургійні межі визначаються лише офіційними на час написання праці богослужбовими книгами в УГКЦ.

1. Офіційні богослужбові книги. Синод єпископів УГКЦ (Львів, 16-31 травня 1992 р. Б.) поряд із різними порадами та зобов'язаннями окреслює спосіб затвердження як нових літургійних текстів, так і зокрема їх перекладів¹². Цей Синод також нагадує про приписи Кодексу Канонів Східних Церков¹³ і наголошується, що «у літургічних відправах слід використовувати тільки книги з церковним затвердженням»¹⁴.

2. Визначення «літургійні тексти» нам подає Інструкція щодо подання і затвердження літургійних текстів, їх перевидань та перекладів (2013) виділяючи три типи молитовних текстів і, відповідно, визначаючи способи їх церковної апробації. Документ стверджує, що літургійний текст (на відміну від молитви та набожества публічного характеру та молитви та набожество приватного характеру) це «офіційний текст для публічного богочитання, який є частиною Передання Церкви. Як молитва Церкви, він не може носити приватного характеру»¹⁵.

3. Мова літургійних текстів. Синод єпископів УГКЦ, що збирався 1989 року в м. Римі, «стверджує, що офіційною літургічною мовою в УГКЦ є церковнослов'янська мова»¹⁶. У свою чергу, Патріаршою літургійною комісією УГКЦ задля впорядкування літургійного життя УГКЦ було підготовано лист-пригадування, що «офіційними церковнослов'янськими літургійними

¹² Синод Єпископів УГКЦ, Рішення і постанови, Львів, 16-31 травня 1992 р. Б, п. 3, в) // *Рішення і постанови Синодів Єпископів Української Греко-Католицької Церкви 1989-1997 років*, Львів: видання «Благовісника» 1998, - с.78.

¹³ Синод Єпископів УГКЦ, Рішення і постанови, Львів, 16-31 травня 1992 р. Б, п. 3, в-г).

¹⁴ *Кодекс Канонів Східних Церков*, к. 656, §1.

¹⁵ *Інструкція щодо подання і затвердження літургійних текстів, їх перевидань та перекладів*, Вступ // Спецвипуск «Благовісника Верховного Архiepіскопа Києво-Галицького УГКЦ», Матеріали Синоду Єпископів Української Греко-Католицької Церкви, Київ, 11-18 серпня 2013 р., 66-67.

¹⁶ Синод Єпископів УГКЦ, Рішення і постанови, Рим, 24 вересня – 8 жовтня 1989 р. Б., п. 1. // *Рішення і постанови Синодів Єпископів Української Греко-Католицької Церкви 1989-1997 років*, Львів: видання «Благовісника» 1998, - с.3.

Церковнослов'янська мова – далі «цс.»

виданнями УГКЦ є нижчеперелічені книги, видані церковною владою нашої Церкви чи Апостольським Престолом» (Див. Таблиця 1, с. 11 цієї праці), які належить вживати в літургійних богослужіннях і під час перевидань та перекладів літургійних текстів УГКЦ сучасними мовами аж поки не будуть опубліковані нові¹⁷.

Щодо літургійних текстів українською мовою, то Синод єпископів УГКЦ 1989 р. Б. у м. Римі зауважує, що після II Ватиканського Собору «існує тенденція в богослужіннях уживати більш зрозумілу вірними живу народну мову», а тому «схвалює практику в наших богослужіннях уживати живу українську мову (чи мови країн нашого поселення) там, де є така потреба, для кращої євангелізації наших вірних, а особливо молодих поколінь»¹⁸.

Поки що УГКЦ не має таких богослужбових книг українською мовою як офіційних: часослов, октоїх, мінеї, постова і квітна тріоді. Однак, *Молитвослов, 1990*¹⁹, який по своїй суті є збірником найважливіших частин із вищевказаних книг, згідно з постановою Синоду єпископів УГКЦ у Львові 1992 р. Б., вважається як офіційний літургійний текст для молитви нашої Церкви, хоч і тимчасовий: «Молитвослов для священників уживати нового видання Отців Василіян (1990 р.). Коли ж вийдуть нові переклади літургійних книг, також і Молитвослов буде достосований до них»²⁰.

Окрім цього є ряд окремих нових чинів та текстів богослужінь, які є потвердженими у нашій Церкві:

- Молебень до Христа Милосердного²¹ - потверджено 9 лютого 2016 р.Б. ²²

¹⁷ ВЕРХОВНИЙ АРХИЄПИСКОП КИЄВО-ГАЛИЦЬКИЙ СВЯТОСЛАВ, Лист, Київ Вих. ВВ 14/100, 20 лютого 2014 р.Б. // Літургія Церкви, блог Патріаршої Літургійної Комісії УГКЦ <http://plc-ugcc.blogspot.com/p/blog-page.html>

¹⁸ СИНОД ЄПИСКОПІВ УГКЦ, Рішення і постанови, Рим, 24 вересня – 8 жовтня 1989 р. Б., п. 1.

Див. також: II ВАТИКАНСЬКИЙ СОБОР, Конституція про святу літургію *Sacrosantum Concilium* [«Священний Собор»], (4 грудня 1963) // *Документи Другого Ватиканського Собору. Конституції, декрети, декларації*, репринтне видання, Львів: Свічадо 1996, 113.

¹⁹ *Молитвослов. Часослов-Октоїх-Тріодь-Мінея*, Рим-Торонто 1990. (= *Молитвослов, 1990*)

²⁰ СИНОД ЄПИСКОПІВ УГКЦ, Рішення і постанови, Львів, 16-31 травня 1992 р. Б., п. 5.

²¹ «Молебень до Христа Милосердного» // сайт: *Українська Греко-Католицька Церква*, <http://ugcc.ua/official/ugcc-today/gik_bojoho_myloserdya/moloben/moleben_do_hrista_miloserdnogo_76001.html> (дата звернення: 14.10.2018).

²² «Декрет проголошення Молебню до Христа Милосердного» // сайт: *Українська Греко-Католицька Церква*, <http://ugcc.ua/official/official-documents/zvernennya/2016/dekret_progoloshennya_molebnya_do_hrista_miloserdnogo_76002.html> (дата звернення: 14.10.2018).

• Служба свята Блаженних новомучеників Української Греко-Католицької Церкви²³ - potwierджено²⁴ 15 червня 2016 р.Б.

• Служба свята Матері Божої Неустанної Помочі²⁵ - була potwierджена²⁶ в час написання цієї праці 20 червня 2018 р.Б.

Важливим є зазначити, що заради уточнення термінів та аналізу текстів у дослідженні будемо звертатися до літургійних текстів церковнослов'янською мовою тих богослужбових книг, які, хоч і не є офіційними, але слугували джерелом для перекладів українською мовою (які, зазвичай, є вказаними у вступному слові до конкретного видання богослужбової книги), оскільки не всі потрібні частини можна віднайти в офіційних богослужбових книгах.

Таблиця 1

Богослужбові книги церковнослов'янською мовою ²⁷	Богослужбові книги українською мовою	Книги, на яких базувався переклад українською мовою
<i>Святое Евангелие</i> , Рим 1944	<i>Святе Євангеліє</i> , Рим 1990 ²⁸	-
<i>Апостол</i> , Рим 1955 ²⁹	<i>Апостол</i> , Рим 1991 ³⁰	-
<i>Псалтир</i> , Львов 1901 ³¹	<i>Молитовний Псалтир</i> , Рим 1990 ³²	<i>Псалтир</i> , Варшава 1936 Тексти молитов: <i>Псалтир</i> , Львов 1901

²³ «Служба свята Блаженних новомучеників УГКЦ» // сайт: Українська Греко-Католицька Церква, <http://ugcc.ua/official/official-documents/instruktsiya/sluzhba_svyata_blazhennih_novomuchenikiv_ugkts_77043.html> (дата звернення: 14.10.2018).

²⁴ «Декрет проголошення Служби свята Блаженних новомучеників УГКЦ» // сайт: Українська Греко-Католицька Церква, <http://ugcc.ua/official/official-documents/zvernennya/2016/dekret_progoloshennya_sluzhbi_svyata_blazhennih_novomuchenikiv_ugkts_77044.html> (дата звернення: 14.10.2018).

²⁵ «Служба свята Матері Божої Неустанної Помочі» // сайт: Українська Греко-Католицька Церква, <http://ugcc.ua/official/official-documents/instruktsiya/sluzhba_svyata_materi_bozhoi_neustannoï_pomochi_83158.html> (дата звернення: 14.10.2018).

²⁶ «Декрет проголошення служби свята Матері Божої Неустанної Помочі» // сайт: Українська Греко-Католицька Церква, <http://ugcc.ua/official/official-documents/zvernennya/doc2018/dekret_progoloshennya_sluzhbi_svyata_materi_bozhoi_neustannoï_pomochi_83157.html> (дата звернення: 14.10.2018). / (Опубліковано на офіційній веб-сторінці УГКЦ 20 червня 2018 року, владою нам даною затверджуємо і проголошуємо ad experimentum терміном на три роки).

²⁷ Назви богослужбових книг і їх видання подано згідно із вищевказаним декретом Патріаршої Літургійної Комісії УГКЦ від 20 лютого 2014 р.Б.

²⁸ *Святе Євангеліє*, за благословенням Блаженнішого Мирослава Івана, Кардинала Любачівського, Отця і Глави Української Католицької Церкви, Рим 1990.

Примітка: Беручи до уваги богослужбові книги Євангеліє та Апостол особливу увагу звертаємо саме на додатки: місяцеслов, а також змінні частини різних богослужінь.

²⁹ *АПОСТОЛ*, Рим 1955

³⁰ *Апостол*, за благословенням Блаженнішого Мирослава Івана, Кардинала Любачівського, Отця і Глави Української Католицької Церкви, Рим 1991.

³¹ *ПСАЛТИРЬ* блаженнаго пророка и царя Давида, Львова 1901

³² *Молитовний Псалтир*, Рим: видання Студіону 1990.

-	<i>Паремії</i> , Львів 2006 ³³	-
<i>Архиєратикон</i> , Рим 1973 ³⁴	<i>Архисратикон</i> , Торонто 1988 ³⁵	<i>Архиєратикон</i> , Рим 1973
<i>Служебник</i> , Рим 1942 ³⁶	<i>Священна і божественна літургія святого отця нашого Йоана Золотоустого</i> , Торонто 1988 ³⁷	<i>The Sacred and Divine Liturgy of our holy father John Chrysostom</i> , Toronto 1988 ³⁸
	<i>Священна і Божественна Літургія во святих отця нашого Василя Великого</i> , Рим 1980 ³⁹	-
	<i>Божественна Літургія Передшеосвячених Дарів</i> , Рим 1984 ⁴⁰	<i>Священна и Божественная служба Преждеосвященныхъ</i> , Рим 1941
<i>Требник</i> , Рим: I 1945; II 1946 ⁴¹ ; III 1951; IV 1952; V 1953	<i>Требник</i> , Львів 2001 ⁴²	<i>Требник</i> , Рим 1973 (укр), що є перекладом <i>Требника</i> , Рим 1946 (цс) <i>Требник</i> , Львов 1925-6 (цс) ⁴³
	<i>Требник</i> , Львів 2010 ⁴⁴	<i>Требник</i> , Львов 1925-6 (цс)
<i>Часослов</i> , Рим 1950 ⁴⁵	-	-

³³ *Паремії*, Львів: Свічадо, 2006.

³⁴ *АРХІЄРАТІКОНЪ ІЛИ СЛУЖЕБНИКЪ СВАТИТЕЛЬСКІЙ*, По благословенію сватчѣйшаго римскаго апостольскаго престѣла, Римъ: въ чѣпографѣн крѣпчѣффератикѣл Свѣтѣлн ꙗцѣг. (= *Архиєратикон*, Рим 1973)

³⁵ *Архиєратикон* або *Святительський служебник*, за благословенням Святішого Римського Престолу, Торонто: Видання Синоду УГКЦ 1988.

³⁶ *ЛІТУРГІКОНЪ І СЪСТЪ СЛУЖЕБНИКЪ*, По благословенію сватчѣйшаго римскаго апостольскаго престѣла, Римъ: въ чѣпографѣн крѣпчѣффератикѣл Свѣтѣлн ꙗцѣмъ.

³⁷ *Священна і Божественна Літургія святого отця нашого Йоана Золотоустого*, Торонто: Синод Ієрархії Української Католицької Церкви 1988. (= *Служебник* Й.З., 1988).

Див. Синод Єпископів УГКЦ, Рішення і постанови, Рим, 24 вересня – 8 жовтня 1989 р. Б., п. 2: «Синод постановляє, щоб там, де в богослужіннях уживається українська мова чи мови країн поселення, для збереження нормативності, всі придержувалися тексту Літургікону виданого Синодом Єпископів УГКЦ 1988 р.»;

Синод Єпископів УГКЦ, Рішення і постанови, Львів, 16-31 травня 1992 р. Б, п.3:

«Поки буде здійснений такий переклад, уживання літургічних перекладів залишити in statu quo, тобто коли в якійсь єпархії введено якийсь текст, то всі, навіть прихожі, повинні цього тексту вживати, тобто переклад Йосифа Сліпого чи Синоду з 1988 року».

³⁸ *The Sacred and Divine Liturgy of our holy father John Chrysostom*, by a Decree of the Congregation for the Oriental Churches, Toronto: Synod of the Hierarchy of the Ukrainian Catholic Church, 1988.

³⁹ *Священна і Божественна Літургія во святих отця нашого Василя Великого*, Рим 1980. (для вжитку в нашій Помісній Українській Католицькій Церкві, Патріарх Йосиф Сліпий). (= *Служебник* В.В., 1980)

⁴⁰ *Божественна Літургія Передшеосвячених Дарів*, Рим 1984

⁴¹ *ТРЕБНИКЪ*, чѣстѣ втораѣ. По благословенію сватчѣйшаго римскаго апостольскаго престѣла, Римъ, въ чѣпографѣн крѣпчѣффератикѣл Свѣтѣлн ꙗцѣмъ. (= *Требник*, Рим 1946).

⁴² *Требник*, Львів: Свічадо 2001.

Вступне слово: «...в основу *Требника* [...] покладено Малий *Требник* римського видання 1973 р., тексти якого переклала міжєпархіяльна літургічна комісія під проводом Блаженнішого Патріярха Йосифа. До римського видання додано деякі чини і молитви, [...] їх узято о *Требника*, виданого у Львові 1925 року із благословення Слуги Божого Митрополита Андрея. Ці тексти є новими перекладами і ще остаточно не потверджені. Отож, це видання тимчасове».

⁴³ *ВУХОЛОГІОНЪ ІЛИ ТРЕБНИКЪ*, Львова, ꙗцѣмъ (= *Требник*, Львів 1925).

⁴⁴ *Требник* *освячень та благословень*, з благословення Блаженнішого Любомира Гузара, Львів: Свічадо 2010. (= *Требник*, 2010)

⁴⁵ *ЧАСОСЛОВЪ* ІМѣѣ въ себѣ службѣ црковнѣю, съ мѣсоловома, ѣ прочѣмъ оуказанѣмъ [...]. Почѣмъ ꙗцѣмъ.

<i>Осмогласник, Львов 1895</i> ⁴⁶	-	-
<i>Ірмологіон, Львов 1904</i>	-	-
<i>Тріодь постная, Львов 1906</i> ⁴⁷	-	-
<i>Тріодь цвітняя, Львов 1907</i> ⁴⁸	-	-
<i>Миня, Почаев 1761-1764: Септемврій, Октоврій, Ноемврій, Декемврій, Януарій, Февруарій, Март, Априлій, Май, Юній, Юлій, Август</i> ⁴⁹	-	-
-	<i>Молитвослов, Рим 1990</i> ⁵⁰	<i>Вечірня і Утреня, Мондер 1945 та інші</i>

Часові межі цієї праці визначаються роками видань вищевказаних богослужбових книг.

Важко стверджувати щось про **ступінь дослідження цієї теми**, але слід зазначити, що окремих праць, які б висвітлювали цю тематику не знайдено, існують лише короткі згадки чи окремі тематичні примітки, які, зазвичай, є маленькою частиною досліджень у інших галузях богослов'я.

Проте джерельна база цього дослідження не буде обмеженою лише вищезгаданими виданнями, а міститиме також ряд інших книг, які допоможуть чіткіше висвітлити тему праці.

Ця магістерська праця складається зі змісту, вступу, основної частини (трьох розділів з підрозділами), висновків, списку використаної літератури, списку скорочень, а також додатків та ілюстрації, для зручнішої подачі дослідженої теми.

Перший розділ містить два підрозділи (які мають ще декілька ступенів поділу). У першому підрозділі буде окреслено та причин смертності людини. В окремому підрозділі ми представимо розуміння смерті з точки зору богословської антропології у літургійних текстах. А другий підрозділ висвітлюватиме визначення та розуміння смерті фізичної.

⁴⁶ ОСМОГЛАСНИКЪ ѿлиники же БУТОНХЪ илї ПАРЯВАНТІВН, Львовъ ꙗліѡче. (= Осмигласник, 1895)

⁴⁷ ТРІОДЬ ПОСТНАД илї ТРИПЪСНЕЦА ѿлиники ТРІОДІОНА, Львовъ ꙗліѡ(з). (= Тріодь П., 1906)

⁴⁸ ТРІОДЬ ЦВѢТНАД ѿлиники ПЕНТИКОСТАРІОНА сїверь ПАТДЕСАТНИЦА, Львовъ ꙗліѡз. (= Тріодь Кв., 1907)

⁴⁹ Книга Минїа. в стїой чудотворной лѡурѣ Почаевской, лѡѡѡа (= Миня, [місяць], Почаїв, 1671)

⁵⁰ Молитвослов. Часослов-Октоїх-Тріодь-Миня, Рим-Торонто 1990. (= Молитвослов, 1990)

Другий розділ роботи складатиметься з трьох основних підрозділів. У першому підрозділі буде розглянуто розуміння гріха як смерті духовної. У другому підрозділі зібрано ідеї щодо страху смерті, які подані в літургійних текстах. У останньому підрозділі буде описано смерть як антропологічну трагедію, а саме: смуток через втрату близької людини.

У третьому розділі нашого дослідження буде представлено значення та особливість смерті Ісуса Христа, як це описано в літургійних текстах. А відтак, у наступному підпункту представлено те, як оспівується смерть святих, зокрема мучеників. І в останньому підпункті буде окреслено особливості термінології щодо смерті в заупокійних богослужіннях.

Дипломна робота є дослідженням поняття та розуміння смерті людини у літургійних текстах УГКЦ, а разом з тим, вона не виключає подальшого і більш глибокого дослідження цієї тематики, а радше відкриває шлях ширшого погляду на богослов'я літургійних текстів, особливо з точки зору богословської антропології та есхатології.

РОЗДІЛ І

ОКРЕСЛЕННЯ ПОНЯТТЯ «СМЕРТІ» ТА ПРИЧИН СМЕРТНОСТІ ЛЮДИНИ

1.1. Розуміння СМЕРТІ з точки зору БОГОСЛОВСЬКОЇ АНТРОПОЛОГІЇ

О чудо, що це за *тайна* сталася з нами? Як ми передані тлінню? Як злучилися зі смертю? Воістину, як написано, велінням Бога, що подає упокоєння спочилим.¹

Кожна людина із нестримним бажанням пізнавати правду, бачачи лімітований смертю відлік часу земного життя (чи то іншої людини, чи то свого), ставить перед собою вищепроцитовані риторичні запитання. Тому й у літургійних текстах молимося: «Прийдіть, побачимо *всі* чудо, що понад розум. Той, хто вчора був з нами, нині лежить мертвий»². У цьому розділі спробуємо окреслити те, як літургійні тексти шукають відповіді на них, головню звертаючи увагу на ключові моменти богословської антропології.

1.1.1. Сотворення людини

Літургійні тексти дають яскраву характеристику того, ким є людина і якою є мета її життя, описуючи її сотворення та все те, що вона отримала від Творця. Переповідаючи біблійну історію створення людини (Буття 1,26-28; 2,7-8.16-25; 5,1-2), разом із багатьма іншими уривками, які змальовують це (Пс 119,73; 139,13; Йов 10,8-9; Муд 2,23; 15,11; Іс 44,2.24, Сир 15,14; 17,1-3.29-32; II Мак 7,23 та інші. *Чоловік і жінка*: Бут 1,27; 2,22; 5,1-2 - Mr 10,6; Мт 19,4), зауважується, що Бог «з небуття в буття привів усе, створив людину на Свій образ і подобу, і всякими дарами її прикрасив»³ та дав їй «владу на життя вічне»⁴. Він пречистими руками⁵ з землі⁶, з пороку створив древнього Адама.⁷

¹ *Требник*, Похорон мирських ієреїв, стихирі самогласні Йоана Дамаскина, голос 8 // *Требник*, 2001, 233.

Пор. інший переклад: «...О чудо! Що це за таємниця з нами діється? Як же ж це ми підпали тлінності? Як з'єдналися із смертю? Воістину, як написано, велінням Бога, що подає померлим упокій» - *Великопісна Тріодь*, Субота М'ясопусна, в п'ятницю на вечірні, стихира на «Господи, звиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 446.

² *Требник*, Похорон мирських ієреїв, стихирі самогласні Йоана Дамаскина, голос 2 // *Требник*, 2001, 228.

³ Чин Священної і Божественної Літургії святого отця нашого Йоана Золотоустого, як архиєреї повинні служити, молитва Трисвятого // *Архисратикон*, 1988, 34-35.

Пор. *Великопісна Тріодь*, Субота М'ясопусна, в суботу на утрени, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 453-454.

⁴ *Требник*, Таїнства Хрещення і Миромазання, Чин оглашення перед Хрещенням, молитва // *Требник*, 2001, 27.

Тому й співаємо: «Творець мій і Господь, узявши земний порошок, оживив мене життєдайним подихом і вшанував як начальника всього видимого на землі, та співжителя ангелів»⁸ та «Упорядкувавши все живе разом, між ним й мене, чоловіка смирення, і водночас і величі, сотворив еси»⁹. Також зауважується, що Господь Бог владою Своєї сили «із небуття все створив і всіх речей початки встановив, [...] чоловіка на образ свій сотворив з нерозлучною допомогою невісти, щоб жіночому тілу від чоловічого дати початок»¹⁰. Та «з ребра колись сотворив Єву, нашу праматір»¹¹. Відтак, літургійні тексти подають сотворення людини як єднання тіла і душі: «Взявши порошок від землі, Той, Хто сотворив мене, *тіло моє утворив* божественним хотінням, а *душу, живоносним подихом вдихнувши*, вложив повелінням святим»¹². У Чині похорону самогласні стихирі св. Йоана Дамаскина описується створення тіла і душі людини: «Початком мені і устроєм стало Твоє творче веління, бо Ти схотів з невидимого і видимого ества живим мене устроїти. *Із землі тіло моє утворив еси, а душу дав мені Твоїм божественним і животворящим диханням*»¹³.

Слід зауважити, що у *молитві над тим, що терпить безсоння*, говориться про те, що Бог «створив людину рукою Твоєю, взявши *порошок земний*, і образом своїм вшанувавши *його*».¹⁴ Хоч і церковнослов'янський текст *Требника 1926* каже: «*Созда́вший челове́ка рѣкою́ Твоѣю, перстѣ́ взѣмъ, ѿ земли, и ѿбразомъ*

⁵ *Квітна Тріодь*, Неділя Розслабленого, в суботу на вечірні, стихира на «Господи, звиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 681-682;

Квітна Тріодь, Неділя Розслабленого, в неділю на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 687.

А також: *Великопісна Тріодь*, Субота М'ясопусна, в п'ятницю на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 446;

Мінея, Посвяття Воздвиження, на вечірні, стихира на «Господи, звиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 1032.

Мінея, Богоявління Г.н.І. Христа (6 січня), на утрени, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 827.

⁶ *Великопісна Тріодь*, Неділя Сиропусна, в неділю на утрени, стихирі на псалмі похвальнім // *Молитвослов*, 1990, 462-463.

⁷ *Октоїх*, глас 1, в п'ятницю на утрени, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 207.

⁸ *Великопісна Тріодь*, Неділя Сиропусна, у суботу на вечірні, стихира на «Господи, звиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 459.

⁹ *Требник*, Чин похорону мирян, канон, пісня 1, тропарець // *Требник*, 2001, 141.

¹⁰ *Требник*, Молитва над бездітним подружжям, молитва // *Требник*, 2010, 34-35.

¹¹ *Требник*, Чин похорону мирян, канон, пісня 1, тропарець // *Требник*, 2001, 142.

¹² *Требник*, Похорон мирських ієреїв, «Блаженні», стихира // *Требник*, 2001, 208.

¹³ *Требник*, Похорон мирських ієреїв, стихирі самогласні Йоана Дамаскина, голос 6 // *Требник*, 2001, 231;

Див. інший переклад: «Початком й основою стало нам твоє творче веління. Захотівши скласти живу людину з невидимого і видимого ества, ти створив тіло наше з землі, душу ж дав нам своїм божественним і животворним подихом» - *Великопісна Тріодь*, Субота М'ясопусна, в суботу на утрени, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 454.

¹⁴ *Требник*, Молитва над недужим, що терпить від безсоння // *Требник*, 2010, 29.

Твоїм почётъ ѱго»¹⁵. Як бачимо, що через використання займенника чоловічого роду «*його*», змінилася суть молитви, і як наслідок виходить, що Творець вшанував своїм образом не людину (як є в церковнослов'янському тексті), а *порох земний*.

Катехизм УГКЦ зауважує, що Бог сотворив людину із «*земного пороху*» – матерії, вдихаючи їй «*віддих життя*», завдяки чому людина стала «*живою істотою*» (Бут 2,7)¹⁶. Разом з тим, важливим є те, що Господь покликав людину до святості у свободі й відповідальності, а також *оселив людину в раю*, дає їй свободу та заповідь для її реалізації, що виражається заборонаю споживати з “*дерева пізнання добра і зла*” (Бут 2,16-17)¹⁷. І разом з тим в літургійних текстах молимося: «*Вшанував еси образом Твоїм творіння рук Твоїх, Слове, бо живописав Ти в речевому вигляді подобу розумної істоти, якої й учасником мене вчинив еси, поставивши на землі володіти творіннями самовладно*»¹⁸.

Як бачимо, у сотворенні людина виступає як вінець творіння, володар над ним¹⁹. Але ця біблійна історія має своє продовження також і у літургійних текстах:

Ти *створив* чоловіка, взявши *прах із землі* і, *вдостоївши образом Твоїм*, Боже, поставив ти його у *рясному раю*, і *облітував* йому *безсмертне життя* і *насолоду вічних благ* за збереження заповідей Твоїх. Коли ж він *не послушав* Тебе, істинного Бога, Створителя свого, і *дав себе звести приманою змієвою* та *вмертвив себе своїми прогрішеннями*. Ти вигнав його праведним Твоїм судом, Боже, з раю у світ цей і повернув до землі, з якої він був *узятий*, і *справляючи* йому спасення через знову буття в самому Христі Твоєму.²⁰

Анафора Літургії св. Василя Великого, поряд із розповіддю про створення людини та дані їй дари та заповідь, описує і непослух обманеної змієм людини, яка впала в гріх, про що і буде наступний підпункт.

¹⁵ *Требник*, Молитви над болящими, молитва 3, над хворими і несплячим вночі // *Требник*, 1925, 189.

¹⁶ *Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха»*, §94, див. §128.

¹⁷ *Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха»*, §135, див. §131.

¹⁸ *Требник*, Похорон мирських ієреїв, стихири самогласні Йоана Дамаскина, голос 6 // *Требник*, 2001, 231.

¹⁹ *Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха»*, §118-120.

²⁰ Священна і Божественна Літургія во святых отця нашего Василя Великого, Анафора // *Служебник В.В.*, 1980, 63.

1.1.2. Смерть людини як наслідок гріха Адама

Літургійні тексти розповідають, що змії підступно намовив Адама скуштувати із забороненого дерева²¹, а радше, «підступний сатана, послужившись змієм як орудником, *обманув їжею, відлучив від Божої слави і віддав смерті* в глибинах землі»²². Так само і в *Чині похорону мирських ієреїв* молимося: «На образ Твій і на подобу утворив Ти на початку чоловіка; в раю поставив Ти володіти Твоїми творіннями; та *завистю диявола спокушений, їжу спожив, заповідей Твоїх переступником* став. Тому Ти, Господи, *присудив йому знову повернутися в землю, з якої він був узятий і випросити упокоєння*»²³.

Це є переповіданням біблійної історії про гріхопадіння (Бут 3:1-24). Гріх Адама полягає в тому, що «за намовою ворога, переступивши [...] божественне веління»²⁴ «упав, прогрішившись задля дерева, наш праотець і *прийняв тяжкий засуд*»²⁵. Тоді Адам «через їдження низько *впав у тлінність*»²⁶ «він через гріх *відпав*»²⁷, а разом з ним і ми «задля лакіємства, переможені гірким смаком овочу»²⁸ та «у *землю ми повернулися, заповідь Божу переступивши божественну*»²⁹.

Як і в літургійних текстах описується «змія великого, змія ветхого, званого дияволом і сатаною, що [...] лукавством своїм він потягнув за собою весь рід людський, запустивши смертоносну отруту в його коріння»³⁰, так і *Катехизм УГКЦ*, підкреслює, що Святі Отці в образі змія вбачали противника Бога і людини – сатану³¹. А вищеописана хитрість змія виявляється в перекрученні слів Божої заповіді: «Чи справді Господь Бог велів вам не їсти ні з якого дерева, що в саді?» (Бут 3,1; пор. Бут 2,16-17), яким спокусник втягає Єву в діалог із

²¹ *Мінея*, Передсвяття Богоявління (від 2-5 січня), на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 797.

²² *Великопісна Тріодь*, Неділя Сиропусна, у неділю на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 459.

²³ *Требник*, Похорон мирських ієреїв, стихирі самогласні Йоана Дамаскина, голос 7 // *Требник*, 2001, 232.

²⁴ *Великопісна Тріодь*, Неділя Сиропусна, у неділю на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 459-460.

²⁵ *Октоїх*, голос 6, у четвер на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 350.

²⁶ *Октоїх*, голос 2, у понеділок на утрени, канон, пісня 9, ірмос // *Молитвослов*, 1990, 223.

²⁷ *Требник*, Таїнства Хрещення і Миромазанья, Чин оглашення перед Хрещенням, молитва // *Требник*, 2001, 27.

²⁸ *Великопісна Тріодь*, Неділя Сиропусна, у неділю на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 467.

²⁹ *Требник*, Чин похорону мирян, канон, пісня 6, тропарець // *Требник*, 2001, 147.

³⁰ *Мінея*, Непорочне зачаття Пречистої Диви Марії (зачаття святої Анни) (9 грудня), на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 1090-1091.

³¹ *Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха»*, §145.

ним, і таким чином породжує в ній сумнів. А відтак, лукавий використовує цей сумнів Єви для обману³². Змієвий обман стає для Єви спокусою: «Дерево було добре для поживи й гарне для очей і приманювало, щоб усе знати» (Бут 3,6), якій Єва піддається. Так прародичі порушують Божу заповідь, а через це гріх і зло входять у світ (Рим 5,12)³³. Також, посилаючись на літургійні тексти зауважує, що «змій запропонував фальшиве обожествлення»³⁴, тобто піддав людині думку стати як Бог, але без Бога, власними зусиллями³⁵.

У літургійних текстах описуються також й інші наслідки гріхопадіння, коли «в задуми спокусника попав Адам; розум його обманено й душу поранено, і він лежав нагий, без охорони»³⁶. Після цього ми підпали первісній наготі³⁷, інакше кажучи «*боготканну одежу скинули ми, окаянні, [...] у смоковне листя та в шкіряну одежу ми зодяглися*»³⁸. Цікаво, що *Катехизм УГКЦ* розглядає *шкіряну одежу* із позитивної сторони, підкреслюючи, що «гріхопадіння Адама не відвернуло Божої любові від людини. Бог *милосердиться над упалим людством*: “Та й зробив Господь Бог Адамові та його жінці одежу з шкури і одягнув їх” (Бут 3,21)»³⁹. Як зауважують літургійні тексти, з гріхопадінням і «нас засуджено в поті гіркий хліб добувати, а землю проклято, щоб нам родила будяки й тернину»⁴⁰. Тобто гріх «спотворює ставлення людини до праці, яка з благословення зводиться до засобу виживання (див. Бут 3,19)»⁴¹.

А відтак, Адама прогнано з раю, бо проступно діткнувся забороненого плоду⁴², і «Єва, обманена змієм, вийшла колись опівдні з раю»⁴³. А подібно і ми

³² Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха», §146.

³³ Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха», §147.

³⁴ Див. *Октоїх*, глас 6, неділя, утрєня, канон воскресний, пісня 4, тропарець // *Осмигласник*, 1895, 640.

³⁵ Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха», §145.

³⁶ *Великопісна Тріодь*, Четверта неділя Посту, в неділю на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 486-487

³⁷ *Великопісна Тріодь*, Неділя Сиропусна, у неділю на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 467

³⁸ *Великопісна Тріодь*, Неділя Сиропусна, у суботу на вечірні, стихира на «Господи, звиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 459-460.

³⁹ Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха», §159.

⁴⁰ *Великопісна Тріодь*, Неділя Сиропусна, у суботу на вечірні, стихира на «Господи, звиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 459-460.

⁴¹ Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха», §155.

⁴² *Великопісна Тріодь*, Неділя Сиропусна, в неділю на утрєні стихира на псалмі похвальнім // *Молитвослов*, 1990, 463.

Пор. *Великопісна Тріодь*, Неділя Сиропусна, в неділю на утрєні, 3 // *Молитвослов*, 1990, 462.

Требник, Похорон мирських іереїв, «Блаженні», стихира // *Требник*, 2001, 208.

«були прогнані Богом»⁴⁴ «через жадобу насолоди [...], бо впали ми вельми низько»⁴⁵. Таким чином «небеса [...] Адам замкнув собі і своїм нащадкам»⁴⁶, двері райські стали замкненими для Адама⁴⁷ та брами ми зачинили переступом⁴⁸, тому й молимося у Чині похорону мирян: «*Раю жителем і господарем* на початку Ти мене вчинив, а коли я Твою *заповідь переступив*, Ти *вигнав мене*»⁴⁹. Це підкреслює також *Катехизм УГКЦ*, що вигнання прародичів із раю є завершенням гріхопадіння, внаслідок якого всяка людина втратила його і тепер «не може повернутися до дерева життя інакше, як тільки Божою силою; тому людина потребує Божого спасіння»⁵⁰.

Слід зауважити, що «Бог, однак, не відвертається від людини, а й надалі з нею перебуває, даруючи їй надію на спасіння»⁵¹. Він «запевняє людину в незмінності Його задуму щодо її богоуподібнення, богоусиновлення та обожествлення»⁵². Таким чином, Бог покладає ворожнечу між людиною і спокусником, яким була зведена через довіру до нього. Тут йдеться про «боротьбу між ними, щоб запобігти цілковитій залежності людини від зла»⁵³. Отож, Він «відкриває, що задум спасіння здійсниться за співучасті людини»⁵⁴. Далі *Катехизм УГКЦ* уточнює, що у змаганні між добром і злом остаточно переможе добро, *уособлене* в потомстві жінки. Цю першу благовість про спасіння людини Церква називає «Протоевангелієм» (див. Бут 3,15-16)⁵⁵. Як зауважується, попри те, що вигнання з раю вказує на карі за гріх, одразу по

⁴³ *Квітна Тріодь*, Неділя Самарянки, у суботу на вечірні, стихира на «Господи, звиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 693.

⁴⁴ *Великопісна Тріодь*, Неділя Сиропусна, у неділю на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 467.

⁴⁵ *Октоїх*, голос 3, у середу на утрени, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 259;

Октоїх, голос 3, у п'ятницю на утрени, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 265.

⁴⁶ *Мінея*, Богоявління Г.н.І. Христа (6 січня), Повечір'я Велике з Литією, стихира на Литії // *Молитвослов*, 1990, 824.

⁴⁷ *Великопісна Тріодь*, Неділя Сиропусна, в неділю на утрени, 1 // *Молитвослов*, 1990, 462;

Див. *Великопісна Тріодь*, Неділя Сиропусна, в неділю на утрени, 2 // *Молитвослов*, 1990, 462.

⁴⁸ *Великопісна Тріодь*, Неділя Сиропусна, у суботу на вечірні, стихира на «Господи, звиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 460.

⁴⁹ *Требник*, Чин похорону мирян, канон, пісня 1, тропарець // *Требник*, 2001, 142.

⁵⁰ *Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха»*, §148.

⁵¹ *Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха»*, §158.

⁵² *Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха»*, §159.

⁵³ *Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха»*, §160.

Див. *Мінея*, Непорочне зачаття Пречистої Діви Марії (зачаття святої Анни) (9 грудня), на вечірні, стихира на «Господи, звиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 1091.

⁵⁴ *Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха»*, §161.

⁵⁵ *Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха»*, §160.

тому, наче перегортається сторінка, і проголошується майбутнє спокутування, перемога жінки та її сімені над лукавим змієм⁵⁶. Тому і молимося до Господа: «Опісля, зведеного мене лукаво на гріховне зотління, покликав Ти мене, чоловіколюбче, з безмежного милосердя»⁵⁷.

Літургійні тексти Сиропусної неділі подають цілий цикл стихир, у яких описується плач і ридання як згрішивши, убогий Адам благов⁵⁸ про спасіння, жаліючи про втрату усіх ласк (див. *Додаток 1.1.*, с.130). Ті слова розпачу, по суті, я вираженням всієї трагедії людини, яка, як зазначає *Катехизм УГКЦ*, «замість того, щоб бути “сином Божим”, “братом людей” і “господом творіння”, з власного гріховного вибору стала “рабом лукавого”, “ворогом людей” і “підвладною світові”»⁵⁹.

З особливою увагою у літургійних текстах оповідається, що «Єва недугою непослуху прокляття вселила»⁶⁰ та «недугою став для Адама присмак едемського овочу, коли змії пустив отруту. Через неї увійшла смерть, що поїдає кожну людину»⁶¹ (див. Рм 5,12.17-21; 6,23);. Саме тоді «наші прародичі, що через злобу чоловіковбивці упали з висот, за гірку насолоду, скуштувавши колись овочу з дерева»⁶² «втратили життя задля солодкого споживання з дерева»⁶³. І від Єви по вселенній поширилась смерть⁶⁴. Відтак Адамова природа стала знівеченою неслухняністю⁶⁵, померклою⁶⁶. Разом з тим молимося в Чині похорону мирян: «Давно вже з небуття створив Ти мене і образом Твоїм божественним вшанував, за порушення заповіді знову мене повернув у землю, з

⁵⁶ Див. Т. Шпідлик, *Мараната, життя по смерті*, 116.

⁵⁷ *Требник*, Похорон мирських ієреїв, «Блаженні», стихира // *Требник*, 2001, 208.

⁵⁸ *Мінея*, Богоявління Г.н.І. Христа (6 січня), на утрени, канон, пісня 9, тропарець // *Молитвослов*, 1990, 830

⁵⁹ *Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха»*, §149.

⁶⁰ *Октоїх*, голос 4, у понеділок на утрени, канон, пісня 9, ірмос // *Молитвослов*, 1990, 279;

Октоїх, голос 4, у суботу на утрени, канон, пісня 9, ірмос // *Молитвослов*, 1990, 297.

Див. *Мінея*, Посвяття Стрітєння (від 3-9 лютого), на утрени, канон, пісня 9, ірмос // *Молитвослов*, 1990, 871.

⁶¹ *Великопїсна Тріодь*, Субота м'ясопусна, в п'ятницю на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 447;

Див. інший переклад: «Болістю Адамові стало скуштування з дерева колись в Едемі, коли змії отруту з себе вилив. Бо тим увійшла в рід людський смерть, що поїдає людину» -*Требник*, Чин похорону дитини, останнє цілування, стихир // *Требник*, 2001, 246.

⁶² *Великопїсна Тріодь*, Третя неділя посту (хрестопоклонна), у суботу на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 477-478.

⁶³ *Октоїх*, голос 6, в п'ятницю на утрени, канон, пісня 9, тропарець // *Молитвослов*, 1990, 352.

⁶⁴ *Мінея*, Посвяття Непорочного зачаття (від 10-16 грудня), на утрени, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 1104.

⁶⁵ *Мінея*, Богоявління Г.н.І. Христа (6 січня), на утрени, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 826-827.

⁶⁶ *Мінея*, Преображення Г.н.І. Христа (6 серпня), на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 970.

якої я був взятий, та до подоби Твоєї возведи, щоб я прийняв образ давньої краси»⁶⁷ (див. Бут 3,9).

Цитуючи св. Павла, *Катехизм УГКЦ* навчає, що «порушуючи заповідь, людина відкидає Бога й тим самим уводить у світ *гріх*, а з ним і *смерть* (див. Рм 5,2)⁶⁸. А разом з тим, роз'яснює ту перемену в природі людини, навчаючи, що «Адам і Єва, піддавшись омані, відкинули Божу волю, а тому *втратили дар свободи*. Таку відмову в послухові Богові християнська традиція називає *гріхом*. Согрішивши, людина потрапила в *неприродний для неї стан* – *віддаленість від Бога та відчуження від ближніх*»⁶⁹. А відтак, «людина перестала розуміти своє покликання і призначення існування всіх сотворінь, яким Адам сам в раю надавав імена»⁷⁰. Як бачимо, що гріхопадіння спричинює втрату цілісності людини, і це виявляється у фізичних і душевних стражданнях, хворобах і смерті⁷¹. Тобто, коли прародичі порушили заповідь, то *розірвали свій зв'язок із Богом*, який є Джерелом життя, а відтак, стають смертними, і, по суті, їхній «вибір став причиною *смерті*, а “дерево пізнання добра і зла” – її знаряддям»⁷². У літургійних текстах теж зауважується, що «через перший гріх переступу від райських радощів і насолоди ми *перейшли до безчесного життя*»⁷³. І разом з тим, усвідомлюючи своє уподібнення до Адама у непослусі, молимося:

Ти, Владико Чоловіколюбче, *створив мене і дав мені прикрасу* – свободну волю. Я ж *возніс себе і забув твоє владитство, усі заповіді твої переступив і впав у гірку неволю диявола*, який мене навчив усякого гріха і злого звичаю. Ти ж, Господи, Боже мій, *терпів мені, очікуючи мого покаяння, і не знищив мене, хоч жив я у беззаконні*⁷⁴.

⁶⁷ *Требник*, Чин похорону мирян, тропарі за упокій, глас 5 // *Требник*, 2001, 136.

Пор інший переклад: «Колись з нічого створив ти мене і вшанував божественним своїм образом, та за переступ заповіді знову повернув мене в землю, з якої мене взято. Дай же мені вернутися до колишньої слави на твою подобу» - *Великопісна Тріодь*, Субота м'ясопусна, в суботу на утрени, тропарі, глас 5 // *Молитвослов*, 1990, 450:

⁶⁸ *Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха»*, §138.

⁶⁹ *Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха»*, §756, див. §150 та §447, §734.

⁷⁰ *Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха»*, §151.

⁷¹ *Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха»*, §447, див. §154.

⁷² *Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха»*, §139, див. §147.

⁷³ *Молебень до Христа Милосердного*, молебна стихира.

Див. *Великопісна Тріодь*, 5 седмиця Великого посту, в понеділок на вечірні, стихира на стиховні // *Тріодь П.*, 1906, 329.

⁷⁴ *Псалтир*, Чин моління псалтиря, катизма 12, дванадцята молитва // *Молитовний Псалтир*, 1990, 213.

Зауважується, що смерть з'явилася лише як відмова від дару життя, безсмертя, даного людині Богом при її сотворені. Тобто про смерть краще як про наслідок гріха, ніж про кару за нього⁷⁵.

1.1.3. Особисті гріхи як причина смерті

Наші особисті гріхи мають схожі причини і наслідки із тими, що приніс у світ та життя людини гріх Адама. Тому у літургійних текстах молимося: *«Наслідуючи переступ первоствореного Адама, втрачаю Бога – вічне царство й щастя – за гріхи мої»*⁷⁶; *«Блаженства й добродетеля я позбавив себе, зійшовши на шлях нечестя, а, заблукавши через розум злий, згубив добром насаджений розум»*⁷⁷; та звертаємося до Бога: *«Через переступ заповідей твоїх затерся в мені образ твій, зів'яла вся краса і загас світильник від пристрастей»*⁷⁸, *«Адама справедливо вигнано з раю, бо він не додержав єдиної заповіді твоєї, Спасителю. Що ж доведеться терпіти мені, що раз у раз відкидаю твої животворні веління?»*⁷⁹.

Ми і надалі є спокушувані і молимося: *«Вирви нас, Владичице, з руки змія чоловіковбивці, який повністю хоче нас своїм лукавством поглинути. Розбий його пащу, молимо тебе, і знищ його хитрощі, щоб, вирвавшись з його лабет, величали ми твоє заступництво»*⁸⁰. *Згрішивши, «ми зодягнулися у відразливу одягу наших прогрішень, і прогнано нас зі світлиці радості»*⁸¹. Наш стан після гріха нагадує нам становище Адама після гріхопадіння: *«Заповідей твоїх, Владико, ми не зберегли своїм розумом і, віддавшись солодошам пристрастей, позбулися благодаті – відкинуті, нагі й поранені»*⁸². *«Хто не заплаче над нами, що через нестриманість переступили заповідь Вишнього? В аді ми поселилися,*

⁷⁵ Див. Т. Шпідлик, *Мараната, життя по смерті*, 111.

⁷⁶ *Великопісна Тріодь*, після 4-ої неділі – в середу ввечері, Утренья з поклонами, Великий канон св. Андрія Критського, пісня 1, тропарець // *Молитвослов*, 1990, 489

⁷⁷ *Псалтир*, Чин моління псалтиря, катизма 1, покаєнний тропарь // *Молитовний Псалтир*, 1990, 27.

⁷⁸ *Великопісна Тріодь*, після 4-ої неділі – в середу ввечері, Утренья з поклонами, Великий канон св. Андрія Критського, пісня 7, тропарець // *Молитвослов*, 1990, 501

⁷⁹ *Великопісна Тріодь*, після 4-ої неділі – в середу ввечері, Утренья з поклонами, Великий канон св. Андрія Критського, пісня 1, тропарець // *Молитвослов*, 1990, 489

⁸⁰ *Октоїх*, голос 8, у четвер на утрєні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 404

⁸¹ *Великопісна Тріодь*, Друга неділя Посту, в неділю на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 476

⁸² *Великопісна Тріодь*, Четверта неділя Посту, в неділю на утрєні, канон, пісня 9, тропарець // *Молитвослов*, 1990, 485.

замість у раю, поглядом на солодкий овоч *смерть собі заслужили* і через це *відчужилися від Божої слави і життя*⁸³. А тому покаянно молимося у Великий тиждень: «Світлицю твою, Спасе мій, бачу прикрашену, але *одежі не маю*, щоб до неї ввійти. Дай, Світлодавче, осяйність одінню душі моєї і спаси мене»⁸⁴.

Коли ж говоримо про грішне життя, то молимося: «*Багатство благодаті, яку ти дав нам, Спасе, ми, окаянні, відійшовши, марно розтратили, живши блудно за демонським обманом...*»⁸⁵; «*Обнажені прогрішеннями з чеснот і похвального життя, ми немов між розбійників попали. Прогрішившись проти твоїх спасених навчань, ми стали напівмертвими*» (цс: «*нѣполѹ же мѣртвы єсмь*»)»⁸⁶; «*Земне й тимчасове возлюбивши, я позбавив себе вічних благ. Але ти, єдиний Чоловіколюбче, направ розум мій і спаси від гріхів убогу душу мою*»⁸⁷.

Та покаянно звертаємося до Бога: «Отче добрий! Ми *віддалилися від тебе*, але ти не zostав нас і не появи недостойними твого царства. *Ворог прелукавий обнажив нас і забрав наше багатство, душевні ж скарби ми блудно розтратили*»⁸⁸. Можемо зауважити, що у літургійних текстах проводиться аналогія між історією Адама (Бут 2-4) та притчею про блудного сина (Лк 3,11-32): Адам є тим блудним сином, що відійшов від Батька, і піддавшись пристрастям був обманений і втратив багатство. Тому у контексті Неділі про блудного сина ми покаянно молимося:

*Віддалились ми безумно від Отцевої слави, у безчесті розтративши багатство, яке ти передав нам. Тим-то словами блудного сина вживаємо: Згрішили ми перед тобою, Отче щедрый! Прийми нас розкаяних і вчини наємниками своїми.*⁸⁹

⁸³ Октоїх, голос 6, у понеділок на вечірні, стихира на «Господи, вживаю я» // *Молитвослов, 1990, 340*

⁸⁴ *Квітна Тріодь*, великий тиждень, у великий понеділок на утрени, світильний // *Молитвослов, 1990, 535*;

Квітна Тріодь, великий тиждень, у великий четвер на утрени, світильний // *Молитвослов, 1990, 548*

⁸⁵ *Великопісна Тріодь*, Неділя Блудного Сина в неділю на утрени, канон // *Молитвослов, 1990, 443*

⁸⁶ *Молебень до Христа Милосердного*, молебна стихира.

Див. *Великопісна Тріодь*, 5 седмиця Великого посту, у понеділок на вечірні, стихира на стиховні // *Тріодь П., 1906, 329.*

⁸⁷ *Псалтир*, Чин моління псалтиря, катизма 4, покаянний тропар // *Молитовний Псалтир, 1990, 77.*

⁸⁸ *Великопісна Тріодь*, Неділя Блудного Сина в неділю на утрени стихира на псалмі похвальним // *Молитвослов, 1990, 443-444.*

⁸⁹ *Посна Тріодь*, Неділя Блудного Сина, кондак // *Молитвослов, 1990, 1246*;

Див. інший переклад: «Від батьківської слави твоєї я *віддалився* безумно, у злому я *розтратив багатство*, яке передав ти мені. Тому тобі блудного голос приношу: Согрішив я перед тобою, Отче щедрый, прийми мене - каюся, і вчини мене, як одного з наємників твоїх» - Служби і читання апостола у тижнях цілого року, Місяцеслов, неділя 34, про блудного сина, кондак // *Апостол, 1991, 488.*

Стихири, які мають покальний характер, поряд із просьбою про прощення, є проханням про повернення того, що ми втрачаємо, вчиняючи зло: «Боже всіх, Господи милосердя! Зглянься ласкаво *на наше приниження і не відсилай нас* далеко від божественного раю, щоб ми, споглядаючи на красу, якої позбулися, знову з риданням поспішили *прийняти те, що втратили*»⁹⁰.

Були ми для бісів посміховиськом, для людей – засоромленням, для праведних – риданням, для ангелів – жалобою, для землі, води й повітря – нечистю; бо тіло ми опоганили, душу й ум осквернили незліченними вчинками і стали ворогами Божими. Горе нам, Господи! Згрішили ми перед тобою, згрішили – прости нам!⁹¹

Контраст наслідків гріха та покаєння знаходимо у стихирі Великої середи, що переповідає біблійну історію про жінку-блудницю, яка приступивши до Христа, вилила миро зі сльозами на Його ноги та «була вона *визволена від вонючого зла*». Але Юда Іскаріотський, «невдячний учень», живши Христовою благодаттю, «відкидає її та *зодягається в мерзоту*», продаючи Ісуса задля грошоловства⁹². Люди, яких Церква оспівує в літургійних текстах як святих, є тими, хто «поклав за основу чеснот *зречення з похитливості давнього чоловіка і на правду зодягнувся у Христа*», а тому долав спокуси – «багато ворожих наступів»⁹³. Наприклад, оспівуючи рівноапостольну княгиню Ольгу, молимося: «Просвіченим твоїм розумом ти *посоромила того ворога, що був обманув Єву і зламала його зброю*»⁹⁴.

1.2. ВИЗНАЧЕННЯ ТА ОКРЕСЛЕННЯ ПОНЯТТЯ СМЕРТІ ФІЗИЧНОЇ

У літургійних текстах знаходимо різні визначення та способи висловлення чим є смерть фізична та її наслідки.

⁹⁰ *Великопісна Трійдь*, Неділя Сиропусна, в неділю на утрени // *Молитвослов*, 1990, 461-462

⁹¹ *Октоїх*, голос 7, у понеділок на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 368

⁹² *Квітна Трійдь*, великий тиждень, у велику середу на утрени, посні сідальний // *Молитвослов*, 1990, 542

⁹³ *Загальна Мінея*, служба преподобного, на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 1194.

⁹⁴ *Мінея*, Блаженної Ольги – київської княгині (11 липня), на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 940.

1.2.1. Фізична смерть як закінчення земного життя (кончина)

Осталий час життя нашого в мирі й покаянні *скінчити* у Господа просім⁹⁵.

У літургійних текстах знаходимо розуміння смерті як завершення земного життя, часто, проведеного в гріхах. Усвідомлюючи те, що «неначе квіт в'яне й неначе тінь мимо проходить, так минається всяка людина»⁹⁶ і що Бог «всім бо людям поставив [...] *границю життя, коли життя скінчиться*»⁹⁷, молитва покаяння та прохання до Господа, «щоб дав нам *перед смертю* прощення гріхів і *виправлення життя*» є від'ємною частиною Літургії Церкви⁹⁸. Слова звертання «Христе мій! Помилуй мене, бо багато й завжди грішу проти тебе, і дай змогу *перед смертю* покаятися перед тобою»⁹⁹ є виявом того, молільник готується зустріти власну смерть. Тому й молимося: «Оком добросердим, Господи, глянь на моє смирення, бо *незабаром життя моє скінчиться*, а від діл моїх нема мені спасіння»¹⁰⁰, «перш ніж настане кінець, дай нещасній душі моїй *сердечну скруху*»¹⁰¹.

Всякою беззаконною і гріховною дорогою ішли ми охоче, залишивши оту добру до кінця. Та нині, *наблизившись до воріт смерти*, зажурені кличемо: Дорого нашого життя, Ісусе наш предобрий, спаси нас, навернувши на шлях справжнього покаяння! Дай нам поправу та *перед смертю* сподоби нас божественного прощення¹⁰².

Серед літургійних текстів знаходимо вказівки на швидкоплинність людського життя¹⁰³. Тому схожими є прохання, згадуючи багача, що не був милосердним до Лазаря (Лк.16:19-31), про зм'якшення закам'янілої душі, щоб *бодай під кінець життя* вона просвітила свою темряву милосердям¹⁰⁴. А водночас, проситься про поміч йти безгрішно на життєвому шляху та сльози покаяння, щоб приносити Богові, «як запашне миро, *життя чисте*, проведене

⁹⁵ Часослов, Вечірня, Прошення на ектенії // *Молитвослов, 1990, 30*

⁹⁶ *Великопісна Тріодь*, Субота м'ясопусна, в п'ятницю на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов, 1990, 447*

⁹⁷ *Требник*, Похорон мирських ієреїв, молитва // *Требник, 2001, 199*.

⁹⁸ *Загальна Мінея*, служба святителя, на утрени, сідальний // *Молитвослов, 1990, 1189*.

⁹⁹ *Октоїх*, голос 2, в неділю на утрени, степенева пісня // *Молитвослов, 1990, 217*

¹⁰⁰ *Октоїх*, голос 8, у понеділок на утрени, сідальний // *Молитвослов, 1990, 391*

¹⁰¹ *Октоїх*, голос 8, у суботу на утрени, стихира на стиховні // *Молитвослов, 1990, 393*;

Октоїх, голос 8, у вівторок на утрени, стихира на стиховні, *Октоїх* // *Молитвослов, 1990, 396-397*

¹⁰² *Октоїх*, голос 3, у понеділок на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов, 1990, 252-253*

¹⁰³ Див. V. BRUNI, *I funerali di un sacerdote nel rito bizantino: secondo gli eucologi manoscritti di lingua greca*, Jerusalem: Franciscan Print, 1972, 216-217.

¹⁰⁴ *Октоїх*, голос 3, у вівторок на утрени, канон, пісня 9, тропарець // *Молитвослов, 1990, 255*

у покаянні»¹⁰⁵ аж до смерті: «Збережи мене, Владико, чистим і негрішним від усякої хитрості ворожого диявола і дай мені, Господи, служити тобі в побожності і правді без усякого блуду *до останнього дня і години, до останнього віддиху мого*»¹⁰⁶. Тому, «бувши в цьому світі, не живімо для світу, але вірою у Христа, Бога нашого»¹⁰⁷. А тому розпочинаємо Великий канон св. Андрія Критського ми зі словами покаяння за свої гріхи: «З чого я почну плакати *над учинками нещасного життя мого?* Як же ж то я розпічну, Христе, теперішнє моє ридання? Але, як милосердний, дай мені сльози покаяння»¹⁰⁸.

Також оспівується святих¹⁰⁹, які своїм прикладом показували життя, проведене в чеснотах, яким добре підготувалися до смерті, наприклад, оспівуємо святих преподобних як тих, хто «прикрасили себе посним життям»¹¹⁰. Святкуючи пам'ять святого Антонія Печерського, що на землі прожив як безтілесний¹¹¹ та провадив подвижницьке життя¹¹² почитаємо зі словами: «відреченням світу пішов ти по-євангельськи за Христом, і, *рівноангельське життя провівши, [...] в гору Києва прийшов і там трудолобно життя закінчив*»¹¹³. Або свята Макрина, яка «зберегла нетлінне й незаплямлене дівицтво у чистому житті й роздала майно та покинула світ і все світове, виконавши заповіт Христа»¹¹⁴. Прикладом цього є також священномученик Йосафат, який «був правним священиком аж до своєї

¹⁰⁵ *Октоїх*, голос 8, у понеділок на утрени, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 393

Октоїх, голос 8, у вівторок на утрени, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 397

¹⁰⁶ Чин Священної і Божественної Літургії святого отця нашого Йоана Золотоустого, як архиереї повинні служити, 2-га молитва архиерея у своєму помешканні // *Архиратикон* 1988, 7

¹⁰⁷ *Мінея*, Неділя Христа Царя, на вечірні, стихира на Литії // *Молитвослов*, 1990, 1053

¹⁰⁸ *Великопісна Трійдь*, після 4-ої неділі – в середу ввечері, Утренья з поклонами, Великий канон св. Андрія Критського, пісня 1, тропарець // *Молитвослов*, 1990, 488-489

¹⁰⁹ Див. детальніше у підрозділі «3.2.1 Мучеництво крові та безкровне святих» цієї праці на с.99.

¹¹⁰ *Загальна Мінея*, служба преподобних, на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 1200.

¹¹¹ *Мінея*, Преп. Антонія Печерського (10 липня), на утрени, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 937

¹¹² *Мінея*, Преп. Антонія Печерського (10 липня), на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 933

¹¹³ *Збірник дванадцяти місяців*, місяця липень, преподобного отця нашого Антонія Печерського, Київського, тропар // *Апостол*, 1991, 623;

Див. інший переклад: «Покинувши світову марноту і відрікшись світу, по-євангельському пішов ти за Христом і, *провівши ангельське життя*, прибув до [...] Атонської гори. Звідтіль [...] на Київські гори і там у *подвигах скінчив життя*» - *Мінея*, Преп. Антонія Печерського (10 липня), тропар // *Молитвослов*, 1990, 1304.

¹¹⁴ *Мінея*, Преподобної Макрини (19 липня), на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990,

смерти»¹¹⁵, «вірно проповідував нам справжню і непорочну віру Христову, і, як добрий пастир, поклав за неї свою душу»¹¹⁶. Або святий Миколай, архієпископ Мир Лікійських, до якого молитовно вдаємося: «У Мирах, Святий, показався ти священнослужителем; Христове бо Євангеліє, преподобний, сповнивши, поклав ти душу свою за народ твій і спас неповинних від смерти»¹¹⁷, що я вираженням абсолютної присвяти свого життя служінню.

Так само у літургійних текстах знаходимо спрямування до святих слів проханням про молитву за нас, за поправу нашого життя. Наприклад, молитовно звертаємося до свв. Бориса і Гліба та просимо: «Божественна й світлосяйна двійко братів рідних! Моліться, щоб очиститися нам від гріхів і поправитися раніше, ніж прийде кінець життя, щоб ми неперестанно вас звеличували»¹¹⁸. Схоже прохання про поміч вжитті і прощення гріхів перед смертю знаходимо і в наступних стихирах:

Собор архистратига Михаїла і всіх Безтілесних сил (8 листопада)		Св. отця нашого Миколая чудотворця (6 грудня)
<i>Мінея, 1761</i>	<i>Молитвослов, 1990</i>	<i>Молитвослов, 1990</i>
ДѢВО ВСЕНЕПОРѢЧНАА, ІАЖЕ ПРЕДВѢЩНАГО КѢ РОЖДАШАА: СЯ БЕЗПЛОТНЫМИ ТОГО НЕПРЕСТААННО МОЛІ, УСТАВЛЕНІЕ ПРЕГРѢШЕНІЙ, І ІСПРАВЛЕНІЕ ЖИТІА ДАТИ НАМЪ ПРѢЖДЕ КОНЦА, ВѢРОЮ І ЛЮБОВІЮ ПОЮЩИМЪ ТѢ ПО ДОЛГУ, ЄДИНА ВСЕПѢТАА ¹¹⁹ .	Всенепорочна Діво, що породила предвічного Бога! Моли його безнастанно з Безтілесними, щоб дав нам перед смертю прощення гріхів і виправлення життя, бо ми тебе, Діво всехвальна, з належною вірою й любов'ю оспівуємо ¹²⁰ .	Всенепорочна Діво, що породила предвічного Бога! Моли його безнастанно зі святителем Миколаєм, щоб дав нам перед смертю прощення гріхів і виправдання життя, бо ми тебе, Діво всехвальна, з належною вірою й любов'ю оспівуємо ¹²¹ .

¹¹⁵ Мінея, Святого свящмуч. Йосафата (12 листопада), на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов, 1990*, 1070.

¹¹⁶ Мінея, Святого свящмуч. Йосафата (12 листопада), на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов, 1990*, 1069.

¹¹⁷ *Октоїх*, кондак четверга, кондак св. Миколаєві // *Молитвослов, 1990*, 1237;

Див. інший переклад: «В Мирах, святий, священнослужителем показався ти, бо Христове Євангеліє, преподобний, сповнивши, *положив ти душу твою за людей твоїх* і спас неповинних від смерти» - *Октоїх*, повсякденна служба, у четвер – апостолам і святому Миколаєві, тропар святому Миколаєві // *Апостол, 1991*, 654.

¹¹⁸ Мінея, Святих мучеників Бориса і Гліба (24 липня), на утрени, канон, пісня 9 // *Молитвослов, 1990*, 961.

¹¹⁹ Мінея, Собор архистратига Михаїла, на утрени, сідальний // *Мінея (листопад), Почаїв, 1761*, л.38.

¹²⁰ Мінея, Собор архистратига Михаїла і всіх Безтілесних сил (8 листопада), на утрени, сідальний // *Молитвослов, 1990*, 1064.

А також просячи благословення для новонародженого немовляти та його матері на все життя аж до смерті: «Охорони її і це немовля, що його породила, покрій її покровом крил Твоїх від нинішнього дня аж до останнього її кінця»¹²², ба навіть щоденною молитвою стає прохання про «останок теперішнього дня мирний і безгрішний, і ввесь час життя нашого»¹²³, а на молитвах благодарення по Святім Причасті молимося: «щоб я аж до мого останнього віддиху достойно причащався [...] святощів на відпущення гріхів»¹²⁴. Як зауважує Катехизм УГКЦ, «саме за таке постійне переображення нашого життя в покайні ми молимося на богослужіння», цитуючи слова прошення, з якого ми розпочали цей підпункт: «Осталий час життя нашого в мирі й покайні скінчити у Господа просім»¹²⁵.

Пригадуючи про коротке наше життя¹²⁶, до цього переображення нас закликають і літургійні тексти Чинів похорону: «Люди, чому даремно метушимося? Течія, що нею несемося, скоро і жорстока. Дим є життя, парою, попелом і порохом незабаром станемо, і немов цвіт зов'янемо»¹²⁷. «Все суєта людська, що не залишається по смерті: не залишається багатство, ні супроводить слава, бо коли прийшла смерть — все це пропало»¹²⁸. «Воістину, все суєта, а життя — тінь і сон, бо даремне турбується всякий земнородний, як каже Писання: коли і світ здобудемо, тоді і в гріб вселимося, де вкупі царі і вбогі»¹²⁹. І відтак, закликаючи покинути все суєтне молимося: «Прийдіть, зрозуміємо, що незабаром і ми скінчимося, в похоронні сповиті»¹³⁰; «Де є мирська пристрасть? Де мрія про дочасне? Де золото і срібло? Де множество

¹²¹ Мінея, Св. отця нашого Миколая чудотворця (6 грудня), на утрени, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 1087; Церковнословянською відсутній у *Мінеї (грудень)*, *Почаїв 1671* та у *Вечірня і Утренья, Мондер 1945*, хоча очевидно, що ця стихира є дублюванням зі зміною із служби Собору архистратига Михаїла і всіх безтілесних сил.

¹²² *Требник*, Таїнства Хрещення і Миромазання, Молитви у перший день, коли жінка породила дитину, молитва 1 // *Требник*, 2001, 7.

¹²³ *Часослов*, вечірня, 2 молитва ієрея // *Молитвослов*, 1990, 14.

¹²⁴ *Служебник*, молитви по святім причастю, молитва св. Василя Великого // *Служебник В.В.*, 1980, 95;

Служебник, молитви по святім причастю, молитва св. Василя Великого // *Служебник Й.З.*, 1988, 79.

¹²⁵ *Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха»*, §783.

¹²⁶ *Требник*, Похорон мирських ієреїв, стихирі самогласні Йоана Дамаскина, голос 2 // *Требник*, 2001, 227.

¹²⁷ *Требник*, Похорон мирських ієреїв, стихирі самогласні Йоана Дамаскина, голос 3 // *Требник*, 2001, 229.

¹²⁸ *Требник*, Похорон мирських ієреїв, стихирі самогласні Йоана Дамаскина, голос 3 // *Требник*, 2001, 229.

¹²⁹ *Требник*, Чин похорону мирян, канон, сідальний // *Требник*, 2001, 144;

Требник, Чин Великої Панахиди або Парастасу, канон померлим, сідальний після 3-ї пісні // *Требник*, 2001, 267.

¹³⁰ *Требник*, Похорон мирських ієреїв, стихирі самогласні Йоана Дамаскина, голос 2 // *Требник*, 2001, 228.

рабів і гамір? *Все порох, все попіл, все тінь*¹³¹. *«Прийдіть, зрозуміємо, що незабаром і ми скінчимося, в похоронне сповиті»*¹³².

Про поміч і заступництво молитовно звертаємося також до божественного архангела Михаїла, зі словами: *«Зберігай нас, що з вірою прибігаємо під твою охорону, і покривай упродовж цілого нашого життя»*, але також з важливим проханням, щоб він був для нас усіх *найбільш надійним помічником у страшну годину смерті*¹³³. Про участь ангелів і час смерті людини детальніше згадаємо у наступному підпункті.

1.2.2. Розлучення душі і тіла – смерть фізична

*Коли душа з тілом розлучається, — жахлива тайна і страшна для всіх. Душа бо з плачем відходить, а тіло покривається, передане землі. Тому то й ми, пізнавши кінцевий ісход, до Спаса поспішим, із сльозами взиваючи: Пом'яни і нас, коли прийдеш, у царстві Твоїм*¹³⁴.

Зауважується, що святі Отці є однодумними в тому, що істотним стотний моментом, що визначає смерть є відділення душі від тіла¹³⁵. І деякі літургійні тексти також зображають смерть як розлучення душі і тіла¹³⁶, і та називають *подвигом довершеним душею, коли вона розлучається з тіла: «як тоді плаче вона, і немає нікого, хто помилував би її. До ангелів очі підносить — даремне молиться, до людей руки простягає — немає, хто поміг би»*¹³⁷. А риторичні запитання: *«Душі наші ми, окаянні, осквернили й тіла занечистили. Горе нам! Що вдіємо тоді, коли ангели розлучать нашу душу від марного [пристрасного] нашого тіла?»*¹³⁸ є наче молитвою покаяння та приготування до смерті. А тому й просимо: *«Будь милостивий до мене, Владико, і нехай не побачить душа моя*

¹³¹ *Требник*, Похорон мирських ієреїв, стихирі самогласні Йоана Дамаскина, голос 4 // *Требник*, 2001, 230.

¹³² *Требник*, Похорон мирських ієреїв, стихирі самогласні Йоана Дамаскина, голос 2 // *Требник*, 2001, 228.

¹³³ *Мінея*, Собор архистратига Михаїла і всіх Безтілесних сил (8 листопада), на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 1061.

¹³⁴ *Требник*, Похорон мирських ієреїв, «Блаженні», стихира // *Требник*, 2001, 208-209.

¹³⁵ Див. Р. GIANAZZA, *Teologia orientale*, Frascati: Tipografia Giammmarioli 2017, 238-239.

¹³⁶ Див. М. НІЕСНАЈ, *Oratio liturgica pro defunctis in Ecclesia Russa Orthodoxa (exquisitio dogmatica)*, 77.

¹³⁷ *Требник*, Похорон мирських ієреїв, стихирі самогласні Йоана Дамаскина, голос 2 // *Требник*, 2001, 227.

¹³⁸ *Октоїх*, голос 8, у вівторок на утрні, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 395-396

Див. інший переклад: *«Пресвята Діво, Мати Христова! Зціли, молимося, люті пристрасті нашої душі і даруй нам прощення наших прогрішень, що їх ми, окаянні, безумно сподіяли, осквернюючи душу й тіло. Горе нам! Що учинимо тоді, коли ангели нашу душу розлучать від нашого пристрасного тіла?...»* - Різдва св. Івана Христителя (24 червня), на утрні, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 916-917.

понурого погляду лукавих демонів, а *нехай приймуть її* осяйні й світлі твої ангели»¹³⁹. Разом з тим звертаємося до Господа зі словами: «в час відходу зберігай нашу окаянну душу; відганяй далеко від неї темні примари лукавих духів»¹⁴⁰ та «утверди серце моє, щоб для тебе горіло; очам моїм джерело сліз пошли і на кінець виходу душі моєї з тіла вчини мене непорочним твоїм угодником, наставляючи мене на *сердечний подвиг* для тебе»¹⁴¹. Слід зауважити, *Катехизм УГКЦ* пояснює, що «ангелів, які протиставилися Богові, називаємо “дияволом”, “бісами” або “злими духами”, “впалими ангелами”»¹⁴².

Також, оспівуючи смерть Ісуса Христа¹⁴³, молимося, що «Він, *приймавши* душу й тіло, одне від одного відділив під час страждання»¹⁴⁴, прийнявши тілесну смерть¹⁴⁵, «замикає на дереві очі, [...] стає бездушний і мертвий тілом»¹⁴⁶. Поняття «бездушний» неодноразово використовується на означення мертвої людини. Наприклад, коли Ісус Христос «своїм наказом [...] підніс із гробу померлого, *бездушного* Лазаря, свого друга, вже від чотирьох днів похованого і вонючого»¹⁴⁷ (Хоча цс: «БЕЗДУХА́ННИЙ»¹⁴⁸ та «БЕЗДУХА́ННАГО»¹⁴⁹). Також самого ж Ісуса Христа розп'ятого на дереві в літургійних текстах укр. мовою є названо «бездушним»¹⁵⁰, а цс: «БЕЗДУ́ШНА»¹⁵¹ та «БЕЗДУХА́ННА»¹⁵².

¹³⁹ Часослов, Північна Суботня, молитва св. Євстратія // *Молитвослов, 1990, 101.*

¹⁴⁰ Часослов, Мале повечір'я, молитва до Пресвятої Богородиці // *Молитвослов, 1990, 57-58.*

¹⁴¹ Псалтир, Чин моління псалтиря, молитви на закінчення Псалтиря, молитва // *Молитовний Псалтир, 1990, 340.*

¹⁴² Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха», §142.

¹⁴³ Див. детальніше підпункт «3.1.3 Страждання, смерть і воскресіння Ісуса Христа» цієї праці на с.88.

¹⁴⁴ Октоїх, глас 8, в суботу на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов, 1990, 384*

¹⁴⁵ Октоїх, глас 5, в суботу на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов, 1990, 301;*

Пор. Октоїх, глас 4, в неділю на утрени, стихира на псалмі похвальним // *Молитвослов, 1990, 276.*

¹⁴⁶ Октоїх, глас 6, в четвер на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов, 1990, 350.*

¹⁴⁷ Квітна Тріодь, Неділя Квітна, в суботу на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов, 1990, 517-518;*

Пор. Квітна Тріодь, Субота Лазарева, в п'ятницю на вечірні стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов, 1990, 511.*

¹⁴⁸ Квітна Тріодь, Лазарева субота, в п'ятницю, на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я», // *Тріодь Цв., 1907, 2.*

¹⁴⁹ Квітна Тріодь, Неділя вайї, в суботу вайї ввечері, на великій вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Тріодь Цв., 1907, 22.*

¹⁵⁰ Часослов, утренья, світильні повсякденні, у середу // *Молитвослов, 1990, 133;*

Октоїх, глас 3, в неділю на утрени, канон, пісня 9, тропарець // *Молитвослов, 1990, 246-247.*

¹⁵¹ Октоїх, повсякденні світильні на весь тиждень, в середу // *Осмигласник, 1895, 105.*

Октоїх, голос 6, в четвер, на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Осмигласник, 1895, 710.*

¹⁵² Октоїх, глас 3, в неділю на утрени, канон, пісня 9, тропарець // *Осмигласник, 1895, 275.*

Слід зауважити, що літургійні називають *бездушними* також матеріальні, неухотворені предмети: «Ти-бо, Господи Боже наш, твориш преславні речі і чудеса не лише через *умні й одушевлені створіння* Твої [...], але й через *бездушні*, такі як Мойсеїв жезл і мідний змій у пустелі»¹⁵³ (цс: «*оумными и одушевленными созданиями бездушными*»)¹⁵⁴. А також *бездушними* названо і дерева, яким Бог зволив людині управляти¹⁵⁵ (цс: «*бездушными деревьями*»)¹⁵⁶. Згадуючи про Святе Таїнство Євхаристії, яке приймають християни перед смертю, звертаємося до Господа: «Ти єднаєшся з нами в одно і, крім того, *при виході душі* даєш нам себе, як напуття до царства небесного»¹⁵⁷.

Тексти празника Стрітеня Господнього, коли літургійно спогадуємо принесення Ісуса Христа в Храм (Лк 2:22-40), багаторазово оповідають як «молодий духом, хоч і постарілий тілом» праведний Симеон «дістав обітницю *не бачити смерти*», аж доки не побачить «Немовля, споконвічного Творця і Бога всього, в немічному тілі»¹⁵⁸. Тоді «натхнений Духом Старець, з'явившись у храмі, прийняв на руки Владика закону»¹⁵⁹, і «побачивши, що здійснилась обітниця, радісно закликав: [...] *звільни слугу твого з узів тіла цього і відпусти до життя вічного, що не старіється*»¹⁶⁰. Праведний Симеон, «побачивши в людині – небесного Бога, і *прощаючись з усім туземним*»¹⁶¹, «зрадів та *просив про розлуку з тілом і, радіючи, перейшов до божественних осель*»¹⁶².

У літургійних текстах також знаходимо як старець Симеон «благаючи про *звільнення від тіла*»¹⁶³, «просить про *звільнення від життя*, кажучи: Владико,

¹⁵³ *Требник*, Чин благословення нових або оновлених дзвонів, молитва // *Требник*, 2010, 184.

¹⁵⁴ *Требник*, Чин благословення новостворених чи оновлених кимвал, названих дзвонами, молитва // *Требник*, 1926, 416.

¹⁵⁵ *Требник*, Чин благословення корабля, молитва // *Требник*, 2010, 240.

¹⁵⁶ *Требник*, Благословення корабля чи лодки, молитва // *Требник*, 1926, 524.

¹⁵⁷ *Квітна Тріодь*, Христа Чоловіколюбця, на утрени, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 767-768.

¹⁵⁸ *Мінея*, Посвяття Стрітення, на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 869.

¹⁵⁹ *Мінея*, Стрітення Г.н.І. Христа, на утрени, світильний // *Молитвослов*, 1990, 865;

Мінея, Посвяття Стрітення, на утрени, світильний // *Молитвослов*, 1990, 871-872.

¹⁶⁰ *Мінея*, Стрітення Г.н.І. Христа, на вечірні, стихира на Литії // *Молитвослов*, 1990, 859;

Пор. *Мінея*, Стрітення Г.н.І. Христа, на утрени, світильний // *Молитвослов*, 1990, 865;

Мінея, Посвяття Стрітення, на утрени, світильний // *Молитвослов*, 1990, 871-872.

¹⁶¹ *Мінея*, Стрітення Г.н.І. Христа, на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 857.

¹⁶² *Мінея*, Посвяття Стрітення, на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 869.

¹⁶³ *Мінея*, Посвяття Стрітення, на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 868.

*відпусти мене нині»*¹⁶⁴ *«від усього земного, своїм велінням»*¹⁶⁵ *«до майбутнього блаженства»*¹⁶⁶, *«тому прийми слугу твого, знесилоного старістю»*¹⁶⁷, *«з цього життя до вічного спокою, бо побачив я тебе і утішився»*¹⁶⁸.

Вказуючи на смерть святих мучеників¹⁶⁹ літургійні тексти зауважують, що меч дав їм звільнення від тіла і вони усією душею з'єдналися з Богом¹⁷⁰. Схоже окреслення смерті як звільнення від тіла визначає тіло як таке, що полонить, сковує людину. Наприклад, вшановуючи у загальній службі святого преподобного (-ої), як того, хто взявши хрест, пішов за Христом і *«ділом навчав гордувати тілом, бо воно минуше, а дбати про душу, єство безсмертне»*¹⁷¹. Та все ж, з іншої сторони, підкреслюється гідність тіла, описуючи те, що святі *«по своїй святій смерті»* подають *«усім, що з вірою приходять, щедрі ізцілення, а їх святі моці виділяють благодатне оздоровлення»*¹⁷². А почитаючи їхні моці молимося: *«...нам же, Отці всечесні, залишили ви, немов накидку, ваші тіла, покладені в гробницях, щоб подавали зцілення і проганяли лукавих духів»*¹⁷³. Зауважується, що проводиться аналогія із життям пророка Іллі та Єлисея, тому також співається: *«Преподобні Отці всечесні! Ви чеснотами вступили на колісницю і вийшли до Бога, прийнявши переможців шанування»*¹⁷⁴.

Водночас із таким порівнянням смерті святих окремо вартує згадати постаті святого пророка Іллі (2 Цар 2:1-18; 1 Мак 2:58, Сир 48:1-11) та праотця Еноха (Бут 5:24, Сир 44:16, 49:14; Євр 11:5). Адже за біблійною історією

¹⁶⁴ Мінея, Стрітєння Г.н.І. Христа, на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов, 1990*, 861

¹⁶⁵ Мінея, Посвяття Стрітєння, на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов, 1990*, 868.

¹⁶⁶ Мінея, Стрітєння Г.н.І. Христа, на утрєні, стихира на псалмі похвальнім // *Молитвослов, 1990*, 866.

¹⁶⁷ Мінея, Посвяття Стрітєння, на утрєні, канон, пісня 9, тропарець // *Молитвослов, 1990*, 871.

¹⁶⁸ Мінея, Трьох святитєлів (30 січня), Василя Великого – Григорія Богослова – Івана Золотоустого, на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов, 1990*, 851-852.

¹⁶⁹ Див. Детальніше підпункт «3.2.1 Мучеництво крові та безкровне святих» цієї праці на с.99.

¹⁷⁰ Загальна Мінея, служба мучеників, на утрєні, сідальний // *Молитвослов, 1990*, 1211.

¹⁷¹ Загальна Мінея, служба преподобного, тропар // *Молитвослов, 1990*, 1240;

пор. Загальна Мінея, служба преподобної, тропар // *Молитвослов, 1990*, 1244.

Див. інший переклад: Загальна Мінея, загальні служби святим, служба преподобним і Христа ради юродивим, тропар преподобному // *Апостол, 1991*, 663; та Загальна Мінея, загальні служби святим, служба преподобним жінкам, тропар преподобній // *Апостол, 1991*, 671.

¹⁷² Загальна Мінея, служба безсєрєбників і чудотворцєв, на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов, 1990*, 1228.

¹⁷³ Загальна Мінея, служба преподобних, на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов, 1990*, 1200.

¹⁷⁴ Загальна Мінея, служба преподобних, на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов, 1990*, 1200.

вважається, що вони не зазнали смерті як розлуки душі від тіла, а їхній відхід був перенесенням на небо. У літургійних текстах, описуючи «вогняний висхід з тілом на небо»¹⁷⁵, оповідається, що Господь «у вогненній колісниці *переставив із землі Іллю Тесвітянина*»¹⁷⁶, який «*підносився на чотирокінній колісниці*»¹⁷⁷ та «*на небо чудесно вийшов*»¹⁷⁸; «на вогняній колісниці був [...] *взятий на небо*»¹⁷⁹, «як на крилах вітру, на небо [...] *преславно переселився* [...] *подавши згори Єлисеєві подвійну благодать і плащ свій*»¹⁸⁰. Він був «*піднесений на хмари і переселився у світлу країну, посоромивши безчесних пророків*»¹⁸¹. А разом з тим, згадується, що Пророк Божий *на землі жив як безтілесний*, і нині, *піднесений на небо*, з ангелами радується й доглядає згори нас¹⁸². А також покайно молимося: «Згадавши всіх, що жили до Закону, душе, ти [...] не наслідувала [...], *ні Еноха в небо взятого*, [...] а була далекою від життя праведників»¹⁸³.

1.2.3. Втрата образу і краси як наслідок фізичної смерті

Плачу й ридаю, коли згадаю про смерть і бачу, що в гробі лежить на образ Божий створена краса, – знівечена, безславна і неподобна.¹⁸⁴

Літургійні тексти описують не тільки відхід та подвиг душі, але також і тіло у час смерті. Коли ж пригадується нам скороминущість нашого життя, знаходимо заклики: «*прийдіть і побачимо на гробах ясно, де тілесна краса, де молодість, де очі і вид тілесний. Все зів'яло, як трава, все минулось*»¹⁸⁵; «*Вийдім і побачмо в гробах, що нагі кості — людина, пожива черви і сморід, і пізнаймо, що таке*

¹⁷⁵ Мінея, Св. пророка Іллі (20 липня), на утрени, величання // *Молитвослов, 1990, 953.*

¹⁷⁶ Мінея, Св. пророка Іллі (20 липня), на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов, 1990, 949.*

¹⁷⁷ Мінея, Св. пророка Іллі (20 липня), на утрени, світільний // *Молитвослов, 1990, 954-955.*

¹⁷⁸ Мінея, Св. пророка Іллі (20 липня), на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов, 1990, 949.*

¹⁷⁹ Мінея, Св. пророка Іллі (20 липня), на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов, 1990, 951.*

¹⁸⁰ Мінея, Св. пророка Іллі (20 липня), на утрени, сідальний // *Молитвослов, 1990, 952.*

¹⁸¹ Мінея, Св. пророка Іллі (20 липня), на утрени, стихира після 50-го псалма // *Молитвослов, 1990, 952-954.*

¹⁸² Мінея, Св. пророка Іллі (20 липня), на утрени, канон, 9 пісня, тропарець // *Молитвослов, 1990, 954.*

¹⁸³ *Великопісна Тріодь*, після 4-ої неділі – в середу ввечері, Утренья з поклонами, Великий канон св. Андрія Критського, пісня 2, тропарець // *Молитвослов, 1990, 491.*

¹⁸⁴ *Требник*, Похорон мирських ієреїв, стихирі самогласні Йоана Дамаскина, голос 8 // *Требник, 2001, 233.*

Пор. інший переклад: «Плачу і ридаю, коли роздумую про смерть і бачу у гробі лежачу, на образ Божий утворену, нашу красу, неподобну, безславну, без вигляду...» -*Великопісна Тріодь*, Субота м'ясопусна, в п'ятницю на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов, 1990, 446.*

¹⁸⁵ *Требник*, Чин похорону мирян, останнє цілування, стихира // *Требник, 2001, 162.*

багатство, добро, *сила і краса*»¹⁸⁶ Та звертається увага, що «ті, що помазуються пахучими мирами, *лежать сморідні*. Як ті, що золотом прикрашуються, лежать *неприкрашені і безобразні*»¹⁸⁷; «Де у гробі *достоїнство, де вигляд, де там краса?*»¹⁸⁸.

Так само в Чині похорону знаходимо звертання померлого до присутніх: «*Надійшла смерть, як хижак, найшов руїник і скинув мене, найшла і показала, що я не існую; найшла, і я — земля, лежу, як неіснуючий*»¹⁸⁹; «*Той, що переставився і в гробі лежить мертвий, примирливо кличе до всіх: Прийдіть, на землі народжені, до мене, побачите тілесну красу почорнілу*»¹⁹⁰

Ось лежу, возлюблені мої браття, посеред усіх, мовчазний та безголосий: уста закрилися, язик задубів і губи знерухоміли, руки зв'язалися і ноги сплелися, вид змінився, очі погасли і не бачать ридаючих, слух не сприймає плачу опечалених, ніс не чує кадильного запаху, а правдива любов ніколи не вмирає¹⁹¹

Підсумовуючи, слід зауважити, що літургійні тексти описуючи смерть людини та її тіло наголошують на зміні тіла після відходу душі та *втраті його «краси і виду»*.

У цьому розділі було досліджено розуміння смерті з точки зору богословської антропології, зокрема підкреслюючи те, що саме через гріх було втрачено ласки і дари від Господа, і смерть увійшла в життя людини, яку було прогнано із раю. В свою чергу, кожен гріх людини є подібним на гріх Адама і має схожі наслідки, серед яких і смерть. В *Катехизмі УГКЦ* зауважується «смерть духовна спричинила смерть тілесну»¹⁹². Підкреслюється розрізнення між тим, чим є духовна смерть (гр. ὁ ψυχῆς θάνατος) і смерть фізична, і посилаючись на слова св. Йоана Золотоустого, зауважується, що «*як тіло тоді помирає, коли душа позбавляє його своєї сили, так і душа тоді умертвляється, коли Дух Святий позбавляє її Своєї сили*», про що детальніше буде описано у

¹⁸⁶ *Требник*, Чин похорону мирян, «Блаженні», стихира // *Требник*, 2001, 157.

Див. *Требник*, Похорон мирських ієреїв, стихирі самогласні Йоана Дамаскина, голос 5 // *Требник*, 2001, 230.

¹⁸⁷ *Требник*, Похорон мирських ієреїв, стихирі самогласні Йоана Дамаскина, голос 2 // *Требник*, 2001, 228.

¹⁸⁸ *Требник*, Похорон мирських ієреїв, канон, пісня 1, тропарець // *Требник*, 2001, 213.

¹⁸⁹ *Требник*, Похорон мирських ієреїв, стихирі самогласні Йоана Дамаскина, голос 4 // *Требник*, 2001, 230.

¹⁹⁰ *Требник*, Похорон мирських ієреїв, «Блаженні», стихира // *Требник*, 2001, 209.

¹⁹¹ *Требник*, Похорон мирських ієреїв, стихирі самогласні Йоана Дамаскина, голос 3 // *Требник*, 2001, 228-229.

Див. V. BRUNI, *I funerali di un sacerdote nel rito bizantino: secondo gli eucologi manoscritti di lingua greca*, 217.

¹⁹² *Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха»*, §152.

наступному розділі¹⁹³. А відтак Святий Дух є тим, хто «просвічує людину, що перебуває в гріхах, допомагає звільнитися від їхнього рабства і досвідчити дар свободи» і робить її здатною «побороти гріх добром і замість смерті обрати життя»¹⁹⁴. В наслідок гріхопадіння фізична смерть завершує земне життя людини, душа покидає тіло, так людина втрачає «вид і красу», повертається в землю (порох), тобто підпадає тлінню.

¹⁹³ Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха», §147.

¹⁹⁴ Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха», §713.

РОЗДІЛ II

СМЕРТЬ ЯК ОНТОЛОГІЧНА ТА АНТРОПОЛОГІЧНА ТРАГЕДІЯ

*Умертвлені всілякими гріхами і безліччю провин та й великим нечестям, лежимо як отой безпомічний мертвець. Але живе в нас єдина надія на твоє милосердя, бо ти, Христе, даєш мертвим життя і дихання, та умертвляєш пристрасті, що нас умертвили. Тому завчасно вихопи нас від вічної смерти.*¹

Слід зауважити, що «трагедія - це зіткнення, конфлікт, який виходить далеко за межі області неприємних відчуттів нашого життя. Тому ми повинні заново відкрити для себе смерть як трагедію»².

2.1. ТРАГЕДІЯ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ ЯК НАСЛІДОК ГРІХА

Катехизм УГКЦ навчає, що «“образ Божий” у людині – це підстава її буття, існування та особистісного самовизначення»³. В свою чергу в літургійних текстах молимося: «*Мою руїну й окаянство злікуй своєю раною, незбагнений Слове, і твоїми стражданнями відчисть погребаний лукавими пристрастями образ, Господи, Боже мого спасіння*»⁴. У цьому підрозділі розглянемо як літургійні тексти описують руйнівний вплив гріха на буття людини.

2.1.1. Гріх – смерть духовна

Як вже зауважувалося, після гріхопадіння людина у своїй немочі є слабкою перед спокусами злого і наше «серце внаслідок гріха невпинно змінюється»⁵. Тому і знаходимо в літургійних текстах благання про прощення: «Господи, сльозами хотіли ми змити рукопис наших прогрішень і *решту життя нашого* вгодити тобі покаанням; але *ворог спокушає нас і поборює нашу душу*. Господи, спаси нас, перше, ніж *мали б ми зовсім загинути*»⁶. А також знаходимо молитву до Господа з проханням про наставлення:

¹ *Октоїх*, голос 3, у понеділок на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 253.

² Див. А. ШМЕМАН, *Литургия Смерти и современная культура*, 151-152.

³ *Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха»*, §122.

⁴ *Октоїх*, голос 2, у середу на утрени, канон, пісня 9, тропарець // *Молитвослов*, 1990, 230

⁵ *Мінея*, Святого св'ятимуч. Йосафата (12 листопада), на утрени, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 1073

⁶ *Квітна Тріодь*, Неділя Самарянки, в неділю на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 699

Владико, Господи Ісусе Христе, Боже наш, що єдиний знаєш недугу сплюндрованої моєї душі і як зцілити її! [...] Розірви список численних моїх сороміцьких учинків. Настав мене на вірний шлях, щоб, ступаючи в істині твоїй, *міг я утікати від стріл лукавого і стати чистим перед страшним твоїм судом*, славлячи й оспівуючи пресвяте ім'я твоє навіки. Амінь⁷.

Також зі схожим проханням звертання до Богородиці: «На стежки спасіння настав нас, Богородице, бо ми опоганили душу соромними гріхами і в лінощах прогайнували все життя наше. Тож моліннями твоїми визволь нас від усякої нечистоти»⁸.

Літургійні тексти, наголошуючи на слабкості людини перед спокусами та вибором зла, передають стан особи, яка піддалася спокусі та впала в гріх: «Знайшовши нас незахищених добрими вчинками, *ворог зранив нас гріховною стрілою*, але ти, як лікар душ і тіл, зціли рани душ наших, Боже, і помилуй нас»⁹, а тому, як наслідок можемо знайти такі слова розпачу: «Покалічено, поранено мене! Ось стріли ворожі пробрили мою душу й тіло, ось рани, струпи й умлівання кричать про удари самовільних пристрастей моїх»¹⁰. Як можемо побачити, що добрів вчинки захищають від спокус і гріхів, а відтак в літургійних текстах знаходимо риторичні запитання: «Узами їх нехай не буде схоплена душа моя, як птиця, Слове. Горе мені: *як мені від ворога оборонитися, будучи гріхолобним?*»¹¹. І зауважується, що «коли б не Господь був у нас, то ніхто з нас не міг би ворожих нападів подолати, бо *переможці* звідсіля підносяться»¹² (Пс 124).

Тому *молимося* про допомогу у духовному житті про захист та виряткування від *ворога-погубника* душ наших¹³. Також просимо про заступництво Архистратига Михаїла, яким гасяться вогненосні *диявольські*

⁷ Псалтир, Чин моління псалтиря, катизма 7, сьома молитва // *Молитовний Псалтир*, 1990, 129.

⁸ *Великопісна Тріодь*, Неділя Митаря і Фарисея, в неділю на утрєні, стихира після 50-го псалма // *Молитвослов*, 1990, 434.

⁹ *Октоїх*, голос 6, у вівторок на утрєні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 343.

Октоїх, голос 6, в понеділок на утрєні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 339.

Пор. інший переклад: «Мене, нагого, без добрих діл знайшовши, ворог стрілою гріховною поранив» - *Псалтир*, Чин моління псалтиря, катизма 14, покаяний тропар // *Молитовний Псалтир*, 1990, 242.

¹⁰ *Великопісна Тріодь*, після 4-ої неділі – в середу ввечері, Утрєня з поклонами, Великий канон св. Андрія Критського, пісня 2, тропарець // *Молитвослов*, 1990, 490.

¹¹ *Требник*, Похорон мирських ієреїв, степенні, антифон другий // *Требник*, 2001, 200.

¹² *Требник*, Похорон мирських ієреїв, степенні, антифон другий // *Требник*, 2001, 200.

¹³ *Загальна Мінея*, служба святителя, на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 1187.

стріли, тобто спокуси диявола, і підкреслюється, «куди лиш простягається благодать архангела, звідтіль проганяється сила диявола»¹⁴.

У літургійних текстах неодноразово звертаємося до Богородиці, яка співчуває з нашими потребами і захороняє від напастей людей, що живуть на землі, щоб вона змилувалася і молилася, *«щоб ми не загинули марно»¹⁵: «Визволь окаянну мою душу від засуду і тяжких упадків. Вчасно очищену покаянням і потоками сліз відверни її від смерти своїми мольбами та в день суду дай доступитись виправдання, що його вдовоїлися збори святих»¹⁶. «Велике число гріхів моїх, Богородице. До тебе я прийшов. Пречиста, прохаючи спасення. Відвідай зболілу мою душу і моли Сина твого і Бога нашого, щоб простив мені злочини, що їх я вчинив, єдина благословенна»¹⁷. До такого роду молитов належить також тропар, що у літургійному житті УГКЦ належить до найбільш знаних:*

До Богородиці з запалом нині прибіжим, грішні і смиренні, і припадимо у покаянні, взиваючи із глибини душевної: Владичице, поможи, змилосердившись над нами, поспішися, бо загинаємо від множества гріхів, не заверни рабів твоїх з нічим, бо в тобі єдину заступницю маємо.¹⁸

Разом з тим, знаходимо слова вдячності до Господа за поміч в боротьбі із спокусами і гріхами: *«Дякую тобі, що ти помножив у мені шляхетність твою і не передав мене на загибель ворогам моїм, які шукають, щоб вкинути мене у пропасть пекельну; ані не залишив ти мене, щоб я загинув з беззаконнями моїми»¹⁹.*

Літургійні тексти називають гріхи *душегубними*²⁰, відтак, звертаючись до біблійних мотивів, молимося, що будучи спокушуваними та прогрішившись

¹⁴ *Мінея*, Собор архистратига Михаїла і всіх Безтілесних сил (8 листопада), на утрени, стихира на псалмі похвальнім // *Молитвослов*, 1990, 1068.

¹⁵ *Октоїх*, голос 7, у вівторок на утрени, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 369;

Пор. інший переклад: «... щоб ми марно не згинули...» - *Октоїх*, голос 7, в неділю на утрени, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 360.

¹⁶ *Загальна Мінея*, служба святителів, на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 1193.

¹⁷ *Псалтир*, Чин моління псалтиря, тропар // *Молитовний Псалтир*, 1990, 14.

¹⁸ *Загальна Мінея*, загальні служби свягим, Служба Пресвятій Богородиці, тропар // *Апостол*, 1991, 658;

Пор. інший переклад: «До Богородиці удаймося щиро ми, грішні і смиренні, і приладьмо в покаянні, з глибини душі кличучи: Владичице, поможи, змилосердившись над нами, поспіши, бо загинаємо від безлічі гріхів; не відпусти слуг твоїх без нічого, бо в тобі маємо єдину заступницю» - *Загальна Мінея*, служба Пресвятої Богородиці, тропар // *Молитвослов*, 1990, 1238.

¹⁹ *Псалтир*, Чин моління псалтиря, катизма 17, сімнадцята молитва // *Молитовний Псалтир*, 1990, 289.

²⁰ *Псалтир*, Чин моління псалтиря, катизма 13, покаянний тропар // *Молитовний Псалтир*, 1990, 228.

завдаємо і зазнаємо смерті душі: «О, як же я *вподібнююся до стародавнього вбивці Ламеха, пристрастними пориваннями вбивши душу – як чоловіка, розум – як юнака, і тіло моє – як брата, неначе Каїн-убивця*»²¹ (Бут 4,23 та 4,8 відповідно); «Більше від Каїнового *моє убивство; живши для тіла, свідомо стаю убивцею душі, звернувши проти неї зброю лихих діл моїх*»²² (Бут 4,8). Адже як зауважується: «*Злоба грішника його ж убиває*» (Пс 32(33),22). Тут молільник, усвідомлюючи свою гріховність, картає себе: «*Зідхання не маючи, як митар, і сліз покаюння, як блудниця, жорстоко загиваю в розпуці. Одначе кличу: Боже, будь щедрий і помилуй мене*»²³ (Лк. 18:9-14; 7,36-50) та свою душу: «*Ти єдина, душе моя, відкрила безодні гніву Бога твого й затопила, як землю, все тіло, діла й життя, і залишилась поза спасенним ковчегом*»²⁴. «*Бувши безсмертною, душе моя, не потопай у хвилях життєвських, але встань і клич до свого Доброчинця: Боже, очисти і спаси мене!*»²⁵.

2.1.2. Покаюння, навернення як духовне оживлення, відродження

У літургійних текстах, метафорично порівнюємо своє духовне життя з плаванням у бурхливому морі²⁶: Тому покаюнно молимося про допомогу та *утихомирення* хвилювання марних помислів та *піднесення впалої душі*²⁷: «*Життєвське море, схвильоване бурею напастей бачивши, і до тихого пристановища твого прийшовши, кличу до тебе: Визволи з тління життя моє, Многомилостивий!*»²⁸; «*Плаваючи на хвилях життєвих турбот, з кораблем*

²¹ *Великопісна Тріодь*, після 4-ої неділі – в середу ввечері, Утрєня з поклонами, Великий канон св. Андрія Критського, пісня 2, тропарець // *Молитвослов*, 1990, 491.

²² *Великопісна Тріодь*, після 4-ої неділі – в середу ввечері, Утрєня з поклонами, Великий канон св. Андрія Критського, пісня 1, тропарець // *Молитвослов*, 1990, 489.

²³ *Псалтир*, Чин моління псалтиря, катизма 6, покаюнний тропар // *Молитовний Псалтир*, 1990, 111.

²⁴ *Великопісна Тріодь*, після 4-ої неділі – в середу ввечері, Утрєня з поклонами, Великий канон св. Андрія Критського, пісня 2, тропарець // *Молитвослов*, 1990, 491.

²⁵ *Октоїх*, голос 8, у неділю на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 390;

Октоїх, голос 8, у вівторок на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 394.

²⁶ Більшою мірою це є ірмоси 6 пісні канону на утрєні, що переспівують біблійну пісню пророка Йони (Йона 2) Також знаходимо переспів Пс 18(17),4-6: «*До Господа, похвали гідного, візвуй я і від ворогів моїх спасуся. Хвилі смерті мене оточили і погибельні потоки мене налякали. Оплели мене пута Шеолу, смертельні сіті мене охопили*».

²⁷ *Октоїх*, голос 5, в понеділок ввечері та у вівторок по Бог Господь, тропар богородичний // *Молитвослов*, 1990, 1269;

Мінея, Усікновення голови св. Івана Христителя (29 серпня), на утрєні, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 1003.

²⁸ *Октоїх*, голос 6, в неділю на утрєні, канон, пісня 6, ірмос // *Молитвослов*, 1990, 334.

Требник, Чин похорону мирян, канон, пісня 6, ірмос // *Требник*, 2001, 146.

*потопая у гріхах, які мене викидають душогубному звірові. Тому, як Йона, взиваю до тебе, Христе: Из смертельної безодні визволи мене!*²⁹; «*Остання безодня гріхів оточила мене, і хвилювання вже більше не витримуючи, як Йона до Владики взиваю до Тебе: Від тління мене виведи*»³⁰; «*У безодні гріховній валяюсь і благаю незбагненну безодню твого милосердя: Від тлінності, Боже, піднеси мене!*»³¹; «*Дійшов я до морської глибини, і буря великих гріхів потопила мене; але ти, як Бог, підійми з глибини життя моє, вельми милостивий*»³². Ця ж тематика розкривається в покайній молитві до Господа:

Боже мій, не залиш мене, бо скаламучена сваволя життєвського моря тривожить розум мій і стріли злого розбійника лукавими думками вразили душу мою. Ось бо став я опутаний розумом. [...] Але очисти, спаси, прости, Чоловіколюбче, і помилуй мене, одержимого лукавими напастями і тягарем розпуки обтяженого, і замерлого у душі, на твою скотину візьми і поведи на спасенну путь. Утверди ноги мої, щоб стояти день і ніч перед тобою і сердечно шукати твоєї допомоги, хвалити тебе і славити в усі дні життя мого і на віки віків. Амін³³.

Літургійні тексти, поетично звертаючись до біблійної аналогії про утихомирення Христом бурі (Мр 4,35-41; Мт 8,23-27; Лк 8,22-25), також зауважують, що ми, «*неправедними вчинками незмінно подолувані, прибігаємо до [...] правдивого Бога*», і приносимо Йому голос Його учнів: «*Спаси нас, Наставнику, – погибаємо!*» (Мр 4,38; Мт 8,25; Лк 8,28)³⁴. Відтак, молимося, «*щоб він своїм милосердям підняв і нас, умерлих гріхом*»³⁵. У цьому ж дусі до Богородиці звертаємося зі словами: «*То ж ми, маючи Тебе у своєму серці, мов дорогоцінний скарб, перепливаємо глибіню життя до вічного небесного Єрусалиму, співаючи: Радуйся, Благодатна, все Уповання наше*»³⁶; «*Як пристановище затишнє знаю тебе, Владико Христе! Поспіши ж визволити*

²⁹ Октоїх, голос 7, в неділю на утрени, канон, пісня 6, ірмос // *Молитвослов, 1990, 362.*

³⁰ Требник, Похорон мирських ієреїв, канон, пісня 6, ірмос // *Требник, 2001, 217.*

³¹ Октоїх, голос 2, в неділю на утрени, канон, пісня 6, ірмос // *Молитвослов, 1990, 218.*

³² Різдва св. Івана Христителю (24 червня), на утрени, канон, пісня 6, ірмос // *Молитвослов, 1990, 919.*

³³ Псалтир, Чин моління псалтиря, катизма 16, шістнадцята молитва // *Молитовний Псалтир, 1990, 273.*

³⁴ Октоїх, голос 2, у середу на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов, 1990, 232;*

Октоїх, голос 2, у середу на утрени, стихира на стиховні // Молитвослов, 1990, 234.

³⁵ Квітна Тріодь, великий тиждень, у великий понеділок на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов, 1990, 536.*

³⁶ Служба свята Матері Божої Неустанної Помочі (в першу неділю липня), в суботу на великій вечірні з Литією, стихира на «Господи, взиваю я».

мене з *безвихідних глибин гріха й одчаю*³⁷. А прикладом для нас стає святий преподобний, якого в його службі оспівуємо, що *лагідний подув тихого духа гнав човен його тіла, а тому він легко переплив життєве море*³⁸.

У літургійних текстах часто підкреслюється, що гріхи та пристрасті є тим, що завдає рани та залишає струпи людській душі, молимося: «Я образ несказанної Твоєї слави, хоч і ношу язви гріховні»³⁹. Пригадуючи євангельську притчу про доброго самарянина (Лк 10:25-37), покаюнно звертаємося до своєї душі: «Попавши на розбійницькі стежки, душе моя, ти *тяжко зранила себе гріхами своїми, передавши себе ворогам нерозумним*»⁴⁰, тому й молимося до Господа: «*Обв'яжи наші рани, спричинені гріхом, і зливай на нас, як чоловіколюбчець, своє безмірне милосердя, оточуючи нас твоїм цілющим піклуванням*»⁴¹.

Можемо побачити, що молитви покаюння є проханням про лікування, піднесення з недуги: «Душе моя, чому *ти охляла і служиши гріхові? І чому, хворіючи, до лікаря ти не йдеш? Піднесись, отже, з того зла, яке ти вчинила, і клич до Спаси, промовляючи: Спасе, надіє безнадійних, життя зневірених, – піднеси мене і спаси!*»⁴². «Душу мою, Господи, у *гріхах всіляких і безглуздими діяннями тяжко розслаблену, воздвигни божественним твоїм заступництвом, як і розслабленого воздвигнув ти*»⁴³. Також до Богородиці молимося: «Мене, *недужого, зціли, Богородице, вилікуй од злих діл, подай мені полегшу для покаюння*»⁴⁴.

³⁷ *Великопісна Тріодь*, після 4-ої неділі – в середу ввечері, Утренья з поклонами, Великий канон св. Андрія Критського, пісня 6, тропарець // *Молитвослов*, 1990, 498.

³⁸ *Загальна Мінея*, служба преподобного, на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 1195.

³⁹ *Требник*, Чин похорону мирян, тропарі за упокій, глас 5 // *Требник*, 2001, 136-137.

Пор. інший переклад: «Я образ невимовної слави твоєї, хоч і рани гріховні ношу...» - *Великопісна Тріодь*, Субота м'ясопусна, в суботу на утрени, тропарі, глас 5 // *Молитвослов*, 1990, 450.

⁴⁰ *Великопісна Тріодь*, після 4-ої неділі – в середу ввечері, Утренья з поклонами, Великий канон св. Андрія Критського, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 506.

⁴¹ *Молебень до Христа Милосердного*, молебна стихира.

⁴² *Октоїх*, голос 6, у вівторок на утрени, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 342;

Пор. інший переклад: «Душе моя, чому лінуєшся і гріхові служиши? Чому, хворіючи, до лікаря не йдеш?» - *Псалтир*, Чин моління псалтиря, катизма 7, покаюнний тропар // *Молитовний Псалтир*, 1990, 128.

⁴³ Служби і читання апостола у тижнях цілого року, місяцеслов, неділя 4, про розслабленого, кондак // *Апостол*, 1991, 454;

Пор. інший переклад: «Підведи, Господи, божественним своїм змилюванням, душу мою, *тяжко розслаблену всякими гріхами й негідними вчинками, як і розслабленого підвів ти колись...*» - *Квітна Тріодь*, неділя Розслабленого, кондак // *Молитвослов*, 1990, 1255.

⁴⁴ *Псалтир*, Чин моління псалтиря, катизма 7, покаюнний тропар // *Молитовний Псалтир*, 1990, 128.

У літургійних текстах прощення гріхів та розрішення провин є тим, чим вигоюються завдані гріхом рани: «*Струпи мого серця, що виникли з безлічі моїх прогріхів, повигоюй, Спасе, як лікар душ і тіл, даючи тим, що просять, прощення гріхів, мені ж – невпинні сльози покаяння. Дай мені розрішення провин, Господи, і помилуй мене*»⁴⁵. Разом з тим, просячи Господа далеко прогнати «лукаві звички серця нашого», молимося: «*Умерлих знову оживи і постом очисти, бо в невпиннім плачі кличемо до тебе і промовляємо*»⁴⁶. А також і до Богородиці молитовно звертаємося зі словами: «*Ти, що породила джерело безсмертя, оживи мене, умертвленого гріхом!*»⁴⁷; «*Оживи мертву від численних пристрастей мою душу, і до Бога зверни мертві мої помисли*»⁴⁸.

Яскравим прикладом цього у літургійних текстах є вищезгадана жінка-блудниця, покаяння якої ставиться як приклад з особливою увагою у Великий тиждень - Лк 7,36-50 (інша історія: Мт 26,6-13; Мр 14,1-11). Вона, «що впала в численні гріхи», «злом вонаюча й осквернена», «що була зневірена своїм життям і знана зі своїх лихих звичаїв» «збагнувши божество Христа, несучи миро, приступила і виливаючи сльози на Ісусові ноги, визнала своє страждання». Слова її звертання до Христа у покаянні літургійні тексти середі Великого тижня подають як благання про прийняття та оживлення (див. Додаток 2.1. с.131)

Її покаяння стає прикладом для молільника: «Більше у нас беззаконня, добрий Господи, ніж у блудниці, але ніколи не принесли ми тобі потоків сліз. Тому в мовчанні тобі молимося і припадаємо перед тобою, та з любов'ю цілуємо твої непорочні ноги, щоб ти дарував прощення провин нам...»⁴⁹
«Смиренну мою душу, що в гріхах усе життя прогайнувала, відвідай, Господи!

⁴⁵ *Октоїх*, голос 6, в понеділок на утрени, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 340;

Октоїх, голос 6, у вівторок на утрени, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 343.

⁴⁶ *Великопісна Тріодь*, Друга неділя Посту, у неділю на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 475.

⁴⁷ *Служебник*, молитви по святім причастю, молитва до Пресвятої Богородиці // *Служебник В.В.*, 1980, 97.

⁴⁸ *Квітна Тріодь*, Співстраждання Богородиці, на утрени, стихира на псалмі похвальнім // *Молитвослов*, 1990, 778.

⁴⁹ *Квітна Тріодь*, Велика серeda, тропар // *Молитвослов*, 1990, 1252.

І, як блудницю, прийми і спаси мене!»⁵⁰ *«Прийми мене, що каюся, як ти прийняв розбійника і блудницю; і тим, що вернувся, не знехтуй, але прости мені всі свідомі і несвідомі гріхи, єдиний Усемилолюбивий»*⁵¹.

Літургійні тексти, цитуючи біблійного пророка (Єзек 33:10-20) та апостола Павла (1 Тим 2,4), часто нам нагадують, що Бог є тим, хто хоче, «щоб усі люди спаслися»⁵², «до пізнання істини прийшли»⁵³ і «щоб повернено їм було первісну гідність»⁵⁴, а відтак не хоче *смерти грішника*, але щоб *він навернувся і жив*⁵⁵. Саме тому не погорджує грішником, а *встановлює покаєння на спасіння*⁵⁶, вичікує людського навернення⁵⁷, бо всім людям хоче дати спасіння⁵⁸. Тому молимося у Неділю митаря і фарисея: «Зітхання митарські принесім Господеві, і до нього, як до Владики, приступімо ми, грішні. *Він бо хоче спасіння всіх людей, і відпущення подає всім, що каються; бо ради нас він воплотився, Бог суший, Отцю рівно безначальний»*⁵⁹.

Як навчає *Катехизм УГКЦ*, «Бог не відвертається від людини, що згрішила, а у Своїй любові й милосерді дарує їй можливість *покаятися, тобто повернутися до життя*, яке впливає з Хрещення»⁶⁰. Тому і молимося: «...многомилолюбивий і милосердний у любові Господи, що не бажаєш смерті грішного, але чекаєш його повороту і приймаєш його. Ти ж відкинутих направляєш і розкаяних зціляєш — *приверни й мене до покаєння, загубленого направ, розкаяного зціли»*⁶¹. Тут літургійні тексти вкладають в уста Господа

⁵⁰ *Псалтир*, Чин моління псалтиря, катизма 3, покаєнний тропар // *Молитовний Псалтир*, 1990, 60.

⁵¹ *Псалтир*, Чин моління псалтиря, катизма 4, покаєнний тропар // *Молитовний Псалтир*, 1990, 77.

⁵² *Октоїх*, глас 6, в понеділок на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 341.

⁵³ *Требник*, Скорочений чин святого елеопомазаня над хворим, що перебуває у важкій недусі, молитва // *Требник*, 2010, 18-19.

⁵⁴ *Псалтир*, Чин моління псалтиря, катизма 16, покаєнний тропар // *Молитовний Псалтир*, 1990, 272.

⁵⁵ *Требник*, Таїнства Сповіді і Причастя, Чин сповіді, молитва // *Требник*, 2010, 56;

Пор. *Требник*, Таїнство Єлеосвячення, Чин малого елеосвячення, молитва // *Требник*, 2001, 112-113;

Требник, Чин молебня над хворим, прошення на ектені // *Требник*, 2010, 26-27.

⁵⁶ Чин Священної і Божественної Літургії святого отця нашого Йоана Золотоустого, як архиереї повинні служити, молитва Трисвятого // *Архисратикон*, 1988, 34-35.

⁵⁷ *Псалтир*, Чин моління псалтиря, катизма 10, десята молитва // *Молитовний Псалтир*, 1990, 177.

⁵⁸ *Псалтир*, Чин моління псалтиря, катизма 11, покаєнний тропар // *Молитовний Псалтир*, 1990, 197.

⁵⁹ *Посна Тріодь*, неділя Митаря і Фарисея, кондак // *Молитвослов*, 1990, 1246.

Пор. інший переклад: «Зітхання митарські принесім Господеві і до нього приступім, грішні, як до Владики; *він бо хоче спасіння всіх людей, він відпущення подає всім, що каються*, бо ради нас він воплотився - Бог суший. Отцю собезначальний» - Служби і читання апостола у тижнях цілого року, Місяцеслов, Неділя 33, про митаря і фарисея, кондак // *Апостол*, 1991, 487.

⁶⁰ *Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха»*, §452.

⁶¹ *Псалтир*, Чин моління псалтиря, катизма 17, сімнадцята молитва // *Молитовний Псалтир*, 1990, 289.

слова, звернені до впалого Адама: *«Не бажаю погібелі мого створіння, але хочу, щоб воно спаслося і прийшло до пізнання правди; нікого ж бо, хто приходить до мене, не відганяю»*⁶².

Разом з тим, тексти Чинів похорону наголошують, що *покаяння* дає віднайти путь *до джерела життя*⁶³, і, опираючись на слова псалму 119(118), підкреслюють, що дотримання закону Божого оживляє та вберігає від гріха: *«Бо якщо б закон Твій не був моїм поученням, тоді загинув би я у смиренні моїм. Повік не забуду уставів Твоїх, бо в них оживив Ти мене»*⁶⁴ (сс. 92-93); *«Жива буде душа моя і восхвалить Тебе, і присуди Твої допоможуть мені. Я заблудив, як овеча погиле, шукай раба Твого, бо я заповідей Твоїх не забуду»*⁶⁵ (сс. 175-176).

У літургійних текстах, згадуючи євангельську історію смерті та воскресення Лазаря (Ів 11,11-45) також оповідається, що Ісус Христос в особі Лазаря бачив *«ввесь людський рід, який умер через гріх, тому й заплакав, виявляючи йому любов твого серця»*⁶⁶, а тому молимося: *«Як сказав ти, Господи, до Марти: Я є воскресіння! – і ділом слово сповнив та викликав з аду Лазаря, так оживи і нас, що вмерли через пристрасті, благаємо, співчутливий Чоловіколюбче!»*⁶⁷.

Поряд із розумінням того, що гріх як відхід людини від Бога є духовною смертю, адже позбавляє людину життя – Бога⁶⁸. Тут теж віднаходимо вказівки, що її причиною стають гріховні пристрасті.

2.1.3. Умертвлення пристрастей – шлях до оживлення душі

Катехизм УГКЦ підкреслює, що гріхопадіння породило внутрішнє роздвоєння людини, *«коли “закон гріха” протиставляється в ній “законові Божому”»*, і відтоді, посилаючись на слова св. Павла, робить зло, котре ненавидить, і не

⁶² *Великопісна Тріодь*, Неділя Сиропусна, у суботу на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 460-461.

⁶³ *Требник*, Чин похорону мирян, тропарі за упокій, глас 5 // *Требник*, 2001, 136.

Пор . інший переклад: «джерело життя» - *Великопісна Тріодь*, Субота м'ясопусна, в суботу на утрени, тропарі, глас 5 // *Молитвослов*, 1990, 450:

⁶⁴ *Требник*, Чин похорону мирян, «Непорочні», I статія, тропар // *Требник*, 2001, 134.

⁶⁵ *Требник*, Чин похорону мирян, «Непорочні», II статія, тропар // *Требник*, 2001, 135.

⁶⁶ *Квітна Тріодь*, Христа Чоловіколюбця, на утрени, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 767.

⁶⁷ *Квітна Тріодь*, Субота Лазарева, в п'ятницю на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 514.

⁶⁸ *Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха»*, §141.

чинить добра, яке любить (Рим 7,21)⁶⁹. Тут також цитується літургійний текст: «Замість Єви тілесної постала в мені Єва мисленна – *це плотські пристрасті помисли*, які солодять мою думку, проте завжди є гірким напоєм»⁷⁰. І справді, доволі часто знаходимо прохання про звільнення від «демонського замрячення та смертоносних пристрастей і бід»⁷¹. А також в особливий спосіб вшановуємо пам'ять святих різних чинів, які у житті долали «*душеровозтлінні пристрасті*»⁷², тому у літургійних текстах свята преподобномучениця оспівується як та, що умертвила «розумно болісними стражданнями тілесні похоті»⁷³ чи святий святитель став «вище пристрастей, прикрасив себе чистотою»⁷⁴, «здолавши тілесні пристрасті» і після своєї смерті подає зцілення⁷⁵.

Зокрема, вшановується подвиг святого преподобного, який «стриманістю і терпінням умертвив *потяги* пристрастей і сильно посоромив *лютого ворога з усією його гординею*»⁷⁶, тому молимося: «Ти, Преподобний, відрікся світу і того, що в світі; прийнявши ж Євангеліє, пішов ти за ним по-євангельському і, живши праведно, немов у раю, крайньою строгістю тіла убив ти змія, чоловіковбивцю»⁷⁷. Також згадуємо преп. Антонія Печерського, який «світову насолоду умертвив [...], пізнавши тимчасову славу, негайно від неї відступив, вибравши вузьку дорогу, що веде до райських просторів»⁷⁸ та «всяку радість світську зненавидів та в пості й сльозах *провадив своє життя*, поки умертвив *жагу пристрастей*»⁷⁹. А преп. Теодосій Печерський є тим, хто «забажав праведного життя в терпеливості й любові, у смиренні, цілонічних моліннях і

⁶⁹ Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха», §150.

⁷⁰ Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха», §150.

Див. *Постова тріодь*, П'ятий тиждень посту, четвер, Утрєня, Великий покаянний канон Андрея Критського, пісня 1, тропарєць // *Тріодь П.*, 1906, 349.

⁷¹ *Загальна Мінея*, служба мучеників, на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 1209.

⁷² *Загальна Мінея*, служба безсрібників і чудотворців, на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 1227.

⁷³ *Загальна Мінея*, служба преподобномучениці, на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 1225.

⁷⁴ *Загальна Мінея*, служба святителя, на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 1186.

⁷⁵ *Загальна Мінея*, служба святителя, на утрєні, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 1189.

⁷⁶ *Загальна Мінея*, служба преподобного, на утрєні, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 1196.

⁷⁷ *Загальна Мінея*, служба преподобного, на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 1195.

⁷⁸ *Мінея*, Преп. Антонія Печерського (10 липня), на утрєні, світільний // *Молитвослов*, 1990, 939.

⁷⁹ *Мінея*, Преп. Антонія Печерського (10 липня), на утрєні, стихира на псалмі похвальним // *Молитвослов*, 1990, 939.

стриманості, якими *умертвляв тілесні похоті*⁸⁰ та «справді удостоївся божеського життя, здобувши його чистотою і постом; бо ще живий, відкрікшись усього, перейшов ти до справжнього життя»⁸¹.

Тому молимося до Господа із проханням: *«Умертви тілесні пристрасті наші, щоб відкинувши стару людину, ми в нову зодягнулися, і жили для тебе, Владики нашого і Доброчинця, і так, ідучи за твоїми веліннями, досягли вічного спокою, де для всіх праведних радісна оселя»*⁸². «Нехай же відступить від моєї немочі дух гордині, ненависти, заздрости, дух страху й відчаю, дурости і всякої злоби. Нехай угасне в мені всяка пристрасть і заворушення мого тіла, що постає від діянь диявола»⁸³. А також звертаємося до Богородиці: *«...вилікуй, Діво, виразки й тяжкі рани моєї душі, якими вже довго страждаю, і умертви пристрасті думки мого серця»*⁸⁴.

2.1.4. Гріховний сон

Це час діяння, чому ж бездумно спиш, душе, в глибокому лінивстві? Встань, сльозами засвіти твою свічу і поспіши, надходить бо Жених душ, і не барись, щоб не залишилась поза божественними дверми»⁸⁵

Гріх особистий, який спричиняє смерть, також робить людину «сонливою», «приспаною»: *«Ослаблений я сном недбання і затьмарений похміллям грішного лінивства»*⁸⁶; *«На ложі гріховнім лігши, численними гріхами упосліджений, не маю надії на спасення; сном лінивства душу мою обтяжив»*⁸⁷. У літургійних текстах часто знаходимо риторичні монологи та звертання до своєї душі зі застереженням від гріха: *«Втікай, душе моя, від темряви пристрастей, відкинь сон лихого лінивства, щоб стала ти учасницею божественного світла»*⁸⁸; *«Це час покаяння, чому ж лінуємось? Чому в сон западаємо? Відступім від лінощів,*

⁸⁰ Мінея, Преп. Теодосія Печерського (3 травня (14 серпня)), на утрени, стихира на псалмі похвальним // *Молитвослов, 1990, 890.*

⁸¹ Мінея, Преп. Теодосія Печерського (3 травня (14 серпня)), на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов, 1990, 885.*

⁸² *Часослов, Час Дев'ятий, молитва на Час 9-ий // Молитвослов, 1990, 177.*

⁸³ *Псалтир, Чин моління псалтиря, катизма 1, перша молитва // Молитовний Псалтир, 1990, 29.*

⁸⁴ Мінея, Св. отця нашого Миколая чудотворця (6 грудня), на утрени, світільний // *Молитвослов, 1990, 1089.*

⁸⁵ *Октоїх, голос 2, у понеділок на утрени, канон, пісня 9, тропарець // Молитвослов, 1990, 223.*

⁸⁶ *Псалтир, Чин моління псалтиря, катизма 3, покаяний тропар // Молитовний Псалтир, 1990, 60.*

⁸⁷ *Псалтир, Чин моління псалтиря, катизма 16, покаяний тропар // Молитовний Псалтир, 1990, 272.*

⁸⁸ *Октоїх, голос 1, у вівторок на утрени, канон, пісня 9, тропарець // Молитвослов, 1990, 197-198.*

прикрасім світичі, як написано, оливою добродієства, щоб не залишились ми, ридаючи, поза дверима»⁸⁹.

Багаторазовими є заклики до покаєння та бадьорості: «Душе моя, душе моя, встань! Чого ти спиши? Кінець наближається і будеш тривожитися. Підведись же, щоб помилував тебе Христос Бог, що всюди є і все наповняє»⁹⁰; «Прокинься, душе моя, подумай про вчинки, що ти їх заподіяла! Постав їх перед очі й пролий краплі сліз твоїх, сміливо визнай Христові свої вчинки й думки та виправдайся»⁹¹; «Душе, вставай і бадьорися в молитві, та в усякому добрі; дбайливо відкидай сонні лінощі, бо маєш завжди надійну заступницю – чисту Матір Божу, яку прославляємо»⁹². Далі звертаємося до святих апостолів із проханням: «Божественні сурми Утішителя! Виголошуючи подих слів спасіння, проголосіть їх світові, збудіть зі сну тих, що сплять в тумані обманства, і приведіть їх, Апостоли божественного Світла, до світла богорозуміння...»⁹³.

Як бачимо, основна тематика цих літургійних текстів, що оповідають про гріховний сон та заклики до бадьорості та чування, ґрунтується на євангельській притчі про десять дів (Мт 25,1-13) (приклад див. Додаток 2.2. с.132)

Яскравим прикладом цього є понеділок, вівторок і середа Великого тижня, коли центральною тематикою літургійних текстів стає покаєння і приготування до гідної зустрічі Страстей Христових, де молимося:

Ось Жених приходить опівночі, і блажен раб, якого він знайде неспившим; недостойний же той, що його застане лінивим. Гляди, отже, душе моя, *снові не піддавайся*, щоб не віддано тебе смерті, ані поза царством не зачинено, але схаменись і заклич: Свят, свят, свят еси, Боже! Богородиці ради помилуй нас.⁹⁴

Літургійні тексти, в свою чергу, описують стан грішника: «Я – поза світлицею. Позбавлено мене весілля, водночас і вечері. Світильник загас без

⁸⁹ *Октоїх*, голос 4, у понеділок на утрени, канон, пісня 9, тропарець // *Молитвослов*, 1990, 280.

⁹⁰ *Великопісна Тріодь*, після 4-ої неділі – в середу ввечері, Утренья з поклонами, Великий канон св. Андрія Критського, кондак // *Молитвослов*, 1990, 498.

⁹¹ *Великопісна Тріодь*, після 4-ої неділі – в середу ввечері, Утренья з поклонами, Великий канон св. Андрія Критського, пісня 4, тропарець // *Молитвослов*, 1990, 493-494.

⁹² *Октоїх*, голос 6, в середу на утрени, пісня 9, канон, тропарець // *Молитвослов*, 1990, 346.

⁹³ *Загальна Мінея*, служба апостолів, на утрени, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 1183.

⁹⁴ *Квітна Тріодь*, Великий понеділок, вівторок, середа, тропар // *Молитвослов*, 1990, 1251; *Часослов*, Північна щоденна, тропар // *Молитвослов*, 1990, 95.

оливи, світлицю замкнено *під час мого сну*; вечеря скінчилася, а мене, зв'язавши руки і ноги, геть викинуто»⁹⁵. Також наголошують, що «диявольським дурманом одержимий Юда *заснув на смерть*»⁹⁶. Щодо цього *Катехизм УГКЦ* зауважує, що «образ сну духовні отці використовували для змалювання стану грішної людини, котра «в гріхах заснула на смерть» [...] Якщо гріховний «сон» триватиме, то закінчиться «смертю» – повною неспроможністю людини до добра та небажанням його творити»⁹⁷.

Доречно знаходимо прохання про поміч в дотриманні заповідей, що оберігає від гріха: «Навчи нас, Боже, правди твоєї, заповідей твоїх і виправдань твоїх. Просвіти наші духовні очі, *щоб ми не заснули в гріхах на смерть*»⁹⁸.

2.1.5. Фізична смерть у стані духовної смерті

Літургійні тексти у різний спосіб зауважують, що людина, яка важко согрішила - духовно померла, для неї смерть фізична ганебною, лютою⁹⁹. Наприклад, переспівуючи псалом у степенній пісні 4 голосу, що є переспівом псалма 129(128),5-7, є звертання до грішників: «Ненависники Сіону, ви будете засоромлені Господом, бо як трава від вогню всохнете»¹⁰⁰. Із особливою увагою літургійні тексти наводять приклади людей, які, впавши в гріх (духовну смерть), зазнали ганебної фізичної смерті.

Юда Іскаріотський

Першим прикладом цього є Юда Іскаріотський, який зрадив Ісуса Христа (Мт 10,4; Мр 3,19, Лк 6,15, Йо 12:4; син погібелі: Йо 17,12; розповідь: Мт 26,14-16.25.46-50; Мр 14,10-11.18-21.42-46; Лк 22,3-6.21-24.47-48; Йо 13,2.11.21-29; 18,1-9; його смерть: Мт 27,3-5; Діяння 1,16-19).

Літургійні тексти переповідають вищевказані євангельські уривки, описуючи наслідки гріха та нерозкаяності Юди та його смерть: «Коли славні

⁹⁵ *Великопсна Тріодь*, після 4-ої неділі – в середу ввечері, Утренья з поклонами, Великий канон св. Андрія Критського, пісня 4, тропарець // *Молитвослов*, 1990, 494.

⁹⁶ *Архиєратикон*, Чин умивання ніг у святей Великий Четвер, тропар // *Архиєратикон*, 1988, 268.

Пор. *Архиєратикон*, Чин умивання ніг у святей Великий Четвер, молитва // *Архиєратикон*, 1988, 274.

⁹⁷ *Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха»*, §701.

⁹⁸ *Часослов*, утренья, молитва ієрея 3 // *Молитвослов*, 1990, 113.

⁹⁹ Н. ВАСИЛИАДИС, *Таїнство Смерти*, Свято-Троїцькая Сергієва Лавра: 1998, 325-327.

¹⁰⁰ *Октоїх*, голос 4, у неділю на утреньі, степенна пісня // *Молитвослов*, 1990, 274.

учні обмиванням ніг на вечері просвіщалися, тоді Юда *нечестивий, на грошолобство хворіючи*, отуманився, і беззаконним суддям тебе, праведного Суддю, продав»¹⁰¹; «Хліб до рук прийнявши, зрадник потай їх простягає, щоб узяти плату за того, хто своїми руками створив чоловіка. *І нерозкаяний зостався Юда, раб і обманник*»¹⁰²; «Юда *нечестивий* снує пожадливі грошолобні думки, починає діяти, нараджується і обмірковує зраду; відпадає від світла, прийнявши темряву; погоджується на ціну та продає *Неоціненного*»¹⁰³.

Все це стало причиною того, що Юда окаянний, зрадивши Господа, «*в нагороду за все, що заподіяв, знаходить повішення і люту смерть*»¹⁰⁴. Літургійні тексти Великого Четверга розповідають, що «Сьогодні зібралася проти Христа рада нечестивих і вradiла лукаве, щоб, його невинного передати на смерть. Сьогодні Юда затыгає собі срібну мотузку і позбавляє себе життя – земного і небесного»¹⁰⁵.

У літургійних текстах також віднаходимо звертання до самого Юди зі словами докору: «Нечестивцю, засліплений грошолобством! Ти цілком забув про те, що ти одержав, чого ти навчився: що душі не можна промінати й за цілий світ. *Тому в відчаю ти, зраднику, повісився*»¹⁰⁶.

Разом з тим, такі літургійні піснеспіви мають дидактичний характер і містять звертання: «Дивись, скарбів любителю, на того, *що ради них повісився*. *Тікай від душевної ненаситности, що на Учителя так наважилась*»¹⁰⁷, тому

¹⁰¹ *Квітна Тріодь*, Великий четвер, тропар // *Молитвослов*, 1990, 1252-1253;

Пор. інший переклад: «Коли славні ученики при умиванні на вечері просвіщалися, тоді Юда *злочестивий, на сріболобство недугуючи*, затьмарився і беззаконним суддям тебе, праведного Суддю, видає» - Служби і читання апостола у тижнях цілого року, місяцеслов, святий великий четвер, тропар // *Апостол*, 1991, 505.

¹⁰² *Квітна Тріодь*, Великий четвер, кондак // *Молитвослов*, 1990, 1253;

Пор. інший переклад: «Хліб прийнявши в руки, зрадник скрито їх простягає і приймає ціну того, хто своїми руками створив чоловіка; *і неоправним зостався Юда - раб і лестець*» - Служби і читання апостола у тижнях цілого року, місяцеслов, святий великий четвер, кондак // *Апостол*, 1991, 505.

¹⁰³ *Квітна Тріодь*, великий тиждень, у великий вівторок на утрени, посні сідалийний // *Молитвослов*, 1990, 538.

¹⁰⁴ *Квітна Тріодь*, великий тиждень, у великий вівторок на утрени, посні сідалийний // *Молитвослов*, 1990, 538.

¹⁰⁵ *Квітна Тріодь*, великий тиждень, у великий четвер на утрени, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 548.

¹⁰⁶ *Квітна Тріодь*, великий тиждень, у велику середу на утрени, канон, пісня 9, тропарець // *Молитвослов*, 1990, 543.

¹⁰⁷ *Квітна Тріодь*, Великий четвер, тропар // *Молитвослов*, 1990, 1252-1253;

Пор. інший переклад: «Гляди, майна ревнителю, на того, *що задля нього повісився*; уникай ненаситности душі, яка на Учителя на таке наважилась» - Служби і читання апостола у тижнях цілого року, місяцеслов, святий великий четвер, тропар // *Апостол*, 1991, 505.

молимося до Господа: «Від його долі визволь нас, Христе Боже, даруючи прощення гріхів тим, що з любов'ю святкують твої пречисті страждання».¹⁰⁸

Арій

Ще одним прикладом лихої смерті є *мерзенний Арій*, який «хулив, що Син і Дух Святий є створіннями» і вчення якого Церква називає *безумством аріанського злочестя*¹⁰⁹.

Спогадуючи пам'ять святих отців Нікейського Собору, які «зовсім слушно відігнали пращею Духа напасливих і згубних вовків, викинувши з церковної спільноти, так що вони попали, немовби в омертвіння і невиліковну недугу»¹¹⁰, у літургійних текстах розповідається, що Арій зухвало й нерозумно вважав Христа, як сотворіння, а не як Бога, «збираючи собі цим паливо на вічний вогонь»¹¹¹. Тому «у пропасть гріха впадає Арій, що заповзявся не споглядати на світло. З Божого допусту нутроці в ньому розриваються, щоб насильно віддати життя і духа, ставши другим Юдою і замислом своїм і ділом»¹¹².

Князь Святополк Окаянний

Коли оспівуємо пам'ять свв. мучеників Бориса і Гліба, також знаходимо переповідання історії із *Повісті временних літ*¹¹³ про їхню кончину від рук їхнього брата Святополка Окаянного, а відтак, і його гірку смерть.

Поряд із молитовним закликом: «Прийдіть, вірні українських церков, і погляньмо як невинно приймає засуд мученик Борис, якого за підшіптуванням диявола прокололи списом у бік, вчинивши кровопролиття. Гляньмо і на Гліба, що, немов ягня, був заколений тим же братом Святополком»¹¹⁴ зауважується, що вони не противилися ворогові-братові, що вбивав їх тіла, а душ не міг

¹⁰⁸ *Квітна Тріодь*, великий тиждень, у великий вівторок на утрени, посні сідальний // *Молитвослов*, 1990, 538.

¹⁰⁹ *Архиєратикон*, Чин архієрейського рукоположення, друге визнання віри // *Архиєратикон*, 1988, 200.

¹¹⁰ *Квітна Тріодь*, неділя святих отців Нікейського Собору, в неділю на утрени, стихира на псалмі похвальнім // *Молитвослов*, 1990, 724-725.

¹¹¹ *Квітна Тріодь*, неділя святих отців Нікейського Собору, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 718.

¹¹² *Квітна Тріодь*, неділя святих отців Нікейського Собору, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 719.

¹¹³ Див. *Літопис Руський: Повість минулих літ (За Іпатівським списком)* / перекл. з давньоруського Л. Махновця. Київ: Дніпро 1989, 78-81, 84-85.

¹¹⁴ *Мінея*, Св. мучеників Бориса і Гліба (24 липня), на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 959.

діткнутися¹¹⁵. У літургійних текстах в антитезовий спосіб вказується, що святі брати вінками завінчалися, а він у забутті згинув і в вогні мучиться¹¹⁶ (цс: *Ї́нѣ вѣзъ пѣмѣти погѣбе. [...] ч́нѣ вѣ гѣѣннѣ мѣчнѣтѣ*)¹¹⁷). Також звертаємося до святих страсотерпців: «Нехай, отже, плаче лихий властолюбець, а ви радійте з ангелами, стоявши перед Святою Тройцею».¹¹⁸

2.2. СТРАХ СМЕРТІ ЯК УСВІДОМЛЕННЯ ОНТОЛОГІЧНОЇ ТРАГЕДІЇ ЛЮДИНИ

Катехизм УГКЦ підкреслює, що «одним наслідком гріхопадіння є страх і сором: «І сховався чоловік із своєю жінкою від Господа Бога серед спілкування з Богом»¹¹⁹ (див. Бут 3,8-10). У літургійних текстах віднаходимо яскраві описи відчуття страху перед смертю та його причин.

2.2.1. Невідання подальшого шляху та місця перебування душі

У літургійних текстах однією з причин страху смерті є боязнь перед новим досвідом, шляхом, яким душа ще ніколи не йшла, місцем, де вона ніколи не була¹²⁰. Адже душа після розлучення з тілом знаходиться в абсолютно новому для неї стані, природа якого їй є абсолютно незнайомою¹²¹.

В особливий спосіб це передають ікони на каноні Чину похорону мирських ієреїв¹²², які є наче звертанням новопереставленого ієрея до присутніх молільників з порадами, «можливо, комусь будуть на користь»¹²³. Також від імені померлого розповідається: «з братами розлучаюся, друзів залишаю всіх, і

¹¹⁵ Мінея, Св. мучеників Бориса і Гліба (24 липня), тропар // *Молитвослов, 1990*, 1308.

¹¹⁶ Мінея, Св. мучеників Бориса і Гліба (24 липня), на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов, 1990*,

¹¹⁷ Мінея, Св. мучеників Бориса і Гліба (24 липня), на вечірні, стихира на стиховні // *Мінея, липень, 1761*, л.125.

¹¹⁸ Мінея, Св. мучеників Бориса і Гліба (24 липня), тропар // *Молитвослов, 1990*, 959.

¹¹⁹ *Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха»*, §152.

¹²⁰ Див. Н. ВАСИЛИАДИС, *Таїнство Смерти*, 260.

Див. А. КНЯЗЕВ, «Смерть священника, як она представлена в Славянском *Требнике*», пер. Т. Миллер // *сайт: Правмир*, <<https://www.pravmir.ru/smert-svyashennika-kak-ona-predstavlena-v-slavyanskom-trebnike/>> (дата звернення 22.10.2018).

¹²¹ Ж.-К. ЛАРШЕ, *Жизнь после смерти согласно Православной Традиции*, 45.

¹²² Їх тексти українською мовою, на жаль, не знаходимо в *Требнику 2001* (див. с. 219), а в свою чергу є церковнослов'янською у *Требнику 1946* (див. с. 159-168) та у *Требнику 1925* (див. с. 240-241), але з текст помітно відрізняється своїми редакціями.

¹²³ Тут і далі переклад цих ікосів українською мовою власний.

цс: «нѣгли ѿмѣѣти комѣ вѣ пользѣ» - *Требник*, Похорон мирських ієреїв, канон, ікос 2 // *Требник, 1946*, 160., «нѣгли когдѣ прильзѣ кѣ пользѣ» - *Требник*, Похорон мирських ієреїв, канон, ікос 2 // *Требник, 1925*, 240.

відходжу. Куди ж бо іду, не знаю, ані як маю перебувати там, не знаю. Лише Бог [знає], який покликав мене»¹²⁴; «я бо в путь мою вирушаю»¹²⁵.

Літургійні тексти також описують роздуми померлого: «Куди отже душі нині йдуть; [...] Хотів пізнати цю таємницю, але ніхто не здатний розповісти. Невже і вони згадують нас, так, як і ми їх; чи вони забули тих, що плачуть за ними»¹²⁶. А відтак, поряд із запитаннями: «Що ж вчинимо, коли би вирушали в край, який є незнайомим?»¹²⁷, від імені померлого розповідається: «Небезпечною є путь, якою відходжу і якою ніколи ще не ходив, і країна ця незнана, де ніхто ніколи не впізнає мене. Жахливо бачити моїх страшних провідників і Того, Хто мене покликав, Хто володіє життям і смертю»¹²⁸; «Ідемо дорогою вічною, мов уже засуджені, всі схиливши додолу лица свої»¹²⁹.

У літургійних піснеспівах знаходимо заклик: «...Затихніть і побачите велику таємницю, страшний бо час. Затихніть, хай в мирі душа відійде, бо в подвигу великому перебуває і в страсі молить Бога: алилуя»¹³⁰. В цьому ж дусі у стихира св. Йоана Дамаскина в Чинах похорону вкладаються в уста померлого звертання до присутніх близьких: «Спасайся, суєтне життя, спасайтесь, всі друзі і рідні, і діти, бо йду в дорогу, якою ще ніколи не йшов. Але прийдіть,

¹²⁴ цс: «вратїи разлѣчїюса, другѡвѣх ѡставалю вѣрѣхъ, и ѡхождѣ. Кѣмѡ оѣкѡ нѣдѣ, не вѣмѣх: нѣнѣ кѣкѡ нѣмамѣ вѣчнѣ тѣмѡ, не вѣмѣх: тѡчїю бѣхъ призвѣвѣмѣ мѣ» - Требник, Похорон мирських ієреїв, канон, ікос 5 // Требник, 1946, 161.

«вратїи разлѣчїюса, другѡвѣх ѡставалю вѣрѣхъ, и ѡхождѣ: кѣмѡ оѣкѡ нѣдѣ, не вѣмѣх: тѡчїю бѣхъ призвѣвѣмѣ мѣ» - Требник, Похорон мирських ієреїв, канон, ікос 5 // Требник, 1926, 240.

¹²⁵ цс: «Ѧзѣ ко вѣ пѣть мѡй шѣстѣвѣю» - Требник, Похорон мирських ієреїв, канон, ікос 8 // Требник, 1946, 162; Требник, Похорон мирських ієреїв, канон, ікос 7 // Требник, 1925, 240

¹²⁶ цс: «Кѣмѡ оѣкѡ дѣшы нѣнѣ нѣдѣтѣ; [...] Желѣхъ вѣдѣти тѣннѣство, но нѣктоже доволѣнѣ повѣдѣти. Бѣдѣ и ѡнѣ помнѣнѣтѣ своѣ, ѣкоже и мѣ ѡны; нѣнѣ ѡнѣ прѡчѣе закѣша плѣчѣщѣмѣ нѣхъ» - Требник, Похорон мирських ієреїв, канон, ікос 6 // Требник 1946, 161-162.

У Требнику, 1925 цей ікос відсутній.

¹²⁷ цс: «чтѡ сотворѣмѣ, ѣможе нѣдемѣ ко странѣ, нѣдѣже не познавѣемѣ» - Требник, Похорон мирських ієреїв, канон, ікос 17 // Требник, 1946, 165-166.

У Требнику, 1925 цей ікос відсутній.

¹²⁸ цс: «Дѣкѣвѣ пѣть, нѣмѣже ѡхождѣ, нѣмѣже нѣкогдаже сѣще ходѣхъ, и страна ѡна незнѣема, нѣдѣже нѣктоже нѣкѣкоже познавѣтѣ мѣ. оѣжѣсно сѣть вѣдѣти водѣщѣмѣ страннѡ, призвѣвшѡ мѣ живѡтѡмѣ и смѣртїю владѣчѣтѣвѣюща» - Требник, Похорон мирських ієреїв, канон, ікос 16 // Требник, 1946, 165.

У Требнику, 1925 цей ікос відсутній.

¹²⁹ цс: «нѣдемѣ пѣтѣмѣ вѣчнѣмѣ, прѣдѣтѡѣще ѣкоже ѡсѣждѣны, долѣ маѣюще вѣнѣ лицами» - Требник, Похорон мирських ієреїв, канон, ікос 10 // Требник 1946, 163.

У Требнику, 1925 цей ікос відсутній.

¹³⁰ цс: «...ѡмолчѣте и великое тѣннѣство оѣзрѣте, страшнѣй ко часѣ. ѡмолчѣте, да сѣ мѣромѣ дѣша ѡнѣдѣтѣ, вѣ подѣвѣтѣ ко велицѣмѣ содѣржѣтѣмѣ, и ко странѣ мнѡзѣ молѣтѣ бѣга: ѣллидѣа» - Требник, Похорон мирських ієреїв, канон, ікос 20 // Требник 1946, 167.

У Требнику 1925 цей ікос відсутній.

згадавши мою до вас любов, ідіть за мною, передайте гробові оце моє грязиво. Зо сльозами моліть Христа, *що судитиме смиренну душу мою, щоб узяв мене із негасимого вогню*¹³¹. Також знаходимо покальну молитву до Господа як приготування до смерті, що викликає відчуття страху:

Господи, даруй мені сльози каяття, єдиний, благий, милостивий, щоб ними я тебе умолив, щоб ти очистив мене *перед кінцем* від усякого гріха. *Страшне і грізне місце маю пройти, коли розлучуся з тілом, і стрінуть мене численні понурі й люті демони, і ніхто з поміччю не прийде, ані не вибавить мене*¹³²

Як бачимо, тут страх перед невідомим шляхом переплітається із *страхом та соромом перед судом*, який очікує душу. І серед багатьох літургійних текстів віднаходимо схожі ідеї, на що звернемо увагу в наступному підпункті.

2.2.2. Усвідомлення гріховності людини перед смертю та прийдешнім судом

Християнської *кончини життя нашого*, безболісної, бездоганної, мирної, і доброго одвіту на страшному суді Христовому просім¹³³.

У літургійних текстах можа зауважити, вказівку на те, що душа, коли розлучається з тілом, йде на суд¹³⁴. А страх смерті завжди йде поруч з усвідомленням своєї гріховності, а відтак – страху перед судом, на що вказують рядки: «коли подумаємо про той *страшний час іспитування* [...] Судді всіх і Бога, всі ми сповнені тривоги: і плачемо, і сумуємо, і ридаємо, згадуючи нашу бездонну злобу»¹³⁵; «*Гірко плачемо й сумуємо, окаянні, передбачаючи страшне слово розплати*, не мавши з учинків найменшого виправляння за провину»¹³⁶. «*Роздумуючи над безліччю моїх гріхів, жахаюся страшного дня судного*»¹³⁷, тому що «*страшно воно впасти в руки Бога живого, бо він – суддя таємних мислей і задумів*»¹³⁸.

¹³¹ Требник, Похорон мирських ієреїв, стихирі самогласні Йоана Дамаскина, голос 2 // Требник, 2001, 228.

¹³² Псалтир, Чин моління псалтиря, катизма 15, п'ятнадцята молитва // Молитовний Псалтир, 1990, 258.

¹³³ Часослов, вечірня, прошення на ектенії // Молитвослов, 1990, 30.

¹³⁴ Див. М. НЕСНАЈ, *Oratio liturgica pro defunctis in Ecclesia Russa Orthodoxa (exquisitio dogmatica)*, 78-79.

Див. V. BRUNI, *I funerali di un sacerdote nel rito bizantino: secondo gli eucologi manoscritti di lingua greca*, 220.

¹³⁵ Октоїх, голос 8, у п'ятницю на вечірні, стихира на «Господи, звиваю я» // Молитвослов, 1990, 409.

¹³⁶ Октоїх, голос 5, у неділю на вечірні, стихирі на «Господи, звиваю я» // Молитвослов, 1990, 307.

¹³⁷ неділя митаря і фарисея в неділю на утрєні // Молитвослов, 1990, 435.

¹³⁸ Квітна Тріодь, Неділя Квітна, в неділю на вечірні // Молитвослов, 1990, 530.

А відтак, в описах передсмертного стану людини містяться звертання до душі зі словами: «Розум притупився, тіло струпом вкрилося, дух хворіє, мова послабла, життя завмерло, *смерть при дверях*. Що зробиш тоді, окаянна душе моя, коли Суддя прийде допитувати про твої діла?»¹³⁹; «*Настає, душе, кінець, і він уже таки тут*. Ти ж що, — не дбаєш, не готуєшся? *Година підходить*; встань, бо вже при дверях суддя! Життя минає, як тінь, і квітка, і сон. Чому без призадуми, душе, занепокоюємося?»¹⁴⁰. Як бачимо, «*смерть, і гріб, і суд чекає нас, що викриває всі діла*»¹⁴¹, і страх перед судом стає поєднаним зі страхом перед смертю. Тому молимося: «*Вік мій кінчається і страшний престіл готується, життя проходить, суддя чекає, погрожуючи мені вогнем, мукою і полум'ям горючим. Але дай мені, Господи, джерело сліз, що силою твоєю згашує його*»¹⁴².

У свою чергу, наляканість, тривога в усвідомленні гріховності висловлюється рядом молитовних звертань: «*Який страшний твій суд, Христе, на якому чекає мене вирок. Однак його чомусь я не боюся, ведучи в ліності життя моє*»¹⁴³. «*Який страшний буде день іспитування, Діво! Який жахливий вирок! Яка велика біда! Хто ж тоді устоїть, Пречиста Владичице?*»¹⁴⁴. «*Страшний день до дверей наближається! Маючи вчинки осудні, ридаємо: Господи, Господи, єдиний милостивий! Молитвами твого Предтечі і всіх святих, покажи нас тоді неосудними*»¹⁴⁵.

Переважна частина таких літургійних текстів є наче підсумком іспиту сумління: «*Коли зважу думкою безліч сподіяних мною лихих вчинків і подумаю про майбутнє страшне іспитування, тремтячи, приходжу до тебе,*

¹³⁹ *Великопісна Трійдь*, Неділя М'ясопусна, в неділю на утрєні, канон, пісня 9, тропарець // *Молитвослов*, 1990, 457.

Пор. інший переклад: «Розум струпом став, тіло ослабло, дух хворіє, слово безсиле, життя завмирає, кінець при дверях. Що ж робитимеш, нещасна душе моя, коли Суддя прийде дослідити діла твої?» - *Великопісна Трійдь*, після 4-ої неділі – в середу ввечері, Утрєня з поклонами, Великий канон св. Андрія Критського, пісня 9, тропарець // *Молитвослов*, 1990, 504.

¹⁴⁰ *Псалтир*, Чин моління псалтиря, катизма 10, покаянный тропар // *Молитовний Псалтир*, 1990, 176.

¹⁴¹ *Требник*, Похорон мирських ієреїв, канон, пісня 6, тропарець // *Требник*, 2001, 217-218.

¹⁴² *Псалтир*, Чин моління псалтиря, катизма 11, покаянный тропар // *Молитовний Псалтир*, 1990, 197.

Див. *Псалтир*, Чин моління псалтиря, катизма 15, покаянный тропар // *Молитовний Псалтир*, 1990, 257.

¹⁴³ *Октоїх*, голос 2, у вівторок на утрєні, канон - пісня 9 // *Молитвослов*, 1990, 226.

¹⁴⁴ *Октоїх*, голос 7, у п'ятницю на утрєні, канон, пісня 9, тропарець // *Молитвослов*, 1990, 208.

¹⁴⁵ *Октоїх*, голос 7, у вівторок на утрєні, тропар 9 пісні канону // *Молитвослов*, 1990, 370.

чоловіколюбця Бога!»¹⁴⁶ «Як самоосуджені подумаємо про безліч гріхів наших та про страшний суд, на якому нас судитимуть, то ти, що Суддю Бога зродила, збережи нас тоді неосудними, Богородице»¹⁴⁷. Знаходимо також прохання про заступництво: «Осуджені докором сумління ще перед судом, ми роздумуємо про суд і тремтимо, окаянні, згадуючи безліч наших злочинів, та й кличемо до тебе, незборної Заступниці й Покрову: Захорони нас від такої ганьби»¹⁴⁸. Тут виявляється те, що ми є «осуджені багатьма нашими гріхами і засмучені страхом перед мукою»¹⁴⁹.

Літургійні тексти закликають до покаяння і пов'язують суд після смерті разом із приходом Христа як Судді, щоб «грішників скарати і праведних спасти. Плачмо, ридаймо і роздумуймо про той день, коли він відкриє людські таємні й укриті діла, і віддасть по заслuzі»¹⁵⁰; «Роздумуючи про годину суду і страшного приходу чоловіколюбця Владики, вельми тремчу і з жалем кличу до тебе: Судде мій справедливий і єдиний багатомилостивий! За молитвами Богородиці прийми мене, що каюся»¹⁵¹. А тому звертаємося до своєї душі із закликом про покаяння: «Ось прихід Творця при дверях! Чому ж ото не плачеш над собою, душе окаянна, живучи в недбалості? Припадь і залич до Господа: Пощади мене, Спасе, молитвами Предтечі, як чоловіколюбцець!»¹⁵²; «Плач, окаянна душе, перед своєю смертю і прихились до Бога, кажучи йому, нещасна, сердечно зітхаючи: Згрішила я проти тебе, Христе, не гидує мною, благаю, але, наворачнувши мене, як милосердний, сподоби прощення»¹⁵³.

Знаходимо серед літургійних текстів також слова докору: «Горе нам, який у нас затемнений ум! Як далеко ми відійшли, окаянні, від тебе [Господа] і трудилися для гріха, віддавши себе цілком тілесним похотям, що живуть у нас

¹⁴⁶ Октоїх, голос 8, у суботу на утрєні, стихира на стиховні // *Молитвослов, 1990, 393*;

Октоїх, голос 8, у вівторок на утрєні, стихира на стиховні, Октоїх // *Молитвослов, 1990, 396-397*.

¹⁴⁷ Октоїх, голос 5, в середу на утрєні, канон – пісня 9 // *Молитвослов, 1990, 317*.

¹⁴⁸ Октоїх, голос 5, в четвер на утрєні, сідальний // *Молитвослов, 1990, 320*.

¹⁴⁹ Октоїх, голос 4, у вівторок на утрєні, сідальний // *Молитвослов, 1990, 283*.

¹⁵⁰ Великопісна Тріодь, Неділя М'ясопусна, в неділю на утрєні, канон, пісня 9, тропарець // *Молитвослов, 1990, 457*.

¹⁵¹ Великопісна Тріодь, Неділя М'ясопусна, у неділю на утрєні світильний // *Молитвослов, 1990, 457*.

¹⁵² Октоїх, голос 5, у вівторок на утрєні, канон – пісня 9 // *Молитвослов, 1990, 313*.

¹⁵³ Октоїх, голос 8, у неділю на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов, 1990, 390*.

грішних! А нині чекаємо *кінця нашого життя і майбутньої муки*¹⁵⁴. Визнання своєї гріховності пригадує молільникам і про майбутнє покарання: *«Без числа ми нагрішили перед тобою, тож очікуємо незліченних мук: скреготу зубів і плачу невтішного, вогненної геєни і темряви, і пекельної безодні»*¹⁵⁵. І молимося: *«Перше між постигне нас несподівано кончина і смерть нас скосить, раніш страшного суду і перше ніж прийняти засуд на вогонь негасний і повну темряву, де черв'яки і скреготання нищать грішників, – дай нам, Христе наш, визволення від гріхів, і велику милість»*¹⁵⁶. Літургійні тексти звертаються до біблійних мотивів, описуючи страх перед муками померлих грішників: плач і скрегіт зубів: Мт 8,11-12; притча про кукіль - 13,24-30.36-43; про невід - Мт 13,47-50; весільний банкет - Мт 22,1-14; прихід Сина Чоловічого 24,23-51; про таланти - 25,14-30, загальний суд 25,31-46; Лк 13,22-30. Геєнна вогненна, вогонь пекельний, негасний: Мт 5,22; 5,29-30; 10,28; 18,8-9; 23,15; 23,33; Мр 9,43; 9,45-47; Лк 12,5; Як 3,6; Одк 20,14, а також див. Пс 20(21),10-11. Вогонь і хробак (черв'як): Іс 66, 24; Сир 7,17 *«Глибоко смири свою душу: вогонь бо й хробацтво - кара нечестивим»* та ін.

Слід зазначити, що у літургійних текстах смерть як завершення земного життя і розлучення душі та тіла є визначальним моментом подальшої долі людини, що залежить від її духовного стану. Тому звертаємося до Господа: *«Перед нашою смертю, Спасе, дай нам, як предобрий Бог, прощення, потоки сліз і справжнє покаяння, проганяючи далеко бісівські полчища, які силкуються звести нас в адське провалля»*¹⁵⁷, *«Перед кінцем наверни мене і прости гріхи, щоб я не зазнав муки»*¹⁵⁸. І так само є звертання до своєї душі: *«Коли явними стануть твої діла у присутності незліченних ангелів, душе моя, який соромний буде то вирок, якщо перед смертю не закличеш, плачучи: Согрешила я, предобрий Господи, помилуй мене!»*¹⁵⁹; *«Покаяння не маю я, ані тим більше*

¹⁵⁴ *Октоїх*, голос 5, в неділю на вечірні, стихири на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 307.

¹⁵⁵ *Великопісна Тріодь*, Друга неділя Посту, у наділю на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 475.

¹⁵⁶ *Октоїх*, голос 5, у неділю на вечірні, стихири на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 307.

¹⁵⁷ *Октоїх*, голос 5, у неділю на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 307.

¹⁵⁸ *Псалтир*, Чин моління псалтиря, катизма 14, покаяння тропар // *Молитовний Псалтир*, 1990, 242.

¹⁵⁹ *Октоїх*, голос 5, у віторок на утрени, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 312.

сліз, тому й молю тебе, Христе Боже: *Перед кінцем наверни мене й дай мені сердечну скруху, щоб мук мені уникнути*¹⁶⁰.

Усвідомлення неминучості смерті, а відтак, важливості бути підготовленим до неї, у літургійних текстах висловлюється частими проханнями про надання можливості покаятися перед смертю чи її відтермінування, а разом з тим, і суду: «...не виведи мене в половині днів моїх, ні не забирай *невиправлену й неготову душу мою*. Але удосконали мене своєю досконалістю і так мене з *теперішнього життя виведи*»¹⁶¹; «*Розваживши безумство сподіяних мною лихих вчинків, [...] приходжу до твоїх щедрот і припадаю до тебе, Милостивий: Перше ніж засудити мене, пощади і помилуй мене, Боже!*»¹⁶²; «*Усе життя і закон осквернивши гріхами, припадаю до тебе і кличу: Серце чисте вчини в мені і, навернувши мене перед кінцем, помилуй мене, Боже*»¹⁶³; «*Не погорди мною, молю тебе, єдиний Безгрішний, але, перш ніж настане кінець, дай нещасній душі моїй сердечну скруху, і спаси мене*»¹⁶⁴; «*Помилуй мою грішну душу і, перш ніж прийде смерть, подай мені, Пречиста, прощення*»¹⁶⁵; «*Перед тим, як засудиш мене, Господи, Господи мій, дай мені вороття і поправу великих моїх гріхів. Дай мені духовне прозріння, щоб кликав я до тебе: Милосердний, чоловіколюбче Боже мій, спаси мене!*»¹⁶⁶.

В основу метафоричне пояснення цієї ідеї у літургійних текстах вкладено євангельську розповідь про неплідну смоковницю (Лк 13:6-9 – притча про неплідну смоковницю; Мт 21:18-22; Мр 11:12-14, 19-22 – неплідна смоковниця всохла за словом Христа): «Горе мені! До кого ж я уподібнююся? До неплідної смоковниці. Тому й боюся, щоб мене не проклято й не зрубано»¹⁶⁷. «Ми стали, мов те дерево неплідне, Господи і зовсім не чинимо покути. Боїмося порубання і

¹⁶⁰ *Октоїх*, голос 6, в неділю на утрени, стихирі на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 338.

¹⁶¹ *Псалтир*, Чин моління псалтиря, катизма 17, сімнадцята молитва // *Молитовний Псалтир*, 1990, 290.

¹⁶² *Октоїх*, голос 2, у вівторок на утрени, стихирі на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 227.

¹⁶³ *Псалтир*, Чин моління псалтиря, катизма 15, покаєнний тропар // *Молитовний Псалтир*, 1990, 257.

¹⁶⁴ *Октоїх*, голос 8, у суботу на утрени, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 393;

Октоїх, голос 8, у вівторок на утрени, стихира на стиховні, *Октоїх* // *Молитвослов*, 1990, 396-397.

¹⁶⁵ *Октоїх*, голос 7, у п'ятницю на утрени, канон, пісня 9, тропарець // *Молитвослов*, 1990, 208

¹⁶⁶ *Псалтир*, Чин моління псалтиря, катизма 18, покаєнний тропар // *Молитовний Псалтир*, 1990, 303.

¹⁶⁷ *Октоїх*, голос 5, в понеділок на утрени, стихирі на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 310

вогню того негасного»¹⁶⁸. Відтак звертаємося до своєї душі зі словами докору та напоумлення: «Пам'ятай, душе окаянна, про останню годину: бійся зрубання смоковниці, і трудолюбно орудуй даним тобі талантом. Чувай і молися, щоб не залишитися поза Христовою світлицею»¹⁶⁹. «Іди, душе, і покайся за численні гріхи, які ти за життя вчинила, і зітханнями та сльозами молися хорам небесних сил, щоб дано тобі час на покаєння та щоб не послано тебе, окаянна, немов неплідну смоковницю, у вогонь пекельний»¹⁷⁰. А тому молимося в покаєнні до Господа: «Потерпи нам безплідним і не порубай нас сокирою смерти, як дерево неплідне, у вогонь вкидаючи, але вчини нас плодоносними, умоляємо тебе. Як чоловіколюбче дай час на покуту, щоб ми обмили, Спасе наш Христе, безліч гріхів наших»¹⁷¹. «Не зрубай нас грішних, як неплідну смоковницю, але залиши нас ще на більше літ, напоюючи душу нашу сльозами покаєння, щоб принесли ми тобі плоди добродійні»¹⁷². Разом з тим, знаходимо молитву вдячності: «Дякую тобі, Господи Боже спасення мого! [...] Бо затримав ти мене, грішного, в цьому житті, від народження мого й дотепер. Через тебе бо, Чоловіколюбче, живу, рухаюся й існую»¹⁷³.

У літургійних текстах такої тематики знаходимо вказівки на те, що грішне життя на землі веде до вироку, кари: «Ні одної твоєї заповіді не сповнили ми на землі. Як же то станемо, Христе наш, перед тобою, що сидиш на престолі, щоб здати рахунок і прийняти вирок за все, що ми сподіяли свідомо й несвідомо? Тому й кличемо до тебе: Моліннями слуг твоїх спаси нас блудних!»¹⁷⁴ «Роздумуючи, Господи, над нашими вчинками, гідними всякої кари, втрачаємо всяку надію, погордивши, Спасе, твоїми святими заповідями, і блудно

¹⁶⁸ Октоїх, голос 2, у вівторок на утрени, сідалийний // *Молитвослов*, 1990, 226

¹⁶⁹ Квітна Тріодь, Великий вівторок, кондак // *Молитвослов*, 1990, 1252.

¹⁷⁰ Октоїх, голос 6, в неділю на вечірні, стихири на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 337.

¹⁷¹ Октоїх, голос 7, у понеділок на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 368.

¹⁷² Октоїх, голос 7, в понеділок на утрени, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 367;

Октоїх, голос 7, у вівторок на утрени, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 370.

¹⁷³ Псалтир, Чин моління псалтиря, катизма 9, дев'ята молитва // *Молитовний Псалтир*, 1990, 160.

¹⁷⁴ Октоїх, голос 6, в неділю на вечірні, стихири на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 337.

*проживши життя наше»*¹⁷⁵. Тут також зауважується, що гріх веде не лише до втрати благ та отриманих дарів, але й до покарання за нього:

«Яких великих благ, окаянні, ми себе позбавили! Від якого ж то царства відпали ми, нужденні! Розтратили багатство, яким були наділені, заповідь переступили. Горе тобі, нещасно душе! На останок будеш засуджена до вічного вогню. Тому, *перед кінцем*, заклич до Христа Бога: Як блудного сина приймай мене, Боже, і помилуй мене!»¹⁷⁶

2.2.3. Взаємопов'язання страху перед судом і Другим приходом Христа

В особливий спосіб про це оповідається, із звертанням до біблійних образів про прихід Христа та суд (Дан 7; Мт 25:31-46; Одк 4-22 та ін.), у літургійних піснеспівах М'ясопусної неділі: «*Який страшний буде тоді час і день, коли Суддя сяде на грізному престолі! Ось книги розгортаються, вчинки оскаржуються і скриті таємниці виявляються; ангели ж кружляють, збираючи всі народи»*¹⁷⁷; «*Тоді сурма засурмить сильно, захитаються основи землі, мертві з гробів воскреснуть [...]. Заридують, заплачуть і підуть у вогонь кромішній всі, що ніколи не каялися, а збір праведних радісно та втішно увійде в небесну світлицю»*¹⁷⁸; «*...який же тоді жах буде! Що вчинимо тоді ми, люди винуваті в багатьох гріхах? [...] то хто перенесе його страшний вирок? Але ти, єдиний і чоловіколюбний Спасе і Царю віків, перше ніж прийде кінець, наверни нас покаєнням і помилуй»*¹⁷⁹.

Поряд із описом долі людей праведних і грішних знаходимо слова навернення та покаєння: «*Гляди, душе моя, [...] не погорджуй своїм ближнім; [...] не осуджуй брата твого, щоб не вкинено тебе у вогонь, в якому горітимеш як віск, але щоб Христос без перешкоди ввів тебе у своє царство»*¹⁸⁰; «*Але, перше ніж прийде кінець, потішайся, душе моя, і заклич: Боже, наверни і спаси*

¹⁷⁵ *Великопісна Тріодь*, Неділя Сиропусна, у неділю на вечірні, стихирі на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 465.

¹⁷⁶ *Великопісна Тріодь*, Неділя Блудного Сина в суботу на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 438.

¹⁷⁷ *Великопісна Тріодь*, Неділя М'ясопусна, у неділю на утрени, стихира на псалмі похвальнім // *Молитвослов*, 1990, 458.

¹⁷⁸ *Великопісна Тріодь*, Неділя М'ясопусна, у неділю на утрени, стихира на псалмі похвальнім // *Молитвослов*, 1990, 457-458.

¹⁷⁹ *Великопісна Тріодь*, Неділя М'ясопусна, в суботу на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 455.

¹⁸⁰ *Великопісна Тріодь*, Неділя М'ясопусна, у неділю на утрени, стихира на псалмі похвальнім // *Молитвослов*, 1990, 458.

мене, як єдиний добросердний!»¹⁸¹; «Коли прийдеш, Ісусе, у славі з ангельськими силами і сядеш на суддівському престолі, *не розлучи мене з собою*»¹⁸². Літургійні тексти про прощення гріхів *перед невмолимим судом* в уста молільника вкладають звертання до Господа: «...Вся долина загомонить *страшним скреготом і риданням*, побачивши як *надармо плачуть усі грішники, осуджені справедливим судом твоїм на вічні муки*. Тому благаємо тебе, Добрий: *Пощади нас*, що оспівуємо тебе, єдиний Премилостивий»¹⁸³. І просимо в Нього «зливу сліз божественного скрушення, *щоб ми плакали й обмили бруди гріхів наших, що їх спричинили пристрасті*. Тоді станемо перед тобою очищені, коли *схочеш прийти з неба, Господи, судити людей*, як єдино справедливий суддя»¹⁸⁴. Тоді зауважується, що «ніхто не втече там *від страшного суду Твого* [Господнього] престолу. Царі, сильні, всі разом із рабами стануть, і страшний голос судді відішле грішних людей на суд геєни»¹⁸⁵. «Великий суд і нужда невисказанна геєни, там бо душі грішних з тілом паляться, і з болем проливають сльози»¹⁸⁶. А тому молимося за померлих зі словами: «Від вогню геєнського і страшного вироку як щедрий вирятуй, Христе, раба Твого, *якого віднині у вірі прийняв єси*»¹⁸⁷. «Тому що *нестерпний є суд страшної грози того дня*, усильно просимо у Христа *відпущення всіх согрішень переставленому у вірі й надії на воскресення*»¹⁸⁸.

Слід зауважити, що у літургійних текстах, які є молитвою за померлих також знаходимо звертання до Христа, який є «*є суддя і живих і мертвих, і Він судить всю землю і спасає від мук*»¹⁸⁹. І відтак просимо, «*щоб могли вони під час суду дати добру відповідь тому Богові нашому, що буде судити всю землю*, – щоб у радості праворуч нього сподобилися стати серед праведних і в світлому

¹⁸¹ *Великопісна Тріодь*, Неділя М'ясопусна, у неділю на утрени, стихира на псалмі похвальнім // *Молитвослов*, 1990, 458.

¹⁸² *Квітна Тріодь*, великий тиждень, у великий вівторок на утрени, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 539-540.

¹⁸³ *Великопісна Тріодь*, Неділя М'ясопусна, в суботу на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 455.

¹⁸⁴ *Октоїх*, голос 2, у понеділок на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 225

¹⁸⁵ *Требник*, Похорон мирських ієреїв, канон, пісня 5, тропарець // *Требник*, 2001, 217.

¹⁸⁶ *Требник*, Похорон мирських ієреїв, канон, пісня 7, тропарець // *Требник*, 2001, 219.

¹⁸⁷ *Требник*, Похорон мирських ієреїв, канон, пісня 7, тропарець // *Требник*, 2001, 219.

¹⁸⁸ *Требник*, Похорон мирських ієреїв, канон, пісня 4, тропарець // *Требник*, 2001, 216.

¹⁸⁹ *Требник*, Похорон мирських ієреїв, канон, пісня 8, тропарець // *Требник*, 2001, 221.

причеті святих, та були достойними небесного його царства»¹⁹⁰. «...вірні, помолімся щиро Христові, бо суд там грізний і допит страшний, і ніхто сам собі допомогти не може, хіба добрі діла і спільна молитва вірних». Тому молимося: «не увійди в суд, Господи, з рабом Твоїм»¹⁹¹ і звертаємося до Богородиці: «...не переставай, Владичице, молити за померлих у вірі твоїх рабів, щоб була їм ослаба на суді, коли засяде Син твій і Бог»¹⁹².

У таких молитвах також знаходимо згадування про Другий прихід Христа, якого просимо: «Коли в несказанній славі Твоїй прийдеши на облаках страшно судити весь світ, благоізволь, Ізбавителю, вірному рабові Твоєму, що його від землі прийняв еси, світло зустрінути Тебе»¹⁹³. Також молимося: «О який час страшний чекає грішників, браття! О який страх тоді, вогонь геєнський пожере і вічно мучити буде. Тому, Христе, щедрий Владико, *ізбав від страшної грози нині від нас переставленого, з геєнського мучення визволи навіки*»¹⁹⁴; «Хто встоїть, Христе, перед страшною грозою Твого пришествя? Там небо ввинеться як звиток страшно, і впадуть зорі, страхом захитається вся твар, і світло зміниться, але *пощади тоді, Слове, від нас переставленого*»¹⁹⁵; «Як відкриєш все тайне, і оскаржиш, Христе, наші гріхи, помилуй, благий, *того, кого Ти прийняв, Господи, споминаючи його ісповідання*»¹⁹⁶.

У Чині похорону віднаходимо літургійні піснеспіви, які розповідають: «Коли душу від тіла мають схопити страшні ангели, [...] журиється, як стати на майбутніх судищах»¹⁹⁷. А разом з тим є звертання померлого до присутніх з проханням про молитву: «Я до Господа Бога, судді мого, іду, щоб стати на судищі і дати одвіт за діла мої. Отож вас благаю: *моліться за мене, щоб Спас милостивий був для мене в день судний*»¹⁹⁸.

¹⁹⁰ Великочасна Тріодь, Субота М'ясопусна, в п'ятницю на вечірні, стихира на «Господи, візвав я» // *Молитвослов, 1990, 445.*

¹⁹¹ *Требник, Похорон мирських ієреїв, канон, пісня 9, тропарець // Требник, 2001, 221.*

¹⁹² *Требник, Похорон мирських ієреїв, стихирі самогласні Йоана Дамаскина, голос 7 // Требник, 2001, 232.*

¹⁹³ *Требник, Чин похорону мирян, канон, пісня 6, тропарець // Требник, 2001, 147.*

¹⁹⁴ *Требник, Похорон мирських ієреїв, канон, пісня 8, тропарець // Требник, 2001, 220.*

¹⁹⁵ *Требник, Похорон мирських ієреїв, канон, пісня 8, тропарець // Требник, 2001, 220.*

¹⁹⁶ *Требник, Похорон мирських ієреїв, канон, пісня 4, тропарець // Требник, 2001, 216.*

¹⁹⁷ *Требник, Чин похорону мирян, останнє цілування, стихира // Требник, 2001, 162.*

¹⁹⁸ *Требник, Чин похорону мирян, останнє цілування, стихира // Требник, 2001, 162.*

У літургійних текстах, також пов'язуючи покаєння і пам'ять про смерть та майбутній суд, в уста молільника вкладається покаєння молитва до Господа: «Судде праведний, Спасителю! Помилуй і визволь мене від вогню й кари, бо після суду я по правді маю їм підлягати; прости мені поки прийде кінець за добродієність і покаєння»¹⁹⁹; «ось і я кидаюся перед страшним і гірким для мене судом твоїм і, торкаючися твоїх пречистих ніг, із глибини душі волаю до тебе: Очисти, Господи, і прости, [...] помилуй мою неміч, нахилися до безумства мого, уважний будь до моління мого, сліз моїх не знехтуй!»²⁰⁰, і разом з тим: «дай мені, за твоєю ласкою, про твоє думати, твоє розуміти, за твоєю волею жити, тебе боятися і творити те, що любе тобі, до останнього дня і віддиху»²⁰¹. І також просимо в Богородиці: «Мати Бога, избав нині нас від прогрішень і суду смертного»²⁰²; «У страшний день праведного суду визволь нас від вічної муки, вчиняючи спадкоємцями несказанної слави твого Сина й Бога нашого»²⁰³.

2.2.4. Заклик до душі про покаєння у відчутті страху перед смертю і муками

Схожі ідеї та тематика зображена також серед літургійних текстів, які описують відчуття страху і звертання до власної душі зі закликом до покаєння перед її відділенням від тіла, тобто смерті, а відтак суду після неї: «Чекає тебе, душе, інший світ і суддя виявить твої таємні й погані вчинки. Тому не барись у дочасності, але випередь суддю, кажучи: Боже, очисти мене і спаси!»²⁰⁴. Бо «дочасним є тутешнє, душе, тамошнє ж – вічне. Бачу суд і Суддю на престолі, тому боюся вироку; отже негайно навертайся, бо суд буде безпощадний»²⁰⁵.

Слід звернути увагу, що у зверненнях до душі порушується питання загального суду при кінці світу, що теж стає причиною страху смерті

¹⁹⁹ *Великопісна Трійдь*, після 4-ої неділі – в середу ввечері, Утреня з поклонами, Великий канон св. Андрія Критського, пісня 8, тропарець // *Молитвослов*, 1990, 502

²⁰⁰ *Псалтир*, Чин моління псалтиря, катизма 10, десята молитва // *Молитовний Псалтир*, 1990, 177.

²⁰¹ *Псалтир*, Чин моління псалтиря, катизма 4, четверта молитва // *Молитовний Псалтир*, 1990, 78.

²⁰² *Требник*, Похорон мирських ієреїв, канон, пісня 1, тропарець // *Требник*, 2001, 213.

²⁰³ *Часослов*, мале повечір'я, молитва до Пресвятої Богородиці // *Молитвослов*, 1990, 57-58.

²⁰⁴ *Октоїх*, голос 1, у вівторок на утрени, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 198.

²⁰⁵ *Октоїх*, голос 5, в понеділок на утрени, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 309.

нерозкаяним та вічних мук: *«Згадай, душе моя, всесвітній суд Божий, коли грішників нагально волоктимуть полум'яні ангели; що тоді не буде допомоги для тих, які мають злі вчинки на своє оскарження. Та нині відвернися і розкайся, до Христа Бога волаючи: Чоловіколюбче, спаси мене»*²⁰⁶. *«Коли Суддя засяде й ангели перед ним стоятимуть, сурма сурмитиме і вогонь горітиме, що робитимеш, душе моя, ведена на суд? Тоді бо злочини твої стануть перед тобою і виявляться всі твої таємні гріхи! Тому перед кінцем взивай до Судді: Боже, очисти мене і спаси мене!»*²⁰⁷; *«Яку відповідь знайдеш, душе моя окаянна, в день судний? Або хто звільнить тебе з вироку на вогонь вічний та інші муки? Ніхто, якщо ти сама не умиловичиш Добросердого, залишивши діла твої лихі і взявшись до життя добровгодного»*.²⁰⁸ А також:

Горе мені, темна душе! Коли ж ти нарешті із злом зірвеш? Доки лежатимеш у ліношах? Чому не думаєш про страшну годину смерти? Чому ж уся ти не тремтиш перед страшним судом Спасовим? Чим зможеш виправдатися або що зможеш відповісти? Твої вчинки стануть тобі на оскарження, діла ж виявлять неправду²⁰⁹.

Окрім цього, поряд із молитвами покаяння і прощення гріхів, у літургійних текстах знаходимо прохання до Господа про чисте життя, *«щоб пройшли ми спокійно наше життя і, чисто поживши, знайшли ми в день судний тебе доброго й милосердного Владику»*²¹⁰. *«Даруй мені, грішному, усі дні життя мого тобі, Господеві моему, благоугодно служити»*²¹¹. Так само і на початок Великої Чотиридесятниці, яка *«утихомирює порушення пристрастей і примирює грішників з Господом»*, просимо *«Христа Бога: Воскреслий з мертвих, неосудними збережи нас»*²¹².

Схожі прохання зустрічаємо у богородичних стихирах і тропарях, у яких звертаємося: *«Моли з апостолами безустанно за нас Всесвятого, що з твого лона, Діво, надприродно народився, щоб спас нас від тяжкого засуду в день*

²⁰⁶ Псалтир, Чин моління псалтиря, катизма 7, покаянний тропар // *Молитовний Псалтир*, 1990, 128.

²⁰⁷ Октоїх, голос 5, в понеділок на утрени, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 308.

²⁰⁸ Октоїх, голос 5, в понеділок на вечірні, стихирі на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 311.

²⁰⁹ Великопісна Тріодь, Неділя М'ясопусна, в суботу на вечірні, стихирі на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 456.

²¹⁰ Октоїх, голос 7, у неділю на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 365.

²¹¹ Псалтир, Чин моління псалтиря, катизма 20, двадцята молитва // *Молитовний Псалтир*, 1990, 335.

²¹² Великопісна Тріодь, Неділя М'ясопусна, у неділю на утрени, стихира на псалмі похвальним // *Молитвослов*, 1990, 459.

розрахунку»²¹³; «*Душевний мій упадок завжди оплакуючи, тебе, Діво всенепорочна, на допомогу кличу: Милосердна Владичице, Богородице Діво, смиренну душу мою з вічних страждань визволи*»²¹⁴. «Тож молися, Богородице, щоб визволити мене від темряви нерозуму і від пристрастей душевних і тілесних, *а в майбутньому віці вибав мене від безконечної муки*»²¹⁵. «Маючи незборне забороло – Богородицю Марію, прийдім, вірні, і припадьмо до неї, бо до народженого з неї має вона смілість молитися і спасати *від гніву та смерти душі наші*»²¹⁶. Так само звертаємося до святих з молитвою: «Благаємо вас, Святі: Моліться за прощення гріхів наших, *щоб уникнути нам засуду, що чекає на нас, і гіркої смерти*»²¹⁷.

2.3. СМУТОК ТА ПЕЧАЛЬ ЧЕРЕЗ СМЕРТЬ ЛЮДИНИ

Втрата близької людини з приводу її смерті вносить сум і журбу в повсякденне життя людини. Церква співчуває та бажає втішити близьких в молитві, де смуток поєднується з надією²¹⁸. У цьому підрозділі розглянемо як літургійні тексти описують біль та трагізм втрати близької людини.

2.3.1. Розлука із близькою людиною

*Яка розлука, о браття, який плач, яке ридання в теперішню хвилину! Тож прийдіть і цілуйте того, що мало що був з нами. Бо передається гробові, каменем накривається, у тьму вселяється, з мертвими погребается, і з усіма рідними і друзями нині розлучається; щоб його упокоїти, Господу помолімся.*²¹⁹

Людина простує своїм життєвим шляхом ізольованою, а спільнотно. Зауважує, що людська особистість народжується і розвивається у взаєминах любові з іншими. А смерть трагічно обриває ці стосунки²²⁰. Відтак стає причиною

²¹³ Октоїх, голос 8, у четвер на утрени, сідальний // *Молитвослов, 1990, 403*

²¹⁴ Псалтир, Чин моління псалтиря, катизма 4, покайний тропар // *Молитовний Псалтир, 1990, 77.*

²¹⁵ Загальна Мінея, служба Пресвятій Богородиці, на утрени, стихира на псалмі похвальнім // *Молитвослов, 1990, 1171.*

²¹⁶ Октоїх, голос 1, у вівторок на утрени, сідальний // *Молитвослов, 1990, 197*

²¹⁷ Глас 7, у суботу на утрени, сідальний, Октоїх, Молитвослов, 381

²¹⁸ Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха», §517, див, §520.

²¹⁹ Требник, Чин похорону мирян, останнє цілування, стихира // *Требник, 2001, 162-163.*

²²⁰ Див. Т. Шпідлик, *Мараната, життя по смерті*, 134-135.

смутку і печалі. Серед літургійних текстів Чинів похорону багаторазово знаходимо висловлення болю і журби через розлуку з близькою людиною.

У Чині похорону чуємо заклик: «Прийдіть, браття, останнє цілування даймо померлому, дякуючи Богові, він бо *відійшов від рідні своєї і до гробу спішить*. Вже не журиться про суєту світу і про многострасне тіло. Де нині рідня і друзі? *Ось ми розлучаємось*»²²¹. Вони ж містять звертання до померлого: «Скажи нам нині, брате, куди йдеш від нас, мовчки, без слова? *Вернися, плач батька і матері потіш і друзів заспокій. Глянь на їх плач і сльози, що течуть за тобою*. Де ж нині рідня і друзі? *Ось бо розлучаємось*. Воістину, суєта все людське»²²². Хоч, як зауважують літургійні тексти, його «слух не сприймає плачу опечалених»²²³, знаходимо відповідь померлого до присутніх: «*Нагла смерть* найшла на мене, і *розлучила мене днесь від рідних моїх*»²²⁴, «*Бачачи мене, як лежу безгласний і без дихання, заплачте по мені, браття і друзі, рідні і знайомі*. Бо вчорашнього дня розмовляв я з вами, та *несподівано найшла на мене страшна година смертна*»²²⁵. Такі літургійні тексти мають діалогічний характер, де померлий просить присутніх про молитву за нього²²⁶, а у Чині похорону священика таке звертання «є своєрідним “духовним заповітом”, останньою проповіддю померлої духовної особи, зверненою до живих»²²⁷.

Тому, у відповідь на прохання померлого, молільники звертаються до Господа: «До Тебе, доброчинця і владки всіх, Христа, *припадаємо з сльозами тепло, з плачем співаючи оцю надгробну пісню: Вірного раба Твого упокой, бо Ти милосердний*»²²⁸; «Господи сил, скорбних радосте і плачучих потіхо, Ти і всіх, що в малодушності, заступник; *плачем по усоншому огорнутих Твоїм милосердям потіш, всяку болість, що залягла в серцях, зціли*»²²⁹.

²²¹ Требник, Чин похорону мирян, останнє цілування, стихира // Требник, 2001, 161-162.

²²² Требник, Чин похорону мирян, останнє цілування, стихира // Требник, 2001, 162.

²²³ Требник, Похорон мирських ієреїв, стихирі самогласні Йоана Дамаскина, голос 3 // Требник, 2001, 228-229.

²²⁴ Требник, Похорон мирських ієреїв, тропар // Требник, 2001, 205.

Див. Требник, Похорон мирських ієреїв, сідальний // Требник, 2001, 195.

²²⁵ Требник, Чин похорону мирян, останнє цілування, стихира // Требник, 2001, 163.

²²⁶ Див. G. ROWELL, *The Liturgy of Christian Burial. An Introductory Survey of the Historical Development of Christian Burial Rites*, London: Alcuin Club/S.P.C.K 1977, 34.

²²⁷ Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха», §515.

²²⁸ Требник, Похорон мирських ієреїв, канон, пісня 1, тропарець // Требник, 2001, 212.

²²⁹ Требник, Похорон мирських ієреїв, сідальний // Требник, 2001, 203.

2.3.2. Біль втрати дитини

Так як «Яків оплакував утрату Йосифа»²³⁰ (див. Бут 37,33-35), так само жалібно літургійні піснеспіви Чину похорону описують смуток батьків через смерть їхньої дитини: «*О хто не заридає, дитино моя, і з плачем не заголосить над красою твоєю великою і за чудовим життям? [...] Підійдіть, друзі мої, рідні і ближні, всі разом зі мною її попрощаймо, в могилу виряджаючи*»²³¹. Чи також:

«*О хто не заплаче, дитино моя, над твоїм жалібним переставленням від життя цього? Як незріле дитя ти від матірних обіймів, немов пташа, нині скоро відлетіло і до Создателя всіх полинуло. О дитино, хто не заплаче, бачачи, як в'яне твоє ясне лице, що перше було, як лілея, красне?*»²³².

Катехизм УГКЦ вказує: «Чин похорону дітей несе слова потіхи для батьків і віру, що Бог прийняв дитину до Себе. [...] Цей Чин не містить молитов за прощення гріхів, оскільки дитина їх ще не має і є невинною, як був невинним до гріхопадіння сотворений Богом Адам»²³³.

2.3.3. Печаль учнів та учениць через смерть Христа

Тебе, що світлом, немов ризою зодягаєшся, зняв Йосиф з Никодимом і, бачивши *мертвого*, нагого, непохованого, *ревним плачем заплакали і, ридаючи*, промовили: *Жалю наш, найсолодший Ісусе!* [...] Ось тепер бачу тебе, що заради мене добровільно прийняв смерть! Як поховаю тебе, мій Боже? Або якою плащаницею обгорну? Якими ж руками діткнуся нетлінного твого тіла? Та і які, Щедрий, *пісні заспіваю на твій відхід?*...²³⁴

Літургійні тексти багаторазово, особливо в контексті Великого тижня та Великодня, розповідають про смуток і плач учнів Ісуса Христа, коли його було розп'ято та поховано. Наприклад, описується, що прехвальна Марія Магдалина бачивши Ісуса, розп'ятого на хресті, «*виголошувала зі сльозами: Дивне явління! Як це нині Життя добровільно смерть приймає?*»²³⁵. Особливу увагу приділяється жінкам-мироносицям (Мт 28,1-10; Мр 16,1-13; Лк 24,1-12, Йо

²³⁰ *Квітна Трійдь*, Великий понеділок, кондак // *Молитвослов*, 1990, 1252.

²³¹ *Требник*, Чин похорону дитини, останнє цілування, стихири // *Требник*, 2001, 246.

²³² *Требник*, Чин похорону дитини, останнє цілування, стихири // *Требник*, 2001, 245-246.

²³³ *Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха»*, §518

Див. Н. ВАСИЛІАДИС, *Таїнство Смерти*, 315-316.

²³⁴ *Квітна Трійдь*, Неділя Мироносиць, в суботу на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 676-677.

²³⁵ *Мінея*, Святої Марії Магдалини (22 липня), на вечірні, стихира на «Господи, звиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 956.

20,1-18), які зі сльозами шукали Христа як померлого²³⁶, прийшли до гробу Ісуса помазати його миром, плачучи гірко і кличучи²³⁷ ридали²³⁸. Розповідається, що «у життєдайнім гробі бачимо присутніх мужів у блискучих ризах, сяючих красою, а й *мироносиць пониклих до землі*»²³⁹. «Рано на світанку мироносиці поспішали до гробу твого, *плачучи*, але з'явився їм ангел і прорік: *Пора голосіння минула, не плачте*; про воскресіння ж звістить апостолам!»²⁴⁰. Часто у літургійних текстах про смуток жінок-мироносиць відчитуємо також у словах утішання юнака-ангела про воскресіння Ісуса: «Чому ж це з *плачем* шукаєте Живого, що дає життя людському родові?»²⁴¹ «Чому *оплакуєте* у тлінні Нетлінного?»²⁴²; «Чому *змішуєте миро з сльозами, учениці?*»²⁴³ «*Нащо миро зі сльозами, Учениці, жалібно змішуєте?* – запитав світлоносний ангел при гробі мироносиць»²⁴⁴; «Ще досвітній сутінок. Чому над гробом стоїш, Маріє, з *великим сутінком у серці*, і питаєш: Де покладено Ісуса?»²⁴⁵.

Також замальовується як Марія Магдалина стояла біля Ісусового гробу, і, прийнявши Його за садівника (Йо 20,11-18), «*плакала й промовляла: Де скрив ти вічне життя? Де поклав ти того, що сидить на херувимських престолі?*»²⁴⁶. Причиною смутку учениць було також те, що вони, «взявши пахощів, дійшли до Господнього гробу і *знайшли те, чого не сподівалися*»²⁴⁷ та думали, що тіло Ісуса було украдено: «Прибувши до твого гробу, жінки шукали тебе зі сльозами; *не знайшовши ж, ридали і плакали, промовляючи: Горе нам, Спасе*

²³⁶ *Квітна Тріодь*, Воскресіння Христове, Пасхальна Утрєня, Канон Пасхи // *Молитвослов*, 1990, 645.

²³⁷ Служби і читання апостола у тижнях цілого року, місяцеслов, свята велика субота, кондак // *Апостол*, 1991, 505;

Див. інший переклад: «Прийшли жінки, намастили його миром, плачучи гірко...» - *Квітна Тріодь*, Велика субота, кондак // *Молитвослов*, 1990, 1254.

²³⁸ *Часослов*, Утрєня, Ангельський хор // *Молитвослов*, 1990, 126.

²³⁹ *Октоїх*, Воскресні Євангелія – 4, світільний // *Молитвослов*, 1990, 417

²⁴⁰ *Часослов*, Утрєня, Ангельський хор // *Молитвослов*, 1990, 125

²⁴¹ *Квітна Тріодь*, Неділя Мироносиць, в суботу на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 674-675.

²⁴² *Квітна Тріодь*, Воскресіння Христове, Пасхальна Утрєня, стихира Пасхи // *Молитвослов*, 1990, 651.

²⁴³ *Квітна Тріодь*, Неділя Мироносиць, в суботу на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 675.

²⁴⁴ *Часослов*, утрєня, Ангельський хор // *Молитвослов*, 1990, 125.

²⁴⁵ *Октоїх*, Воскресні Євангелія – 7, стихира євангельська // *Молитвослов*, 1990, 423.

²⁴⁶ *Октоїх*, голос 6, в неділю на утрєні, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 333.

²⁴⁷ *Квітна Тріодь*, Неділя Мироносиць, в суботу на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 674-675.

наш і Царю всіх! Як же ж то тебе украдено? Яке то місце ховає твоє життєдайне тіло?»²⁴⁸.

Марія Магдалина, першого дня тижня прийшовши, шукала тебе в гробі, а не знайшовши, ридала і, плачучи, кликала: Горе мені, мій Спасе! Тебе вкрали, Царю всіх! А два життєдайні ангели зсередини гробу відповіли, скликнувши: Чого плачеш, жінко? Плачу, каже вона, бо взяли Господа мого з гробу, і не знаю, де його поклали. Та, оглянувшись, побачила Тебе й знову закликала: Господь мій і Бог мій, – слава тобі!²⁴⁹

Як зауважують літургійні тексти: «Не даремне проливаються теплі сльози Марії, бо вдовоїлась повчань ангелів і видіння самого ж Ісуса. Але вона ще по-земному міркує, як німечна жінка»²⁵⁰. Цим пояснюється те, що Ісус не дозволив їй доторкнутися до себе (Йо 20,17), «але відіслав її, як проповідницю, до твоїх учнів, звістити їм благовість і дати вістку про відхід до Отцевого спадкоємства».²⁵¹ Також оспівуємо Марію Магдалину, як ту, що «побачивши божественне воскресіння, [...] явилася його першою доброю вістункою, кличучи до апостолів: Відкладіть смуток, візьміть радість та прийдіть і побачите воскреслого Христа, що подає світові велику милість»²⁵². Євангелист Марко (16,10-11) зауважує: «Вона пішла й повідомила тих, що були з ним і що сумували й плакали. Вони ж, почувши, що він живий та що вона його бачила, не йняли віри». Про це пишуть і літургійні тексти, що й жінки «увірувавши, благовістили те, що бачили, але благовість їхня видалась учням неправдивою, бо такі ще були вони прибиті»²⁵³ (цс: «но мнѣхѣмъ лжѣ благовѣщенїѣ; таѣкѣ вѣща ѣще коѣни оученицѣ»²⁵⁴). Наприклад, переповідаючи євангельську історію появи учням воскреслого Христа над Тиверіадським озером (Ів 21,1-14), співаємо: «Після сходу до аду й воскресіння з мертвих, учні, сумуючи, як і слід було з приводу розлуки з тобою, Христе, вернулися до праці; і знову човни і

²⁴⁸ *Октоїх*, голос 4, в суботу на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 272;

Див. *Октоїх*, голос 6, в суботу на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 331-332.

Квітна Трійдь, Неділя Мироносиць, в суботу на вечірні, стихира на «Господи, звиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 676

²⁴⁹ *Октоїх*, голос 3, в неділю на утрени, стихира на псалмі похвальнім // *Молитвослов*, 1990, 248

²⁵⁰ *Октоїх*, Воскресні Євангелія – 8, стихира євангельська // *Молитвослов*, 1990, 424

²⁵¹ *Октоїх*, Воскресні Євангелія – 8, стихира євангельська // *Молитвослов*, 1990, 424

²⁵² *Мінея*, Святої Марії Магдалини (22 липня), на вечірні, стихира на «Господи, звиваю я» // *Молитвослов*, 1990,

²⁵³ *Октоїх*, Воскресні Євангелія – 4, стихира євангельська // *Молитвослов*, 1990, 417-418

²⁵⁴ *Октоїх*, Воскресні Євангелія – 4, стихира євангельська // *Осьмигласник*, 1895, 995.

сіті, та влову жодного...»²⁵⁵ (цс: «*СКОРВАЦІЄ ЇАКОЖЕ ДОСТОЛШЕ, О РАЗЛЪЧЕНІИ ПЪКОЕМЪ ХРІТЄ*»²⁵⁶).

У літургійних текстах мирноносиці є тими, хто «гуртом голосять, ридаючи: Ходіте, поспішно біжімо, щоб у гробі побачити Святого!»²⁵⁷. Також знаходимо заклик до нас самих: «Ідім, поспішімся, як мудреці, і принесім миро в дарі обвитому не пеленами, а плащаницею, і заплачмо та закличмо: О Владико, устань! Впалим подаєш воскресіння»²⁵⁸

2.3.4. Плач Пресвятої Богородиці

Саме так називається канон на повечір'ї у Велику П'ятницю²⁵⁹, текст якого є наче голосіння Пречистої Діви під хрестом Ісуса Христа. Слід зауважити, що у синоптичних євангеліях, оповідаючи хто був присутнім у час розп'яття Ісуса Христа, згадується: «Було ж там багато жінок, які дивилися здалека; вони слідом ішли за Ісусом з Галилеї, і йому прислужували» (Мт 27:55; пор. Мр 15:40-41; Лк 23:49). І лише євангелист Іван згадує Матір Ісуса: «А при хресті Ісусовім стояли його мати, сестра його матері, Марія Клеопова та Марія Магдалина. Бачивши Ісус матір і біля неї учня, що стояв, - а його ж любив він, - мовить до матері: "Жінко, ось син твій". А тоді й до учня мовить: "Ось матір твоя". І від тієї хвилі учень узяв її до себе». (Ів 19:25-27). Літургійні тексти також занурюються у переживання Пречистої Матері, яка бачила Христа, якого ведуть на розп'яття, ступала і «зі сльозами й кликала: Куди спішиш, моя Дитино? Іду за тобою, найсолодший, бо не можу тебе не бачити, Ісусе мій багатомилостивий!»²⁶⁰.

Страждання, розп'яття, смерть і поховання Ісуса Христа були трагічними і страшним для очевидців цього:

²⁵⁵ Воскресні Євангелія – 10, стихира євангельська // *Молитвослов, 1990, 427-428*

²⁵⁶ *Октоїх, Воскресні Євангелія – 10, стихира євангельська // Осмигласник, 1895, 1002.*

²⁵⁷ *Квітна Тріодь, Неділя Мирноносиць, в неділю на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // Молитвослов, 1990, 680.*

²⁵⁸ *Квітна Тріодь, Воскресіння Христове, Пасхальна Утреня, Канон Пасхи, Ікос // Молитвослов, 1990, 643*

²⁵⁹ *Квітна Тріодь, Великий тиждень, Велика п'ятниця, повечір'я, канон // Тріодь Кв., 1906, 138.*

²⁶⁰ *Загальна Мінея, служба апостола, на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // Молитвослов, 1990, 1174-1175;*

Загальна Мінея, служба преподобних, на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // Молитвослов, 1990, 1201.

Коли було розп'ято тебе, Христе, усе створіння, споглядаючи, затремтіло; основи землі стрясалися від страху перед твоєю могутністю. Народ, який підніс тебе на хрест, тим самим себе засудив. Завіса церковна надвоє роздерлася, мертві з гробів воскресли; сотник, бачивши чудо, вжахнувся²⁶¹.

Також «Навіть ангельські хори вжахнулись, взиваючи: Незбагнений Господи, – слава собі!»²⁶² Але особливо, *по-материнськи*, переживала цю смерть Ісуса Христа його матір - Богородиця.

Літургійні тексти (більшою мірою хрестобогородичні тропарі та стихири, що співаються щосереді та щоп'ятниці) зображають Богородицю, Діву та Мати Христа²⁶³, яка «з дівственним учнем [...] стояла («стоячи близько»²⁶⁴) біля хреста того, що з неї народився²⁶⁵ тілом²⁶⁶ непорочно²⁶⁷, несканно²⁶⁸, безсіменно²⁶⁹ і, *неспроможна дивитись на несправедливі страждання*²⁷⁰, на зневаги²⁷¹ та на знущання ворогів²⁷², *страждала*²⁷³. І коли Христа «підносили на хрест; *вся здригаючись від ридання, кликала*»²⁷⁴: «Горе мені, Дитино люба! Які несправедливі рани терпиш ти, Лікарю людської немочі, що від зотління визволив усіх своїм милосердям!»²⁷⁵; «Не можу дивитись, бо не по правді

²⁶¹ *Квітна Тріодь*, великий тиждень, велика п'ятниця, страсна утрєня // *Молитвослов*, 1990, 569

²⁶² *Квітна Тріодь*, великий тиждень, велика п'ятниця, страсна утрєня // *Молитвослов*, 1990, 570-571;

Квітна Тріодь, великий тиждень, велика п'ятниця, Вечірня з виставленням плащаниці, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 595

²⁶³ *Квітна Тріодь*, великий тиждень, велика п'ятниця, страсна утрєня // *Молитвослов*, 1990, 565;

Див. *Квітна Тріодь*, великий тиждень, велика п'ятниця, страсна утрєня // *Молитвослов*, 1990, 569.

²⁶⁴ *Октоїх*, голос 8, в середу на утрєні, стихири на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 401.

²⁶⁵ *Октоїх*, голос 6, в п'ятницю на утрєні, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 351;

Квітна Тріодь, Співстраждання Пресвятої Богородиці, тропар // *Молитвослов*, 1990, 1260.

Інший переклад: Служби і читання апостола у тижнях цілого року, місяцеслов, субота 3-г тижня, Сострадання Пресвятої Богородиці, тропар // *Апостол*, 1991, 475-476.

Див. *Квітна Тріодь*, Співстраждання Богородиці, на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 774.

²⁶⁶ *Октоїх*, голос 6, в середу на утрєні, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 345.

²⁶⁷ *Квітна Тріодь*, великий тиждень, велика п'ятниця, страсна утрєня // *Молитвослов*, 1990, 571;

Квітна Тріодь, великий тиждень, велика п'ятниця, Вечірня з виставленням плащаниці, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 595-596.

²⁶⁸ *Октоїх*, голос 1, в середу на утрєні, канон, пісня 9, тропарець // *Молитвослов*, 1990, 201.

²⁶⁹ *Октоїх*, голос 6, в середу на утрєні, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 345.

²⁷⁰ *Октоїх*, голос 2, в п'ятницю на утрєні, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 236.

²⁷¹ *Октоїх*, голос 6, в п'ятницю на утрєні, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 352.

²⁷² *Квітна Тріодь*, Співстраждання Богородиці, на утрєні, світильний // *Молитвослов*, 1990, 777.

²⁷³ *Октоїх*, голос 3, в середу на утрєні, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 257-258.

²⁷⁴ *Октоїх*, голос 6, в п'ятницю на утрєні, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 351.

Квітна Тріодь, Співстраждання Пресвятої Богородиці, тропар // *Молитвослов*, 1990, 1260.

Див. інший переклад: «кликала, ворушена риданнями»: Служби і читання апостола у тижнях цілого року, місяцеслов, субота 3-г тижня, Сострадання Пресвятої Богородиці, тропар // *Апостол*, 1991, 475-476.

²⁷⁵ *Квітна Тріодь*, Співстраждання Пресвятої Богородиці, кондак // *Молитвослов*, 1990, 1260-1261;

Див. інший переклад: «Горе мені. Дитя солодке. Як несправедливо рани терпиш, Зцілителю людської немочі, що від зотління ізбавив усіх милосердям своїм» - Служби і читання апостола у тижнях цілого року, місяцеслов, субота 3-г тижня, Сострадання Пресвятої Богородиці, кондак // *Апостол*, 1991, 476.

розпинають тебе»²⁷⁶. «О, несправедливе безумство! Як же то беззаконні вбивають Праведника?»²⁷⁷. «Сину і Боже мій! Що ж тобі вчинило оце невдячне зборище? Ох, не витерплю цієї муки, Господи! Серце моє крається, як дивлюся на твоє страждання»²⁷⁸; «Жалю мій! Як важко мені дивитись, Чоловіколюбче, на тебе, нагого й на хрест піднятого!»²⁷⁹.

Величезне різноманіття стихир, тропарів та ряд поетичних прийомів дуже детально та різносторонньо описують стан, почуття, емоції Богородиці та їх вираження. Богородиця, Непорочна Агничка, бачивши, як на дереві гасне Життя, списом жорстоко пробите²⁸⁰, вдивляючись у [...] померлого Агнця і Пастиря²⁸¹, що прийняв від неї тіло, піднесеного на хресті поміж двома розбійниками²⁸² стояла побіч²⁸³ (по-материнськи²⁸⁴) по-матерньому оплакуючи²⁸⁵ зжахнулася²⁸⁶, заридала²⁸⁷, гірко заплакала²⁸⁸, жалібно²⁸⁹ плакала, і ридала, і кликала²⁹⁰, «по-материнському від жалю зайшлася і серцем дуже

²⁷⁶ *Квітна Тріодь*, великий тиждень, велика п'ятниця, страсна утренья // *Молитвослов*, 1990, 571;

Квітна Тріодь, великий тиждень, велика п'ятниця, Вечірня з виставленням плащаниці, стихира на «Господи, звиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 595-596.

²⁷⁷ *Октоїх*, глас 7, в п'ятницю на утрени, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 379.

²⁷⁸ *Квітна Тріодь*, Співстраждання Богородиці, на вечірні, стихира на «Господи, звиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 773.

²⁷⁹ *Квітна Тріодь*, Співстраждання Богородиці, на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 774.

²⁸⁰ *Квітна Тріодь*, Співстраждання Богородиці, на вечірні, стихира на «Господи, звиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 773.

²⁸¹ *Октоїх*, голос 1, в п'ятницю на утрени, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 207;

Див. *Октоїх*, голос 2, в середу на утрени, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 229-300;

Октоїх, голос 2, в п'ятницю на утрени, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 236.

²⁸² *Октоїх*, голос 8, в середу на утрени, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 399.

²⁸³ *Октоїх*, голос 2, в четвер на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 236.

²⁸⁴ *Октоїх*, голос 4, в середу на утрени, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 286.

²⁸⁵ *Октоїх*, голос 3, у п'ятницю на утрени, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 264;

А також: *Октоїх*, голос 4, в п'ятницю на утрени, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 293;

Квітна Тріодь, Співстраждання Богородиці, на утрени, світільний // *Молитвослов*, 1990, 777.

²⁸⁶ *Октоїх*, голос 5, в середу на утрени, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 318.

²⁸⁷ *Октоїх*, голос 5, в середу на утрени, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 316.

Див. *Октоїх*, голос 1, в п'ятницю на утрени, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 209.

Квітна Тріодь, Співстраждання Богородиці, на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 774.

Квітна Тріодь, Співстраждання Богородиці, на утрени, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 776.

²⁸⁸ *Квітна Тріодь*, великий тиждень, велика п'ятниця, страсна утренья // *Молитвослов*, 1990, 571;

Див. *Октоїх*, голос 8, в середу на утрени, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 399.

²⁸⁹ *Октоїх*, голос 8, у вівторок на вечірні, стихира на «Господи, звиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 398;

Октоїх, голос 8, в четвер на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 406;

А також: *Октоїх*, голос 7, в п'ятницю на утрени, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 379.

²⁹⁰ *Часослов*, Утренья, світільний повсякденний у п'ятницю // *Молитвослов*, 1990, 133-134;

Див. *Октоїх*, голос 2, в середу на утрени, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 229-300;

Октоїх, голос 2, в п'ятницю на утрени, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 236;

Октоїх, голос 2, у п'ятницю на утрени, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 238.

Загальна Мінея, служба пророка, на вечірні, стихира на «Господи, звиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 1173.

побивалась та, гірко зітхаючи, з глибини душі у сльозах голосила»²⁹¹, благала²⁹², в сльозах зітхала²⁹³. Саме такими рядками описуються жаль і страждання Богородиці, яка з *плачем материнським серцем боліла*²⁹⁴.

Літургійні тексти в уста Богородиці вкладають численний ряд жалібних вигуків, звертань та риторичних запитань, якими висловлюється біль втрати рідної дитини та залишеності матері: «Горе мені, найлюбіший Сину!»²⁹⁵ «Горе мені, солодка Дитино!»²⁹⁶ «Горе мені, моя Дитино!»²⁹⁷ «Солодка моя дитино!»²⁹⁸ «Сину мій і Боже мій, *не вчиняй бездітною мене, яку ти зберіг чистою і по народженні!*»²⁹⁹ «*Як мені не плакати і в груди не битися, коли бачу тебе нагого і, як злочинця, повішеного на хресті?*»³⁰⁰. «Горе мені, найлюбіший Сину! Що тобі заподіяло безбожне зборище, *бажаючи мене осиротити, Найлюбіший?*»³⁰¹ «Дитино, чому терпиш оце тілом і *спішно тобі вчинити мене бездітною?*»³⁰² «Як же ти скриваєшся у гробі, неосяжний Боже? *Не зоставляй мене, що тебе породила, солодкий мій Сину!*»³⁰³ «Що ж ти таке вчинив, Спасителю всіх? Чому *бездітною вчиняєш Матір твою, любий Христе!*»³⁰⁴ «Що воно таке, мій Сину? Що віддали тобі немилосердні люди за все те добро,

²⁹¹ *Квітна Трійдь*, великий тиждень, велика п'ятниця, страсна утренья // *Молитвослов*, 1990, 570-571; *Квітна Трійдь*, великий тиждень, велика п'ятниця, Вечірня з виставленням плащаниці, стихира на «Господи, звиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 595;

Див.: *Октоїх*, голос 1, в середу на утрєні, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 200;

Октоїх, голос 6, у вівторок на вечірні, стихирини на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 344;

Октоїх, голос 6, в п'ятницю на утрєні, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 352;

Октоїх, голос 1, в п'ятницю на утрєні, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 207;

Октоїх, голос 6, в середу на утрєні, стихирини на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 346-347;

Квітна Трійдь, Співстраждання Богородиці, на утрєні, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 776.

Часослов, утренья, світильні повсякденні, у середу, // *Молитвослов*, 1990, 133.

²⁹² *Квітна Трійдь*, Співстраждання Богородиці, на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 774.

²⁹³ *Октоїх*, голос 2, у середу на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 229;

Квітна Трійдь, Співстраждання Богородиці, на вечірні, стихира на «Господи, звиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 773.

²⁹⁴ *Октоїх*, голос 8, в п'ятницю на утрєні, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 406.

²⁹⁵ *Октоїх*, голос 8, в середу на утрєні, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 399.

²⁹⁶ *Октоїх*, голос 2, у середу на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 229;

Квітна Трійдь, Співстраждання Богородиці, на вечірні, стихира на «Господи, звиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 773.

²⁹⁷ *Октоїх*, голос 3, у п'ятницю на утрєні, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 264.

²⁹⁸ *Октоїх*, голос 3, у п'ятницю на утрєні, стихирини на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 265-266.

²⁹⁹ *Октоїх*, голос 3, в середу на утрєні, стихирини на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 259.

³⁰⁰ *Квітна Трійдь*, великий тиждень, велика п'ятниця, страсна утренья // *Молитвослов*, 1990, 569.

³⁰¹ *Октоїх*, голос 8, у вівторок на вечірні, стихирини на «Господи, звиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 398.

Октоїх, голос 8, в четвер на вечірні, стихирини на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 406.

³⁰² *Октоїх*, голос 8, в середу на утрєні, стихирини на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 401.

³⁰³ *Октоїх*, голос 1, в середу на утрєні, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 200.

³⁰⁴ *Квітна Трійдь*, Співстраждання Богородиці, на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 774.

яке ти їм учинив? *Квапишся вчинити мене бездітною, Найлюбіший?»*³⁰⁵
 «Дитино моя! *Не залишай бездітною мене, твою Матір! Слове Божий, Єдинородний, Отцеві ж співістотний, не покидай мене!»*³⁰⁶.

Підкреслюючи глибину болю Богородиці через смерть Ісуса протиставляється радість світу, який прийняв спасіння, та смуток матері, яка втратила свою дитину: «Сину і Боже мій! *Світ веселиться, приймаючи визволення, але моє серце горить, дивлячись на твоє розп'яття, яке ти за всіх терпиш»*³⁰⁷. «Боже предобрий, безгрішний Господи! *Світ радіє, приймаючи через тебе спасіння, а моє лоно горить, бачивши твоє розп'яття, що його терпиш з ласкавого свого милосердя»*³⁰⁸. Все це підкреслюється намаганням зрозуміти це таїнство: «Як же ж мені дивитись на видовище, яке моїм очам представляється? О Владико, Вседержителю вселенної! Як мені збагнути, що ти, умираючи, піднесений на дереві, даєш усім життя?»³⁰⁹ «*Злагідни болі багатострадної душі моєї! – Благала Христа Непорочна у своїх болях; – спасаючи людей своїми стражданнями, душу мою, Спасе, раниш»*³¹⁰.

У висловленні болю Богородиці знаходимо протиставлення, що Марія породила Ісуса безболісно³¹¹, або ж Христос є тим, хто з неї без болів народився³¹², але під час розп'яття свого Сина й Бога Пречиста Матір зазнає надмір болів³¹³, тобто, меч прошив її пресвяту душу³¹⁴, а її серце зранив меч печалі³¹⁵. В уста Богородиці вкладаються такі голосіння: «*Меч прошив моє*

³⁰⁵ *Загальна Мінея*, служба пророка, на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 1173; *Загальна Мінея*, служба мучениць, на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 1221-1222; Див. *Загальна Мінея*, служба преподобномученика, на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 1217.

³⁰⁶ *Квітна Тріодь*, Співстраждання Богородиці, на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 774.

³⁰⁷ *Часослов*, Час дев'ятий, тропар, *Часослов* // *Молитвослов*, 1990, 176-177;

Октоїх, голос 8, середа і п'ятниця, тропар богородичний // *Молитвослов*, 1990, 1274.

³⁰⁸ *Октоїх*, голос 8, в середу на утрени, сідалийний // *Молитвослов*, 1990, 399.

³⁰⁹ *Квітна Тріодь*, Співстраждання Богородиці, на утрени, сідалийний // *Молитвослов*, 1990, 775.

³¹⁰ *Октоїх*, голос 5, в п'ятницю на утрени, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 325.

³¹¹ *Октоїх*, голос 5, в середу на утрени, сідалийний // *Молитвослов*, 1990, 316.

³¹² *Октоїх*, голос 3, у п'ятницю на утрени, сідалийний // *Молитвослов*, 1990, 264.

³¹³ *Октоїх*, голос 2, у середу на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 229;

Квітна Тріодь, Співстраждання Богородиці, на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 773.

³¹⁴ *Октоїх*, голос 4, середа і п'ятниця, тропар богородичний // *Молитвослов*, 1990, 1267;

Октоїх, голос 4, в п'ятницю на утрени, сідалийний // *Молитвослов*, 1990, 292-293.

³¹⁵ *Октоїх*, голос 7, у вівторок на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 371

*серце, Сину, бо не можу дивитися, що повішено на дереві тебе...»*³¹⁶. «Горе мені, найлюбіший Сину! *Болію душею, коли бачу тебе на хресті між двома розбійниками, немов злочинця прибитого»*³¹⁷. «Коли я тебе родила, *не зазнала жодного болю! Чому ж оце терплю я муки, коли тебе, Слове, несправедливо розпинають?»*³¹⁸. «При дивному народженні твоєму, надприродно *я не зазнала болів і була щаслива, Сину споконвічний; а нині, коли бачу тебе, Боже мій, мертвим і без віддиху, меч скорботи страшно пробиває серце моє»*³¹⁹. «Зранює мене меч болючий, коли бачу на хресті тебе, що повісив землю на водах і нап'яв небо, немов намет; бачачи тебе нагим та повішеним, розіп'ятим, *я бажала б радше померти»*.³²⁰ «Чула я передше, Сину, під час твого народження слова радісні. Я сподівалася, що вони мене сповнять радости і вчинять радісними засмучені душі, та це все явно у скорботу перемінилось через твоє розп'яття. Пригнітає мене горе, і я вмерти готова – так серце моє сповнилось печалі»³²¹. «*Нестерпно мені дивитись, бо прибито до дерева того, кого я, незаймана, безболісно породила! О, як то нині я, непорочна, тяжко страждаю і серцем умліваю, бо нині сповнилося слово Симеона, що меч прошиє моє серце!»*³²². У вищеподаних уривках літургійних текстів згадується пророцтво праведного Симеона у день, коли Христа було принесено до Храму, Стрітеня Господнє, про яке євангелист Лука пише: «Симеон же благословив їх і сказав до його матері Марії: “Ось цей поставлений для падіння й підняття багатьох в Ізраїлі; він буде знаком протиріччя, та й тобі самій меч прошиє душу, щоб відкрились думки багатьох сердець”» (Лк 2:34-35).

Згадується також, що Йосиф Ариматейський, вкладаючи тіло Христа до гробу, «боговгодні пісні похоронні, змішанні з риданням, співає»³²³. В його уста вкладається особливо поетична розповідь:

³¹⁶ *Октоїх*, голос 6, в середу на утрени, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 345.

³¹⁷ *Октоїх*, голос 5, в середу на утрени, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 316.

³¹⁸ *Квітна Тріодь*, Співстраждання Богородиці, на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 774.

³¹⁹ *Квітна Тріодь*, великий тиждень, велика субота, єрусалимська утренья // *Молитвослов*, 1990, 617.

³²⁰ *Загальна Мінея*, служба безсрібників і чудотворців, на вечірні, стихира на «Господи, звиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 1228.

³²¹ *Октоїх*, голос 7, в четвер на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 377.

³²² *Октоїх*, голос 5, в середу на утрени, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 318.

³²³ **великий тиждень, велика субота**, єрусалимська утренья Тріодь, *Молитвослов*, 609

Прийдіте, вшануймо незабутнього Йосифа, що вночі прийшов до Пилата і Життя всіх випросив: Дай мені цього безпритульного, що не мав де голови прихилити. Дай мені цього приходня, що його учень лукавий видав на смерть. Дай мені цього чужинця, за яким, ридуючи, голосила його Мати, бачивши на хресті розп'ятого, і по-материнському примовляла: Ой, жалю, Дитино моя! Ой, горе, світло моє, й улюблене серце моє! Симеоном бо провіщене в святині, сьогодні справдилося: моє серце мечем пробито. Ти ж на радість свого воскресіння поверни мій плач. Поклоняємось страстям твоїм, Христе! Поклоняємось страстям твоїм, Христе! Поклоняємось страстям твоїм, Христе, і святому воскресінню!³²⁴

Як бачимо, поряд із висвітленням емоцій, почуттів, жалю за втрату, літургійні тексти теж описують як Пречиста Матір дивуючись³²⁵ прославляє Сина Божого: «Сину мій, що це за дивне таїнство?»³²⁶; «Як же ти, Чоловіколюбче всіх, терпиш погрози? Як же ж це ти переносиш цю злобу?»³²⁷; «Горе мені, мій Сину! Як же ти вмираєш, будши з своєї природи безсмертним Богом?»³²⁸; «Сину найсолодший! Що це за видовище нове і преславне? [...] Славлю твоє, Спасе, неказанне упокорення»³²⁹; «Яке нове і дивне це чудо, Сину мій! Як то, світку мій найсолодший, беззаконне зборище прибило до хреста тебе, всіх життя Подателя?»³³⁰; «Яку ж це страшну таємницю бачу я, Сину мій? Як же ж то вмираєш, розп'ятий тілом на хресті, ти, що життя всім подаєш?»³³¹; «Як же то ти, заради людського спасіння, на хресті розп'явся і був проколений списом між ребра? – Сину і Боже мій!»³³²; «Горе мені, найсолодша Дитино! Аж стільки доводиться тобі, Слове Божий, несправедливо терпіти, щоб спасти людей?»³³³; «Подивляю твоє, Сину, неказанне довготерпіння!»³³⁴; «Але я величаю і славлю, Чоловіколюбче, цю незбагненну й безмежну твою доброту»³³⁵.

³²⁴ *Квітна Тріодь*, великий тиждень, велика субота, ерусалимська утренья, стихира на псалмі похвальнім // *Молитвослов*, 1990, 620.

³²⁵ *Октоїх*, голос 6, в середу на утрени, стихирини на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 346-347.

³²⁶ *Октоїх*, голос 2, в середу на утрени, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 229-300.

Октоїх, голос 2, в п'ятницю на утрени, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 236.

³²⁷ *Октоїх*, голос 6, в п'ятницю на утрени, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 352.

Див. інший переклад: *Квітна Тріодь*, Співстраждання Богородиці, на утрени, світильний // *Молитвослов*, 1990, 777.

³²⁸ *Октоїх*, голос 5, у четвер на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 323.

³²⁹ *Октоїх*, голос 6, в середу на утрени, стихирини на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 346-347.

³³⁰ *Октоїх*, голос 4, в середу на утрени, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 286.

³³¹ *Квітна Тріодь*, великий тиждень, велика п'ятниця, страсна утренья // *Молитвослов*, 1990, 565.

³³² *Часослов*, утренья, світильний повсякденний у п'ятницю // *Молитвослов*, 1990, 133-134.

³³³ *Квітна Тріодь*, Співстраждання Богородиці, на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 774.

³³⁴ *Октоїх*, голос 6, в середу на утрени, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 345.

³³⁵ *Квітна Тріодь*, Співстраждання Богородиці, на вечірні, стихирини на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 774.

У літургійних текстах також віднаходимо богословську думку про те, що Христос Бог, який став Посередником для всіх, вибрав Собі Богородицю як *Співстраждальницю* та Заступницю нашого спасіння. А відтак, під час Свого хресного страждання назвав її Матір'ю усіх, що вірують у Нього³³⁶. Зауважується, що Богородиця при хресті більш усіх по-матерньому *співстраждала з своїм Сином у Його страстях* та усі кінці землі виділи співстраждання многостраждальної Матері³³⁷. Знаходимо прославу Богородиці:

Гляділи та дивувались, коли Ти віддала як викуп Неоціненного, щоб визволити дітей Твоїх із ворожої неволі. Якими славними піснями оспіваємо Твою любов? Як похвалимо велич Твою у стражданні? Яких духовних квітів доберемо, щоб сипати на тернові стежини життя Твого?³³⁸

Відтак молимося: «Коли ти, Богоневісто, Пресвята Діво, побачила по трьох днях Сина твого, що воскрес із гробу, *то відклала всю скорботу, що її, як Мати, зазнала, бачивши його страждання*. Сповнившись радости, вкупі з його учнями прославляєш і оспівуєш його»³³⁹.

Літургійні тексти таким собі поглядом у майбутнє вкладають в уста Богородиці прохання про воскресіння Ісуса та повернення дитини, а також прослави Його матері, яка із сльозами мовила: «Злікуй, моя ти Дитино, душевну мою рану. Воскресни і втиши мій біль та печаль, бо ти, Владико, можеш і чиниш, що хочеш»³⁴⁰. «Сину мій найлюбіший, не забудь твою слугиню, не барись, Чоловіколюбче, моя утіхо»³⁴¹. «Незабаром встань, щоб і я побачила твоє з мертвих на третій день воскресіння»³⁴². «Воскресни, щоб і я звеличеною стала»³⁴³. «Поспішай прославитися, щоб звеличилась я твоїми

³³⁶ Пор. *Служба свята Матері Божої Неустанної Помочі* (в першу неділю липня), в суботу на великій вечірні з Литією, стихира на Литії.

³³⁷ Вознесіння Г.н.І. Христа, в середу на вечірні, стихира на Литії // *Молитвослов*, 1990, 711;

Квітна Тріодь, неділя святих отців Нікейського Собору, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 721;

Див. *Квітна Тріодь*, Співстраждання Богородиці, на вечірні, стихира на стиховні, // *Молитвослов*, 1990, 774.

³³⁸ Служба свята Матері Божої Неустанної Помочі (в першу неділю липня), в суботу на великій вечірні з Литією, стихира на «Господи, взиваю я».

³³⁹ Воскресні Євангелія – 9, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 425-426.

³⁴⁰ *Квітна Тріодь*, Співстраждання Богородиці, на утрени, канон, пісня 9, тропарець // *Молитвослов*, 1990, 777.

³⁴¹ *Октоїх*, голос 4, в середу на утрени, стихирини на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 288.

³⁴² *Квітна Тріодь*, великий тиждень, велика п'ятниця, страсна утрени // *Молитвослов*, 1990, 571;

Квітна Тріодь, великий тиждень, велика п'ятниця, Вечірня з виставленням плащаниці, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 595-596.

³⁴³ *Квітна Тріодь*, великий тиждень, велика субота, ерусалимська утрени // *Молитвослов*, 1990, 617.

стражданнями»³⁴⁴ «Воскресни, Сину мій, і спаси тих, що тебе прославляють!»³⁴⁵
«Сину мій і Боже мій, спаси тих, що з любов'ю тебе оспівують»³⁴⁶.

Підкреслюючи біль матері через втрату дитини літургійні піснеспіви подають слова втішання та підтримки, якими звертається до неї Ісус Христос, «єдина втіха Матері»³⁴⁷: «Господь сказав Матері своїй: Невже ж закрилася для тебе безодня моєї щедрости? Я рішився померти, бажаючи спасти моє створіння; але я воскресну, і тебе возвеличу, як Бог неба і землі»³⁴⁸. «З волі моєї, Мати, земля покриває мене, але сторожі аду тремтять, бачивши, що я одягнений в окривавлену одягу наруги. Бо ворогів подолав я хрестом і, як Бог, знову воскресну і звеличу тебе»³⁴⁹. Яскравим прикладом є один із найвідоміших піснеспівів: «Не ридай наді мною, Мати, бачивши в гробі Сина, що його ти в лоні зачала безсіменно; бо воскресну і прославлюся, і вознесу зо славою безупинно, як Бог, тих, що з вірою і любов'ю тебе величають»³⁵⁰. Тут можна відчитати як людський сум за померлою дорогою людиною, так і надію що зі смерть не є остаточним кінцем, але славним початком.³⁵¹

Крім того, знаходимо заклики і до нас розділити плач Богородиці: «Коли Ісус плакав над Лазарем, як він лежав у гробі, казали юдеї: Дивись, як любив його. І ми так само, побачивши Ісуса, за нас пораненого, померлого і покладеного до гробу, плачмо з пречистою його Матір'ю і з тими, що були з нею, і кажімо: Дивімося, як він полюбив нас!»³⁵²

³⁴⁴ *Октоїх*, голос 8, в середу на утрени, стихири на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 401.

³⁴⁵ *Октоїх*, голос 5, в середу на утрени, стихири на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 318.

³⁴⁶ *Октоїх*, голос 6, у вівторок на вечірні, стихири на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 344.

³⁴⁷ *Квітна Тріодь*, Неділя Мироносиць, в суботу на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 676.

³⁴⁸ *Квітна Тріодь*, Співстраждання Богородиці, на утрени, канон, пісня 9, тропарець // *Молитвослов*, 1990, 777.

³⁴⁹ *Квітна Тріодь*, великий тиждень, велика субота, єрусалимська утренья // *Молитвослов*, 1990, 617.

³⁵⁰ *Квітна Тріодь*, великий тиждень, велика субота, єрусалимська утренья // *Молитвослов*, 1990, 618;

Октоїх, голос 6, в п'ятницю на утрени, канон – пісня 9 // *Молитвослов*, 1990, 352;

Пор. інший переклад: «Не ридай по мені, Мати, бачачи в гробі Сина, якого в утробі без сімени зачала еси; возстану бо і прославлюся, і вознесу як Бог безперестанно зо славою тих, що з вірою та любов'ю тебе величають» - *Требник*, Похорон мирських ієреїв, канон, пісня 9, ірмос // *Требник*, 2001, 221.

Див. *Октоїх*, голос 4, у вівторок на вечірні, стихири на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 285;

Октоїх, голос 4, в четвер на вечірні, стихири на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 292.

Див. *Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха»*, §235.

Див. Т. Шпідлик, *Мараната, життя по смерті*, 120.

³⁵¹ В. РУДЕЙКО, «Логіка пасхальних богослужінь у нас абсолютно заламана» // *Кана*, №4, (Квітень 2015), 12.

³⁵² *Квітна тріодь*, Христа Чоловіколюбця, на утрени, стихира на псалмі похвальнім // *Молитвослов*, 1990, 770-771.

Варто зауважити, що у літургійних текстах знаходимо також слова Ісуса, якими він, вчиняючи чуда, втішає тих, хто втратив свої близьких: «Дивіться на доброту Ісусового Серця і слухайте його пресолодкої мови *до засмучених*: до вдовиці в Наїмі: – Не плач!; до Марти і Марії: – Воскресне ваш брат!; до Яїра: – Не бійся, тільки вір і спасенна буде твоя донька!»³⁵³. Ту згадуються євангельські чуда, коли Ісус воскресив дочку голови синагоги Яїра (Мр 5,22-24.35-43; Лк 8, 41-42.49-56), сина вдови з Наїну (Лк 7,11-16) та Лазаря, брата Марти і Марії (Йо 11,1-44), про якого ми детальніше згадаємо в наступному підпункті.

Зауважується, що повчальною є традиційна іконографія смерті Ісуса Христа на хресті: з одного боку зображують апостола Йоана, зануреного в глибоке споглядання тайни, а з іншого - засмучена Богородиця³⁵⁴.

2.3.5. Оплакування померлого Лазаря

У літургійних текстах, що переповідають євангельський уривок про смерть і воскресіння Лазаря (Ів 11,11-45), теж знаходимо опис того, як Ісус Христос «прийшов до Витанії і запитав тих, що були в Марти: Де ви поклали друга Лазаря?» (див. Ів 11,33-34)³⁵⁵, *співчуючи сльозам Марти й Марії*³⁵⁶, а коли «прийшовши до гробу, в якому від чотирьох днів лежав Лазар»³⁵⁷, тоді Ісус «за вимогою людської природи»³⁵⁸ *сердечно його оплакав*³⁵⁹. Піснеспіви зауважують, що Він над другом своїм *проливає таємно сльози*, «виявивши цим чоловіколюбно співчуття»³⁶⁰.

Зауважується, що Христос перед своєю страстю, «бажаючи воскресити умерлого Лазаря, покладеного до гробу, [...] *просльозився* над улюбленим своїм

³⁵³ *Квітна тріодь*, Христа Чоловіколюбця, на вечірні, стихира на Литії // *Молитвослов*, 1990, 764.

³⁵⁴ Див. Т. Шпідлик, *Мараната, життя по смерті*, 119.

³⁵⁵ *Квітна Тріодь*, Субота Лазарева, в суботу на утрени, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 515.

³⁵⁶ *Квітна Тріодь*, Субота Лазарева, в суботу на утрени, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 514.

³⁵⁷ *Квітна Тріодь*, Субота Лазарева, в п'ятницю на вечірні стихира на «Господи, звиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 511.

³⁵⁸ *Квітна Тріодь*, Субота Лазарева, в п'ятницю на вечірні стихира на «Господи, звиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 512.

³⁵⁹ *Квітна Тріодь*, Субота Лазарева, в суботу на утрени, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 515.

³⁶⁰ *Квітна Тріодь*, Неділя Квітна, в неділю на утрени, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 521-522.

другом так, що юдеї казали: Дивись, як він любив його!»³⁶¹ (див. Ів 11,35-36), так само в особі Лазаря Христос бачив улюблений йому «ввесь людський рід, який умер через гріх, тому й заплакав» і ти виявив йому любов свого серця³⁶². А відтак, Христос воскресив Лазаря, «друга свого, і тим утишив плач Марти й Марії»³⁶³. Таким чином Ісус не применшує трагічності смерті, але співчуває тим, хто зіткнувся з нею зблизька, але так дарує надію і відкриває таємницю воскресіння мертвих³⁶⁴.

Отже, у літургійних текстах окреслено розуміння гріха як духовної смерті людини, а відтак покаюння і навернення є способом духовного оживлення і відродження, яке досягається через умертвлення душолюбних пристрастей, що вводять людину в стан гріховного сну. Тут слід зауважити, що в християнському розумінні «смерть» теж означає «відокремлення від Бога» в результаті гріха, що стає свого роду «онтологічною катастрофою», яка перетворила людське життя в щось відмінне від того, яким створив його Бог, і ця смерть має «жало гріха»³⁶⁵. Тому що смерть із самої своєї появи після гріхопадіння Адама знаходиться у владі диявола (Євр 2,14). Диявол використовує фізичну смерть як засіб вираження своєї злоби проти людства та поширення зла в створеному світі. А духовна смерть виявляється в душолюбних пристрастях³⁶⁶.

Разом з тим, усвідомлення гріховності породжує страх перед смертю, який є пов'язаний із невіданням майбутнього шляху душі людини та місця її перебування, а також, боязню перед судом та муками. Тому змістом стихир Чину похорону мирян є часто є трагічність смерті, породженої гріхопадінням³⁶⁷. Зауважується, що втішання родичів і близьких хоч і є дещо забутим у нашому

³⁶¹ *Квітна тріодь*, Христа Чоловіколюбця, на утрени, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 767.

Пор. *Квітна тріодь*, Христа Чоловіколюбця, на утрени, стихира на псалмі похвальним // *Молитвослов*, 1990, 770-771.

³⁶² *Квітна тріодь*, Христа Чоловіколюбця, на утрени, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 767.

³⁶³ *Квітна Тріодь*, Субота Лазарева, в п'ятницю на вечірні стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 513.

³⁶⁴ Див. Т. ШПІДЛИК, *Мараната, життя по смерті*, 112.

³⁶⁵ Пор. А. ШМЕАН, *Литургия Смерти и современная культура*, 140-141.

³⁶⁶ Див. Ж.-К. ЛАРШЕ, *Жизнь после смерти согласно Православной Традиции*, Москва: Издательство Сретенского монастыря 2017, 65.

³⁶⁷ *Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха»*, §517

благочесті аспектом богослужіння³⁶⁸, Церква як співчутлива матір возносить свої молитви, які є духовною допомогою для померлих, розрадою і надією для тих, хто сумує через втрату близької людини³⁶⁹. Вияв смутку з приводу втрати когось з близьких не слід сприймати як знак невірства у воскресіння, але як сум через розлуку, так, неначе спроваджуємо дорогу нам людину в далеку дорогу³⁷⁰. У піснеспівах Чинів похорону присутні родичі близькі і друзі своєю молитвою супроводжують померлого в його подорожі до вічності³⁷¹.

³⁶⁸ Див. В. РУДЕЙКО, «Святкування християнського похорону» // *Мётрон міра*, № 9 Львів: Видавництво УКУ 2012, 99.

³⁶⁹ Див. COMMISSIONE TEOLOGICA INTERNAZIONALE, «Problemi attuali di escatologia (1990)» // сайт: *La Santa Sede*, <http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/cti_documents/rc_cti_1990_problemi-attuali-escatologia_it.html> (дата звернення 14.10.2018).

³⁷⁰ Див. Н. ВАСИЛИАДИС, *Таїнство Смерти*, 241, 295.

³⁷¹ Див. P. GIANAZZA, *Teologia orientale*, 241.

РОЗДІЛ ІІІ

СМЕРТЬ ЯК БОЖЕ БЛАГОДІЯННЯ ДЛЯ ЛЮДИНИ

3.1. ХРИСТОС ЯК ПЕРЕМОЖЕЦЬ СМЕРТІ

Катехизм УГКЦ зауважує, що після гріхопадіння «людина опинилася в рабстві гріха, з якого її може визволити лише Спаситель»¹. Тому Ісус Христос прийшов у світ подолати гріх – причину всіх бід людини, серед яких хвороби, страждання і смерть, адже лише Він «як Боголюдина має силу звільнити людину від гріха»². Тому Христос «прийняв страсті і смерть, щоб, як чоловіколюбний, дати світові воскресіння»³, і зазнає «смерти, бажаючи оживити померлих»⁴.

3.1.1. Воплочення Божого Сина як початок перемоги над смертю

Перш ніж перейти до розповіді та оспівування смерті Ісуса Христа у літургійних текстах, слід звернути увагу на воплощення, коли «Безлітній Син Отця узяв від Діви початок туземного життя»⁵, (див. Благовіщення: Лк 1,26-38 та Різдво: Мт 1,18-25; 2,1-12; Лк 2,1-21, а також Йо 1,1-18), яке названо *початком нашого спасіння і виявленням споконвічної таємниці*⁶, коли було «присоромлено зухвальство змія і прокляття прародичів уневажнено»⁷. Таким чином Ісус Христос, на образ Якого створена людина, «воплотившись, нерозривно поєднався з творінням у “тілі і крові” Його людської природи»⁸. У літургійних текстах звертаємося до Бога-Отця словами: «Милосердний Господи, благий і чоловіколюбче, що ради Твоїх щедрот *післав у світ єдинородного Твого Сина*, щоб роздер список прогрішень і розрішив окупи тих,

¹ Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха», §734.

² Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха», §212.

³ *Октоїх*, голос 1, у суботу на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я», // *Молитвослов*, 1990, 185-186.

⁴ *Октоїх*, голос 4, в п'ятницю на утрени, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 293.

⁵ *Мінея*, Св. первомуч. Стефана (27 грудня), на утрени, канон, пісня 9, тропарець // *Молитвослов*, 1990, 1173.

⁶ *Мінея*, Благовіщення Пресвятої Богородиці (25 березня), тропар // *Молитвослов*, 1990, 1289.

Пор. інший переклад: «спасення нашого начало і від віку таїнства явлення» - Служби і читання апостола у тижнях цілого року, Місяцеслов, Благовіщення Пресвятої Владичиці нашої Богородиці і приснодіви Марії, тропар празника // *Апостол*, 1991, 597.

⁷ *Мінея*, Благовіщення Пресвятої Богородиці (25 березня), на утрени, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 878.

⁸ Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха», §113, §125.

що є зв'язані гріхом, і проповів полоненим відпущення»⁹ (див. Йо 3,16-17) та «не погордив ним, але через вочоловічення Христа Твого спасення світу встановив»¹⁰. Він є тим, хто, «зволивши єдинородному своєму Синові народитися від Приснодіви Марії у Вифлеємі Юдейським»¹¹.

Відтак, літургійні тексти оспівують Ісуса Христа як Господа що «вирішивши спасти заблукану людину, [...] не відмовився прийняти вигляд слуги. Бо вгодно було [...] Господеві й Богові прийняти задля нас те, що наше»¹² і «прийшов на спасення роду людського»¹³. Він, «воплотившись останніми днями з Діви»¹⁴, «несказаним смиренням прийняв надприродне убозтво»¹⁵, «добровільно [...] став убогим заради Адамового зубожіння»¹⁶ і «прийнявши тіло, [...] взяв на себе всі його властивості»¹⁷, тобто «все, що людське, прийняв [...], все наше собі присвоїв»¹⁸. Як співаємо: «Понад усяке розуміння Бог з'єднується з людиною!»¹⁹, «Незнаний досі спосіб приниження, невимовне багатство доброти!»²⁰, «О, преславне чудо! Творець усього став людиною, як милосердний, добровільно знизився до нашого єства»²¹. Він з милосердя одягнувся у людську вбогість²² - «чужу собі подобу»²³ та, відтак,

⁹ *Требник*, Таїнства Сповіді і Причастя, Молитва розршення від клятви // *Требник*, 2001, 57.

Див. *Часослов*, Час VI, молитва // *Молитвослов*, 1990, 170-171

¹⁰ *Требник*, Таїнства Хрещення і Миромазання, Чин оглашення перед Хрещенням, молитва // *Требник*, 2001, 27

¹¹ *Требник*, Молитовний чин відвідин єреєм своїх парафіян перед Різдом Христовим для духовних наук, молитва // *Требник*, 2010, 54.

¹² *Мінея*, Богоявління Г.н.І. Христа (6 січня), на вечірні з Літургією св. Василя Великого, стихира на «Господи, звиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 818

¹³ *Требник*, Таїнства Хрещення і Миромазання, Молитва над матір'ю в сороковий день після народження дитини, молитва над матір'ю дитини // *Требник*, 2001, 16.

¹⁴ *Великопісна Тріодь*, Неділя Сиропусна, у суботу на вечірні, стихира на «Господи, звиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 459-460.

¹⁵ *Мінея*, Неділя перед Різдом, на утрени, стихира на псалмі похвальнім // *Молитвослов*, 1990, 1115.

¹⁶ *Октоїх*, голос 2, у середу на утрени, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 231.

Пор. *Квітна Тріодь*, великий тиждень, у великий понеділок на утрени, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 535;

Квітна Тріодь, Неділя Самарянки, в неділю на утрени, стихира на псалмі похвальнім // *Молитвослов*, 1990, 698.

Мінея, Посвяття Стрігнення, на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 870.

¹⁷ *Великопісна Тріодь*, Перша неділя Посту, у суботу на вечірні, стихира на «Господи, звиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 468.

¹⁸ *Квітна Тріодь*, Неділя Розслабленого, в неділю на утрени, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 684.

¹⁹ *Мінея*, Благовіщення Пресвятої Богородиці (25 березня), Велике Повечір'я, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 877.

²⁰ *Мінея*, Благовіщення Пресвятої Богородиці (25 березня), Велике Повечір'я, стихира стиховні // *Молитвослов*, 1990, 877.

²¹ *Квітна Тріодь*, Неділя Розслабленого, в неділю на вечірні, стихира на «Господи, звиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 686.

²² *Октоїх*, голос 6, у вівторок на утрени, канон, пісня 9, тропарець // *Молитвослов*, 1990, 342;

Див. *Мінея*, Передсвяття Богоявління (від 2-5 січня), на утрени, сідальний // *Молитвослов*, 1990, *Мінея*, 798

знає *«неміч людської природи»*²⁴. Разом з тим у покаянні молимося: *«Невсипущість невидимих ворогів моїх ти знаєш, Господи; і окаянного тіла мого неміч пізнав ти»*²⁵, і *«став близький нашим стражданням»*²⁶.

Поряд з тим, коли оспівується Бога, *«що з людьми з'єднався і незрівнянною сполукою смертне обожив»*²⁷, тоді молитовно повторюється також святоотцівське твердження: *«Щоб учинити людину Богом, ти став людиною»*²⁸. Навчаючи про це, *Катехизм УГКЦ зауважує, що Бог стає співобразним з нами – стає як людина, щоб зробити нас співобразними зі Собою (пор. Флп. 2,7)»*²⁹. А *«обожествлення людини, згідно з предвічним Божим задумом, можливе завдяки вочленню Божого Сина, через яке людина отримує дар стати учасником Божої природи (див. 2 Пт.1,4), «богом по благодаті», та осягає вічне життя»*³⁰. Тому молимося: *«...Син Божий стає Сином людським, щоб, прийнявши гірше, дати нам ліпше. Дав себе обманути колись Адам: бажав стати Богом і ним не став. Людиною стає Бог, щоб Адама обожествити»*³¹.

Таким чином, у божественному вочленні Еммануїла Господа³², Він *«прийняв тіло, здатне терпіти, щоб надолужити за наші гріхи»*³³, хоч і Сам *«первенець – Христос, якого, як людину, Агнцем названо і непорочним, бо не зазнав гріховної скверни»*³⁴, тобто, був *«учасником нашого тіла, крім гріха»*³⁵. Тут зауважується, що Христос *«прийняв знову впалого чоловіка від дівичого лона, в усьому з ним злучившись, але без участі в жодному його грісі, а то й*

²³ *Мінея*, Благовіщення Пресвятої Богородиці (25 березня), на утрени, стихира на псалмі похвальнім // *Молитвослов*, 1990, 881.

²⁴ *Требник*, Таїнства Хрещення і Миромазанья, Молитви у перший день, коли жінка породила дитину, молитва 3 // *Требник*, 2001, 9;

Див. *Требник*, Чин Священної і Божественної Літургії святого отця нашого Йоана Золотоустого, як архиєреї повинні служити, 1-ша молитва архиєрея у своєму помешканні // *Архиєратикон*, 1988, 5.

²⁵ *Часослов*, велике повечір'я, тропар в часі Великого Посту // *Молитвослов*, 1990, 75.

²⁶ *Молебень до Христа Милосердного*, молебна стихира.

²⁷ *Октоїх*, глас 6, в четвер на утрени, канон, 9 пісня, тропарець // *Молитвослов*, 1990, 349

²⁸ *Октоїх*, глас 7, в четвер на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 376-377

²⁹ *Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха»*, §181.

³⁰ *Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха»*, §127, див. §180.

Пор. *Мінея*, Благовіщення Пресвятої Богородиці (25 березня), на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 874.

³¹ *Мінея*, Благовіщення Пресвятої Богородиці (25 березня), на утрени, стихира на псалмі похвальнім // *Молитвослов*, 1990, 881.

³² *Загальна Мінея*, служба апостолів, на утрени, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 1182.

³³ *Квітна Тріодь*, великий тиждень, у великий понеділок на утрени, Канон – Пісня 9 // *Молитвослов*, 1990, 534.

³⁴ *Квітна Тріодь*, Воскресіння Христове, Пасхальна Утренья, Канон Пасхи // *Молитвослов*, 1990, 640.

³⁵ *Квітна Тріодь*, Зіслання Святого Духа, вечірня з коліноприклонними молитвами, друга коліноприклонна молитва // *Молитвослов*, 1990, 738.

усього визволив від тлінності пречистими твоїми стражданнями»³⁶. Також підкреслюється, що воплотився «не заступник, ані ангел», але сам Господь, і спас цілу людину»³⁷, «бо народження Бога відновляє природу»³⁸.

У літургійних текстах визнання віри містить такі слова: «Визнаю і те, що у воплощеному Слові є одна особа. Вірую і проповідую, що є один і той же Христос, що й після воплощення зберігає дві природи, в яких і з якими він існує»³⁹. Разом з тим молимося: «Бувши справжнім Сином небесного Отця, явився ти серед нас як Син Чоловічий»⁴⁰, «не залишив лона Отця, а нашу вбогість посітив»⁴¹ «задня нас зволив ласкаво до нас уподібнитися з-за твого безмірного добросердя»⁴² і став «людиною вище природних законів і понад усяке уявлення»⁴³. Часто наголошується на тому, що «Від Бога – Бога Слово, що несказанною мудрістю прийшло обновити Адама, і задля нас несказанно воплотилось від святої Діви»⁴⁴; «Син, безначальне Слово Боже, воплотився, ставши сином Діви; благоволінням же Отця і діянням божественного Духа, він, як всесильний, обновив увесь мій спотворений вигляд»⁴⁵. Так само на Божественній Літургії св. Василя Великого молимося Богу-Отцеві:

Він [Син], бувши сьйвом слави Твоєї і начертанням іпостасі Твоєї, що, носячи все глаголом сили своєї, не вважав за посягнення бути рівним Тобі, Богу й Отцю, але як Бог суцый превічний, на землі явився і з людьми співжив; воплотившись із Діви Святої, сам умалив себе, вид раба прийнявши, ставши співобразним до тіла смирення нашого, щоб нас співобразними створити до образу слави своєї. Бо тому, що через чоловіка гріх увійшов у світ, а через гріх — смерть, благозволив Єдинородний Твій Син, — суцый у лоні в Тебе, Бога й Отця, що народився від жени, Святої Богородиці і Приснодіви Марії, — бувши під законом, осудити гріх плоттю своєю, щоб в Адамі вмираючи оживотворилися в самім Христі Твоім.⁴⁶

³⁶ Октоїх, глас 5, в неділю на утрени, канон, 9 пісня, тропарець // *Молитвослов*, 1990, 304.

³⁷ Октоїх, глас 2, в неділю на утрени, канон, пісня 4, ірмос // *Молитвослов*, 1990, 218.

³⁸ Октоїх, глас 6, у вівторок на утрени, канон, 9 пісня, ірмос // *Молитвослов*, 1990, 342.

³⁹ *Архиєратикон*, Чин архієрейського рукоположення, третє визнання віри // *Архиєратикон*, 1988, 203.

⁴⁰ Октоїх, голос 1, у неділю на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 192.

⁴¹ *Требник*, Чин Великої Панахиди або Парастасу, канон померлим, пісня 4, ірмос // *Требник*, 2001, 267.

⁴² Октоїх, глас 8, в понеділок на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 394.

⁴³ Октоїх, глас 4, в неділю на утрени, стихира на псалмі похвальнім // *Молитвослов*, 1990, 277.

⁴⁴ Октоїх, голос 2, у понеділок на утрени, ірмос 9 пісні канону // *Молитвослов*, 1990, 223.

Пор. *Мінея*, Різдво Христове (25 грудня), Повечір'я Велике з Литією, стихира на Литії // *Молитвослов*, 1990, 1144.

⁴⁵ Октоїх, глас 6, в середу на утрени, канон, 9 пісня, тропарець // *Молитвослов*, 1990, 346.

⁴⁶ Священна і Божественна Літургія во святых отця нашего Василя Великого, анафора // *Службник В.В.*, 1980, 64.

Слід зауважити, що у літургійних текстах, коли йдеться про «Бога, що прийшов у тілі, щоб спасти людину»⁴⁷, велику роль у спасінні людства також дано Богородиці, через яку «Бог землянам появився, прийнявши в незлитній сполучі тіло»⁴⁸ та «в мене зодягнувся, визволивши Адама з первісного прокляття»⁴⁹. Піснеспіви кажуть, що вона «корінь, джерело і причина нетління, [...], бо [...] нам зродила Христа – уособлене безсмертя»⁵⁰. Наприклад, молимося, що вона «преславним своїм народженням Бога Слово з людьми з'єднала й впалу нашу природу з небесною злучила»⁵¹, а *Катехизм УГКЦ* навчає, що «її згода прийняти богоматеринство відчинила “ворота до раю”, раніше зачинені через гріх»⁵²: «Нехай станеться мені за твоїм словом, і породжу Безтілесного, що прийме від мене тіло, щоб цим з'єднанням він, як єдиний Сильний, привів людину до первісного достоїнства»⁵³. Тому також співається до Богородиці: «Небесними херувимами славословлений Син з Отцем і Духом, бажаючи обновити первоствореного, невимовно применив самого себе в твоєму лоні. [...] просіявши з тебе, просвітив увесь світ, визволив від ідолоських бісів й обожив у собі, піднявши людство на небо»⁵⁴.

У цьому ж контексті воплочення багаторазово молимося до Господа: «Тебе, Спаса-Христа, що тіло прийняв і не розлучився від небес, голосами й піснями величаємо. Бо хрест і смерть ти прийняв за рід наш як чоловіколюбний Господь і, скинувши адські ворота, третього дня воскрес ти,

⁴⁷ *Квітна Тріодь*, Неділя Самарянки, в неділю на утрени, стихира на псалмі похвальнім // *Молитвослов*, 1990, 698.

⁴⁸ *Октоїх*, глас 4, в суботу на утрени, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 296-297;

Квітна Тріодь, Неділя Самарянки, в неділю на утрени, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 696.

⁴⁹ *Великопісна Тріодь*, Неділя Блудного Сина, в суботу на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 438-439;

Квітна Тріодь, Неділя Всіх Святих, в суботу на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 745;

Див. *Квітна Тріодь*, Співстраждання Богородиці, на вечірні, стихира на «Господи, звиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 772-773;

Октоїх, глас 6, в неділю на утрени, канон, пісня 9, тропарець // *Молитвослов*, 1990, 335.

⁵⁰ *Квітна Тріодь*, Переполовинення, в середу на утрени, канон, тропарець // *Молитвослов*, 1990, 691-692.

⁵¹ *Мале повечір'я*, молитва до Пресвятої Богородиці // *Молитвослов*, 1990, 57-58.

⁵² *Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха»*, §602.

⁵³ *Мінея*, Благовіщення Пресвятої Богородиці (25 березня), на вечірні, стихира на «Господи, звиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 873.

⁵⁴ *Загальна Мінея*, служба пророка, на вечірні, стихира на «Господи, звиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 1173.

Див. *Требник*, Чин Великої Панахиди або Парастасу, канон померлим, пісня 6, тропарець // *Требник*, 2001, 270;

Требник, Похорон мирських ієреїв, канон, пісня 5, тропарець // *Требник*, 2001, 217.

Мінея, Різдво Христове (25 грудня), на утрени, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 1145.

*спасаючи душі наші»*⁵⁵. Як бачимо, у такого роду літургійних текстах наголошується на тому, що Бог, прийшовши в світ і, умалившись, взяв на себе впалу людську природу. Це є напряду пов'язаним із тим, що Божий Син страждав, помер і воскрес заради спасіння людського роду.

3.1.2. Допуст смерті та воскресіння Лазаря як передсмак перемоги над смертю

Літургійні тексти зауважують, що Ісус Христос заради нас, будучи Богом, прийняв наш вигляд⁵⁶ «обходив усюди»⁵⁷, «на Божий лад звершуючи чуда в сотворенім тілі»⁵⁸, таким чином навчаючи людей «многими чудами й знаками»⁵⁹ (Пор. Йо 25,30; Ді 2,22). Одним з таких було воскресіння Лазаря (див. Ів 11,11-45). Розповідається, як «шість днів перед Пасхою прийшов Ісус у Витанію, [...] і стрінули його жінки, Марта й Марія, сестри Лазаря, кажучи йому: Господи, якби ти був тут, не помер би брат наш! Тоді ти сказав до них: Чи ж я не прорік вам: Хто вірує в мене, то навіть, як помре, буде жити?»⁶⁰ Тоді Ісус, «співчуваючи сльозам Марти й Марії, [...] доручив відкотити камінь від гробу і *покликом воскресив умерлого, щоб собою завірити воскресіння»*⁶¹. Як бачимо, описується, що Христос вчинив це чудо, бажаючи, щоб його учні повірили у його воскресіння з мертвих⁶² та «засвідчуючи [...] загальне воскресіння на доказ і приклад усім»⁶³, щоб наперед завірити своє славне воскресіння⁶⁴.

⁵⁵ *Квітна Тріодь*, Неділя Сліпонародженого, в суботу на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 702
Див. *Требник*, Чин Великої Панахиди або Парастасу, канон померлим, пісня 5, тропарець // *Требник*, 2001, 269.

Квітна Тріодь, Неділя Всіх Святих, в неділю на утрени, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 746

Октоїх, глас 4, в суботу на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 271

⁵⁶ *Великопісна Тріодь*, після 4-ої неділі – в середу ввечері, Утренья з поклонами, Великий канон св. Андрія Критського, пісня 5, тропарець // *Молитвослов*, 1990, 494-495.

⁵⁷ *Квітна Тріодь*, Неділя Розслабленого, в неділю на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 686.

⁵⁸ *Квітна Тріодь*, Переполовинення, у вівторок на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 689.

⁵⁹ *Требник*, Чин похорону мирян, канон, пісня 3, тропарець // *Требник*, 2001, 142.

⁶⁰ *Квітна Тріодь*, Неділя Квітна, в суботу на вечірні, стихира на Литії // *Молитвослов*, 1990, 520.

Див. *Квітна Тріодь*, Субота Лазарева, в суботу на утрени стихира на псалмі похвальнім // *Молитвослов*, 1990, 516.

⁶¹ *Квітна Тріодь*, Субота Лазарева, в суботу на утрени, сідальний, // *Молитвослов*, 1990, 514.

⁶² *Квітна Тріодь*, Субота Лазарева, в п'ятницю на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 512.

⁶³ *Квітна Тріодь*, Неділя Квітна, в неділю на утрени, стихира на псалмі похвальнім // *Молитвослов*, 1990, 258-259.

⁶⁴ *Квітна Тріодь*, Субота Лазарева, в суботу на утрени, канон, пісня 9, тропарець // *Молитвослов*, 1990, 515.

Бо як тільки Ісус став біля гробу, то його «голос [...] став життям умерлому й ад зі страхом, застогнавши, віддав його»⁶⁵, бо почувся цей «голос [...] в адських глибинах»⁶⁶ і таким чином «ад роззброєно»⁶⁷ та Христос викликав з аду Лазаря⁶⁸ і увільняє його з аду⁶⁹. Тому ми молимося: «Господи, твій голос знищив царство адове: слово твоє могутнє воскресило з гробу чотириденного мерця, і Лазар став спасенним прообразом відродження»⁷⁰. Тут літургійні тексти зауважують, що Христос умерлого Лазаря воскресив «з аду і перед своєю смертю потряс царство смерти»⁷¹ і «так ото *смерть була зв'язана*»⁷² голосом Ісуса, який прообразив «нам своє святе воскресіння»⁷³ та «увільнення всіх людей від зотління»⁷⁴. Таким чином літургійні тексти приготують вірних до входження у час Великого тижня, коли спогадуються страсті і смерть Христа, а відтак – його воскресіння з мертвих.

3.1.3. Страждання, смерть і воскресіння Ісуса Христа

У літургійних текстах як впродовж цілого літургійного року⁷⁵, так особливо в період Страсного (Великого) тижня, коли «літургійно споминаємо і наново переживаємо останні дні земного життя Ісуса, Його страсті, смерть і погребення, й очікуємо Його воскресіння»⁷⁶, розкривається розуміння смерті людини, радість перемоги Ісуса Христа над смертю, звільнення від неволі гріха. Ці літургійні тексти, переповідаючи євангельські події останніх днів земного життя Христа (Мт 26,1-28,20; Мр 14,12-16,20; Лк 22,1-24,49; Йо 13,1-21,14), також звертаються до текстів старозавітніх пророцтв (в особливий спосіб Іс

⁶⁵ *Квітна Тріодь*, Субота Лазарева, в п'ятницю на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 514.

⁶⁶ *Квітна Тріодь*, Неділя Квітна, в суботу на вечірні, стихира на Литії // *Молитвослов*, 1990, 520.

⁶⁷ *Квітна Тріодь*, Субота Лазарева, в п'ятницю на вечірні стихира на «Господи, звиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 512.

⁶⁸ *Квітна Тріодь*, Субота Лазарева, в п'ятницю на вечірні стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 514.

⁶⁹ *Квітна Тріодь*, Субота Лазарева, в суботу на утрени Канон – Пісня 9 // *Молитвослов*, 1990, 515.

⁷⁰ *Квітна Тріодь*, Субота Лазарева, в п'ятницю на вечірні стихира на «Господи, звиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 512.

⁷¹ *Квітна Тріодь*, Субота Лазарева, в суботу на утрени стихира на псалмі похвальнім // *Молитвослов*, 1990, 516

⁷² *Квітна Тріодь*, Субота Лазарева, в п'ятницю на вечірні стихира на «Господи, звиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 511.

⁷³ *Квітна Тріодь*, Неділя Квітна, в суботу на вечірні, стихира на «Господи, звиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 517-518.

⁷⁴ *Квітна Тріодь*, Субота Лазарева, в суботу на утрени стихира на псалмі похвальнім // *Молитвослов*, 1990, 516.

⁷⁵ Переважна більшість таких літургійних текстів належать до богослужінь Квітної Тріоди (зокрема: Великого тижня, Неділі Воскресіння Христового та Світлого тижня), а також *Октоїха* (більшою мірою служби неділі, середи і п'ятниці).

⁷⁶ *Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха»*, §571.

50,4-10; 52,13-14; 53; також - зрада: Зах 11,12; Пс 41(40),10; засуд: Пс 41(40); Мудр 2,12-22; розп'яття: Зах 12,9-10; Пс 22(21); 34(33),21; 69(68),22; воскресіння Йов 19,25-27; Іс 25,8; Ос 6,1-2, Йона 2).

У літургійних текстах зауважується, що теми страждань Христа, Його хресної смерті та похорону, сходження в ад та воскресіння тісно переплітаються одна з одною⁷⁷. Наприклад молимося: «Твоїм хрестом ти знищив прокляття райського дерева, похороном твоїм ти здолав владу смерті, а воскресінням твоїм ти просвітив людський рід»⁷⁸ або «Всесильний Господи, що перетерпів хрест і смерть, і воскрес із мертвих! Славимо твоє воскресіння»⁷⁹.

Страшна й преславна таємниця сьогодні діється на очах наших! Схоплено Неосяжного. Того, хто визволяє Адама від прокляття, зв'язано. Того, хто знає всі таємниці душі – несправедливо допитують. Того, хто безодню зачинив – у в'язницю вкидають. Перед Пилатом стоїть той, перед ким з острахом стоять небесні сили. Створителя вдаряє рука, яку він створив; на хрест засуджено Суддю живих і мертвих; у гріб кладуть того, хто ад зруйнував. Незлобивий Господи, що все витерпів з милосердя свого і всіх спасаєш від засудження, – слава тобі!⁸⁰

Серед літургійних текстів також особливим є оспівування Хреста, «який є знаком Христової перемоги над гріхом і смертю, виявом Божої любові до нас»⁸¹: «Якже застромлено дерево хреста твого, Христе, ідолське обманство було прогнане й розквітла благодать, тож хрест уже не є прокляттям і мукою, але перемогою і спасінням. Хрест бо – наша слава, хрест – наше укріплення, хрест – наша радість»⁸². Відтак, такими радісними є молитовні заклики вшанувати піснями Господній Хрест: «Прийдіть, вірні, поклонімся життєдайному дереву!..»⁸³.

⁷⁷ Див. И. АЛФЕЕВ, *Христос – победитель ада. Тема сошествия во ад в восточно-христианской традиции*, 138.

⁷⁸ *Октоїх*, голос 2, у суботу на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я», *Октоїх // Молитвослов, 1990*, 214.

Пор. *Октоїх*, голос 2, у суботу на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов, 1990*, 215.

⁷⁹ *Октоїх*, глас 4, в неділю на утрени, стихира на псалмі похвальнім // *Молитвослов, 1990*, 276;

Пор. *Квітна Тріодь*, великий тиждень, велика п'ятниця, страсна утрени // *Молитвослов, 1990*, 569;

Квітна Тріодь, Воскресіння Христове, Пасхальна Утрени, стихира на хвалитних // *Молитвослов, 1990*, 650.

⁸⁰ *Квітна Тріодь*, великий тиждень, велика п'ятниця, вечірня з виставленням плащаниці, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов, 1990*, 596-597.

⁸¹ *Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха»*, §626.

⁸² *Октоїх*, глас 5, в середу на утрени, стихира на стиховні // *Молитвослов, 1990*, 317;

Октоїх, глас 5, в п'ятницю на утрени, стихира на стиховні // *Молитвослов, 1990*, 325.

⁸³ *Великопісна Тріодь*, Третя неділя посту (хрестопоклонна), в неділю на утрени стихира на цілування хреста // *Молитвослов, 1990*, 481-482.

Див. *Мінея*, Воздвиження чесного Хреста (14 вересня), на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов, 1990*, 1020.

Також у літургійних піснеспівах наводяться антитезові порівняння Хреста Христового із деревом, плід якого в раю скуштували Адам і Єва⁸⁴: «*Дерево непослуху зродило світові смерть, а хресне дерево – життя і нетлінність*»⁸⁵; «*Колись у раю дерево відкрило нашу наготу і за спожиття овочу принесло злочасну смерть. А хресне дерево, застромлене в землю, принесло людям одіння життя вічного, і світ наповнився всією радістю*»⁸⁶; «*Плід з дерева приніс людям смерть, і нині хрестом вона знищена*»⁸⁷. Як бачимо, так само, як дерево пізнання добра і зла стало для Адама і Єви знаряддям смерті, таким знаряддям був і хрест Ісуса Христа. «Він, однак, приймаючи смерть на хресті, перетворює знаряддя смерті – хрест – на “дерево життя”»⁸⁸.

Важливо зауважити, що літургійні тексти часто підкреслюють те, що Господь, «неспроможний страждати божественним своїм єством, [...] витерпів страждання за людською природою»⁸⁹. Він «терпить, як смертний і стражданням зодягає смертне красою нетління»⁹⁰. Тому молимося: «Слово Боже! Ти *страстям було непричасне та своїм тілом стало учасником страстей*. Але ти, Спасе наш, *визволяєш людину від страждань*, ставши *смертю для страждань*. Бо єдино ти *безстрашний і всемогутній*»⁹¹. «Як син Давида, ти витерпів рани, як Божий Син, ти визволив світ»⁹².

В цьому ж дусі описується також і смерть Христа: «О, преславне чудо! О, страшне таїнство! Як же це *безсмертний єством на дереві висить? Як зазнає нині смерти?*»⁹³. Тут зауважується, що Він зволив розп'ястися «*постановивши, як людина, прийняти й витерпіти смерть, щоб, як Бог, від смерти визволити людську природу*»⁹⁴. Літургійні тексти також вкладають в уста Ісуса пояснення:

⁸⁴ Див. Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха», §561.

⁸⁵ Октоїх, голос 3, у середу на утрени, канон, пісня 9, тропарець // *Молитвослов, 1990, 258.*

Октоїх, голос 3, у п'ятницю на утрени, стихира на стиховні // *Молитвослов, 1990, 265.*

⁸⁶ Октоїх, голос 8, у п'ятницю на утрени, сидальний // *Молитвослов, 1990, 406.*

Див. Октоїх, глас 8, в середу на утрени, стихира на стиховні // *Молитвослов, 1990, 400.*

⁸⁷ Мінея, Воздвиження чесного Хреста (14 вересня), на утрени, канон, пісня 9, ірмос // *Молитвослов, 1990, 1029.*

⁸⁸ Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха», §139.

⁸⁹ Октоїх, глас 3, в четвер на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов, 1990, 262.*

⁹⁰ Квітна Тріодь, Воскресіння Христове, Пасхальна Утренья, Канон Пасхи, катавасія // *Молитвослов, 1990, 645.*

⁹¹ Октоїх, глас 6, в неділю на утрени, канон, пісня 9, тропарець // *Молитвослов, 1990, 335.*

Пор. Октоїх, глас 8, в неділю на утрени, канон, пісня 9, тропарець // *Молитвослов, 1990, 388.*

⁹² Октоїх, глас 5, в неділю на утрени, стихира на псалмі похвальним // *Молитвослов, 1990, 305.*

⁹³ Октоїх, голос 8, у п'ятницю на утрени, стихира на стиховні // *Молитвослов, 1990, 408.*

⁹⁴ Квітна Тріодь, Неділя Розслабленого, в неділю на утрени, сидальний // *Молитвослов, 1990, 684.*

«Я розп'явся на дереві, як людина, і помер, і в гріб мене покладено, як смертного»⁹⁵. То й закликають літургійні тексти: «Нехай засоромляться ті, що, бачивши у Христі страждання тіла й силу Божества, визнають односкладну природу, бо він, як людина, вмирає, а встає, як Творець всього»⁹⁶, таким чином «засвідчив дві свої природи»⁹⁷. Вказівку на це знаходимо також у літургійних текстах віровизнання: «Бо ж відомо, що Він, як Бог, постраждав, але кажу – тілом, адже божество ніяк не може страждати або терпіти тілом. Він бо, приймаючи смерть, умирає за нас, Сам будучи безсмертним Божеством»⁹⁸. На те, що Христос страждав як людина також вказує опис, що він «не мав ні виду, ні краси, коли страждав і був повішений на хреснім дереві, надаючи краси опоганеному людству»⁹⁹.

Це також підкреслюється у словах звертання Богородиці до померлого Христа, який описується як людина «без виду і без краси»¹⁰⁰: «Сину мій, де поділась краса обличчя твого?»¹⁰¹ «Горе мені! Де поділась краса твоя, найсолодший? Де величність? Де промінна благодать твого вигляду, Сину мій найлюбіший?»¹⁰²; «Як же ти вмираєш на хресті, мій Сину? Горе мені, світло моє любе! Де подівся нині вигляд твоєї краси? – найкращий з усіх людей!»¹⁰³.

Коли Непорочна Діва Мати побачила знятого з дерева свого Сина, покладеного на землі, як мертвого чоловіка, пригорнула його до серця свого і, вкриваючи поцілунками його уста й очі, промовляла до нього: Подив огортає мене, як дивлюсь на того, хто все оживляє – німого тепер і непорушного. Воістину велике це чудо!¹⁰⁴

В свою чергу, літургійні тексти часто наголошують, що Христос, «приймаючи несправедливі страждання»¹⁰⁵, «розп'яття і смерть, немов злочинець»¹⁰⁶, «дозволив себе збезчестити, витерпівши, [...] на дереві ганебну

⁹⁵ Октоїх, глас 6, в п'ятницю на утрени, стихира на стиховні // *Молитвослов, 1990, 353.*

⁹⁶ Октоїх, глас 7, в неділю на утрени, канон, 9 пісня, тропарець // *Молитвослов, 1990, 362.*

⁹⁷ Мінея, Посвяття Успіння (від 16-22 серпня), на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов, 1990, 996.*

⁹⁸ *Архиєратикон*, Чин архиєрейського рукоположення, друге визнання віри // *Архиєратикон, 1988, 200.*

⁹⁹ Октоїх, голос 2, у п'ятницю на утрени, канон, пісня 9, тропарець // *Молитвослов, 1990, 237.*

¹⁰⁰ Октоїх, голос 1, в п'ятницю на утрени, стихира на стиховні // *Молитвослов, 1990, 209.*

¹⁰¹ *Квітна Тріодь*, великий тиждень, велика п'ятниця, страсна утренья // *Молитвослов, 1990, 571.*

¹⁰² Октоїх, голос 1, в п'ятницю на утрени, стихира на стиховні // *Молитвослов, 1990, 209.*

¹⁰³ Октоїх, голос 1, в середу на утрени, стихира на стиховні // *Молитвослов, 1990, 202.*

¹⁰⁴ *Квітна Тріодь*, Співстраждання Богородиці, на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов, 1990, 773.*

¹⁰⁵ Октоїх, голос 2, у середу на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов, 1990, 229.*

¹⁰⁶ Октоїх, глас 7, в п'ятницю на утрени, стихира на стиховні // *Молитвослов, 1990, 379.*

смерть»¹⁰⁷. Часто вказівка на те, що смерть Ісуса була ганебною, контрастно поєднується із її благодійністю: «своєю ж ганебною смертю підніс ти нас, Багатомилостивий»¹⁰⁸; «Бажаючи заспокоїти людські болі й зневаги, преблагий Господи, Спасе наш, терпиш ганебне розп'яття і жовчі куштуєш, незлобивий, відіймаючи від нас гіркоту нашої злоби»¹⁰⁹.

Серед різних літургійних піснеспівів знаходимо заклик: «...зберімся, вірні, на божественний празник святого і спасенного таїнства Христових страстей, і подивімся, як він за нас приймає добровільні страждання, як віддає своє життя за спасіння всього світу»¹¹⁰. Катехизм УГКЦ навчає, що «Христос добровільно приймає на Себе страждання і смерть, щоб подолати смерть»¹¹¹. І літургійні тексти багаторазово наголошуючи на тому, що Христос «добровільно смиряється і терпить страждання за людей»¹¹², «добровільно дав себе за нас»¹¹³, і «був битий тлінною рукою і витерпів розп'яття, наруги й рани»¹¹⁴, «прийшов на добровільні страждання»¹¹⁵, «з волі своєї терпів за нас»¹¹⁶ і прийняв «всечесну страсть»¹¹⁷, «дав себе розп'ясти»¹¹⁸, «добровільно дав себе прибити на хреснім дереві»¹¹⁹, «добровільно зволив вийти тілом на хрест»¹²⁰, «заради нас

¹⁰⁷ *Октоїх*, голос 1, у вівторок на вечірні, стихира на «Господи, звиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 199.

Див. *Октоїх*, голос 2, в п'ятницю на утрени, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 236.

Октоїх, глас 8, в четвер на вечірні, стихира на «Господи, звиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 405.

¹⁰⁸ *Октоїх*, голос 3, у п'ятницю на утрени, канон, пісня 9, тропарець // *Молитвослов*, 1990, 265.

¹⁰⁹ *Октоїх*, глас 5, у вівторок на вечірні, стихира на «Господи, звиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 314-315.

¹¹⁰ *Квітна Тріодь*, Неділя Квітна, в неділю на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 531.

¹¹¹ Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха», §226, 83.

¹¹² *Октоїх*, голос 3, у вівторок на вечірні, стихира на «Господи, звиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 256.

¹¹³ *Квітна Тріодь*, великий тиждень, велика субота, єрусалимська утренья, стихира на псалмі похвальнім // *Молитвослов*, 1990, 619.

¹¹⁴ *Октоїх*, глас 1, в п'ятницю на утрени, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 207.

¹¹⁵ *Квітна Тріодь*, великий тиждень, велика п'ятниця, страсна утренья // *Молитвослов*, 1990, 561.

Пор. *Октоїх*, глас 6, в суботу на утрени, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 355.

¹¹⁶ *Квітна Тріодь*, великий тиждень, велика п'ятниця, Вечірня з виставленням плащаниці, стихира на «Господи, звиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 595.

¹¹⁷ *Квітна Тріодь*, *Великопісна Тріодь*, Неділя Сиропусна, у неділю на вечірні, стихира на «Господи, звиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 465.

¹¹⁸ *Октоїх*, глас 7, в четвер на вечірні, стихира на «Господи, звиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 376-377.

Пор. *Мінея*, Святих Костянтина й Олени (21 травня), на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 907.

¹¹⁹ *Октоїх*, глас 4, в суботу на вечірні, стихира на «Господи, звиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 270.

Пор. *Великопісна Тріодь*, після 4-ої неділі – в середу ввечері, Утренья з поклонами, Великий канон св. Андрія Критського, пісня 4, тропарець // *Молитвослов*, 1990, 494.

¹²⁰ *Часослов*, час VI, тропар в часі Великого Посту // *Молитвослов*, 1990, 169-170.

Пор. інший переклад: «бо волею благоволив плоттю зійти на хрест» - Священна і Божественна Літургія во святих отця нашого Василя Великого, тропар // *Службник В.В.*, 1980, 11;

Требник, Чин благословення і освячення іконостасу, тропар // *Требник*, 2010, 170;

Посна Тріодь, перша неділя Великого Посту, тропар // *Молитвослов*, 1990, 1247-1248.

*розпростер на хресті свої пречисті руки*¹²¹; «*дав прибити свої ноги, які ходили по раю*»¹²², «*постраждав як чоловік і добровільно витерпів хрест*»¹²³, «*заради мене добровільно прийняв смерть!*»¹²⁴ і «*поклавшись добровільно до гробу*»¹²⁵, «*добровільно [ти] дав себе поховати*»¹²⁶ «*з милосердя свого серця прийняв погребення*»¹²⁷ і «*добровільно хотів перебувати в гробі*»¹²⁸

У схожій тематиці у літургійних піснеспівах віднаходимо ряд молитовних звертань до Христа: «*Яке ж це диво, що Творець створіння дав себе піднести на хрест, щоб розп'ястися?*»¹²⁹, «*Як же ти, будши безсмертний, схотів померти?*»¹³⁰; «*На хресті розп'ястися зволив ти, Творче мій, постановивши, як людина, прийняти й витерпіти смерть, щоб, як Бог, від смерти визволити людську природу*»¹³¹, «*Будши недосяжним царем неба і землі, із-за твого чоловіколюб'я ти добровільно розп'явся*»¹³². «*Твоїм добровільним, Спасе, рішенням ти перетерпів хрест*»¹³³, «*добровільно приймаєш страждання*»¹³⁴, «*вінком терновим добровільно хотів ти, Спасе, завінчатися*»¹³⁵, «*хрест і смерть зволив ти витерпіти, [...] дозволив тіло своє цвяхами прибити*»¹³⁶, і «*витерпівши задля нас добровільно хрест*»¹³⁷, «*з волі своєї віддаєш себе, щоб визволити світ*

¹²¹ *Великопісна Тріодь*, Неділя Блудного Сина в неділю на утрєні стихира на псалмі похвальнім // *Молитвослов*, 1990, 443-444.

¹²² *Октоїх*, голос 8, у середу на утрєні, канон, пісня 9, тропарець // *Молитвослов*, 1990, 399-400.

¹²³ *Квітна Тріодь*, Воскрєсіння Христове, Пасхальна Утрєня, стихира на хвалитних // *Молитвослов*, 1990, 650.

¹²⁴ *Квітна Тріодь*, Неділя Мироносиць, в суботу на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 676-677.

Пор. Святої Марії Магдалини (22 липня), на вечірні, стихира на «Господи, звиваю я» // *Молитвослов*, 1990,

¹²⁵ *Квітна Тріодь*, Неділя Розслабленого, в неділю на утрєні, Канон 9 // *Молитвослов*, 1990, 685.

Пор. *Требник*, Чин Великої Панахиди або Парастасу, канон померлим, пісня 3, тропарець // *Требник*, 2001, 265.

¹²⁶ *Квітна Тріодь*, Співстраждання Богородиці, на утрєні, канон, пісня 9, тропарець // *Молитвослов*, 1990, 777.

¹²⁷ *Октоїх*, глас 2, в суботу на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 215-216.

¹²⁸ *Квітна Тріодь*, Субота Лазарева, в п'ятницю на вечірні стихира на «Господи, звиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 511.

¹²⁹ *Часослов*, утрєня, світильні повсякденні, у середу // *Молитвослов*, 1990, 133.

¹³⁰ *Октоїх*, голос 2, у п'ятницю на утрєні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 238.

¹³¹ *Квітна Тріодь*, Неділя Розслабленого, в неділю на утрєні, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 684.

¹³² *Октоїх*, голос 1, у суботу на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 187.

¹³³ *Октоїх*, глас 4, в неділю на утрєні, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 273.

Квітна Тріодь, Неділя Самарянки, в неділю на утрєні, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 696.

¹³⁴ *Квітна Тріодь*, Співстраждання Пресвятої Богородиці, кондак // *Молитвослов*, 1990, 1260-1261;

А також інший переклад: «добровільно страсті приймаєш» - Служби і читання апостола у тижнях цілого року, місяцеслов, субота 3-г тижня, Сострадання Пресвятої Богородиці, кондак // *Апостол*, 1991, 476.

¹³⁵ *Октоїх*, глас 4, в п'ятницю на утрєні, канон, пісня 9, тропарець // *Молитвослов*, 1990, 293.

¹³⁶ *Октоїх*, глас 3, в середу на утрєні, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 257.

¹³⁷ *Октоїх*, глас 4, в суботу на утрєні, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 296-297;

Квітна Тріодь, Неділя Самарянки, в неділю на утрєні, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 696.

від злого»¹³⁸, «Як однорічний агнець, благословенний нам вінець – Христос, добровільно за всіх заколений був – Пасха очищення»¹³⁹.

Так само у літургійних текстах зауважується: «Агнець, що його прорік Ісаї, іде на добровільну смерть і дає плечі на рани, щоки ж на удари; не відвертає лиця свого від зневажливих плювків і глузування, та приймає засуд на смерть нечестиву. Все добровільно приймає він, Безгрішний, щоб усім дарувати воскресіння з мертвих»¹⁴⁰ (див. Іс 53). Відтак, і Катехизм УГКЦ тут зауважує, що «виконуючи волю Отця, Ісус Христос – Агнець Божий, що бере на Себе гріх світу (пор. Йо 1,29), – добровільно приймає смерть на хресті і хрестом перемагає смерть»¹⁴¹. Як бачимо, літургійні тексти однозгідно і багаторазово наголошують на тому, що Христос «зادля нас людей і задля нашого спасіння страшні муки і животворний хрест та добровільне поховання тілом прийняти зволив»¹⁴².

У літургійних текстах довготерпіння, прийнятті Ісусом добровільно, названо *спасенними*¹⁴³, *життєдайними* стражданнями¹⁴⁴. Так само спогадується, що Христос перетерпів «вольну і приснопам'ятну і животворящу»¹⁴⁵ «життєдайну»¹⁴⁶, «спасенну смерть»¹⁴⁷. А також у богослужіннях оспівується «життєдайне і спасенне воскресіння»¹⁴⁸. Як бачимо, ганебна смерть, прийнята добровільно з волі Отця, стає життєдайною,

¹³⁸ *Квітна Тріодь*, великий тиждень, велика п'ятниця, страсна утрєня, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 560.

¹³⁹ *Квітна Тріодь*, Воскресіння Христове, Пасхальна Утрєня, Канон Пасхи, пісня 4, тропарець // *Молитвослов*, 1990, 640.

¹⁴⁰ *Квітна Тріодь*, великий тиждень, у великий четвер Вечірня з Літургією св. Василія, стихира на «Господи, звиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 551.

Див. *Квітна Тріодь*, великий тиждень, велика п'ятниця, страсна утрєня // *Молитвослов*, 1990, 569.

Октоїх, глас 6, в п'ятницю на утрєні, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 351.

¹⁴¹ Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха», §562, пор. §140.

Пор. *Великопісна Тріодь*, після 4-ої неділі – в середу ввечері, Утрєня з поклонами, Великий канон св. Андрія Критського, пісня 1, тропарець // *Молитвослов*, 1990, 489.

Див. И. АЛФЕЕВ, *Христос – победитель ада. Тема сошествия во ад в восточно-христианской традиции*, 177.

¹⁴² *Квітна Тріодь*, Велика субота, Вечірня з виставленням Плащаниці ГНІХ, відпуст // *Молитвослов*, 1990, 1253.

¹⁴³ *Октоїх*, глас 1, в неділю на утрєні, стихира на псалмі похвальнім // *Молитвослов*, 1990, 190.

Пор. *Квітна Тріодь*, великий тиждень, у великий понеділок на вечірні, стихира на «Господи, звиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 536.

¹⁴⁴ *Октоїх*, глас 1, в п'ятницю на утрєні, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 207.

¹⁴⁵ Священна і Божественна Літургія во святих отця нашого Василія Великого // *Службник В.В.*, 1980, 65.

Пор. Божественна Літургія Передшеосвячених Дарів, Рим 1984, 63.

¹⁴⁶ *Великопісна Тріодь*, Субота М'ясопусна, в суботу на утрєні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 453.

Див. *Октоїх*, глас 6, іпакой // *Молитвослов*, 1990, 1234.

¹⁴⁷ *Требник*, Чин благословення хреста, приготованого для встановлення на куполі новозбудованої церкви, молитва // *Требник*, 2010, 159.

¹⁴⁸ *Октоїх*, глас 4, в суботу на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 271.

Квітна Тріодь, Неділя Самарянки, в суботу на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 695.

спасенною, що веде до воскресіння. Як зауважує *Катехизм УГКЦ*: «Смерть Христова – животворяща: Христос Сам дозволив смерті утримувати Себе для того, щоб її остаточно перемогти й дарувати нове життя»¹⁴⁹.

Слід зауважити, що смерть Ісуса у літургійних текстах зображується як сон. Наприклад співається: «Плоттю заснувши, як мертвий...»¹⁵⁰ і вказується, що Він «тілом уснув на хресті»¹⁵¹. Так само описується Його перебування у гробі «немов уснулого»¹⁵²: «Сьогодні гріб тримає того, хто все створіння своєю могутністю держить. Камінь покриває того, хто небо добром сповняє. *Спить Життя...*»¹⁵³. Про це нагадують і молитовні заклики: «Прийдіте, погляньмо на наше *Життя, що лежить у гробі [...]*! Прийдіте сьогодні і погляньте на сплячого з роду Юди та закликаймо згідно з пророцтвом Богові нашому: *Ліг ти і заснув, як лев*»¹⁵⁴. Та особливо поетично описується те, що померлого Христа воїни стерегли як сплячого царя¹⁵⁵.

Літургійні тексти спогадуючи смерть Ісуса Христа, оповідають, що «Його пречиста душа зійшла в ад і його полонила, у гробі ж не зазнало зотління святе тіло»¹⁵⁶. *Катехизм УГКЦ* зауважує, що «через смерть на хресті Христос сходить до аду – “місця” померлих. Церква у сходженні Христа до аду оспівує силу воскресіння»¹⁵⁷ (див. 1 Пт 3,18-20; 4,6; Од. 1,17-18; Йо 5,28-29; а також 1 Кор 15: 54-57; Ді 2,27). Піснеспіви багаторазово і яскраво описують те, як

¹⁴⁹ *Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха»*, §229.

¹⁵⁰ *Квітна Тріодь*, Воскресіння Христове, Пасхальна Утрень, світильний // *Молитвослов*, 1990, 648; Див. *Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха»*, §229.

¹⁵¹ *Квітна тріодь*, Христа Чоловіколюбця, на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 771.

¹⁵² *Октоїх*, глас 7, в суботу на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 359.

¹⁵³ *Квітна Тріодь*, великий тиждень, велика субота, ерусалимська утрень, стихира на псалмі похвальнім // *Молитвослов*, 1990, 618.

¹⁵⁴ *Квітна Тріодь*, великий тиждень, велика субота, ерусалимська утрень, стихира на псалмі похвальнім // *Молитвослов*, 1990, 619.

Мається на увазі пророцтво патріарха Якова його синові Юді: «Юда лев молодий! Ти, мій сину, вертаєшся з здобичі: прихилився він, поклався (εκοιμήθη) як лев й як левиця, зведе хто його? Не відійметься берло від Юди, ані з його стегон законодавець, аж прийде Примиритель, що Йому буде послух народів. Він прив'яже до винограду свого молодого осла, а до вибраної виноградини сина ослиці своєї. Він одягу свою буде прати в вині, а шату свою в виноградній крові! (Буття 49:9-11) - переклад о. І.Огієнка.

Також: «Тоді один із старших каже мені: “Не плач, ось переміг лев від племені Юди, паросток Давида, так що може розкрити книгу й сім печатей її”» (Одрк. 5:5).

¹⁵⁵ *Квітна Тріодь*, неділя святих отців Нікейського Собору, в неділю на утрени, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 722.

Пор. *Октоїх*, голос 8, у неділю на утрени, стихира на псалмі похвальнім // *Молитвослов*, 1990, 389;

Октоїх, голос 7, у неділю на утрени, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 360-361.

¹⁵⁶ *Октоїх*, глас 8, в суботу на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 384.

¹⁵⁷ *Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха»*, §230.

Христос «врата смерти сокрушив і засуви їх розбив»¹⁵⁸, і тоді «верей поламалися, а врата адові розкололися»¹⁵⁹ і Він спас «нас від брам смерти»¹⁶⁰. Слід зауважити, що у літургійних текстах тема сходження Христа до аду, Його перемога над адом і смертю є взаємопов'язаними. Прикладом цього є піснеспіви, в яких говориться, що Христос «як всесильний, зійшовши в ад, як Бог, розірвав [ти] смертні окуви»¹⁶¹, в аді «переміг смерть»¹⁶², «ад полонив і смерть знищив»¹⁶³, «збури в ад»¹⁶⁴ «полонив смерти владу й диявольську силу»¹⁶⁵, «розрушив смерти силу»¹⁶⁶, «*нутро ворога смертю [...] розірвав*»¹⁶⁷ та «прелюту смерть умертвив»¹⁶⁸.

У літургійних піснеспівах подається опис аду як живої особи: «ад заплакав»¹⁶⁹, «Засмутився, бо знищений; засмутився, бо зневажений. Засмутився, бо смерть на нього прийшла. Засмутився, бо зруйнований. Засмутився, бо зв'язаний¹⁷⁰» і «*стогнучи голосить*: Краще було б мені не приймати Народженого від Марії! Бо він прийшовши, зруйнував мою державу і мідні ворота розбив»¹⁷¹. Так само знаходимо звертання до аду: «Взяв людину, а на Бога натрапив. Взяв землю, а стрінув небо. Взяв, що бачив, і впав через те, чого не добачив. Де твоє, смерте, жало? Де твоя, аде, перемога?»¹⁷² (1 Кр 15,55). Також зауважується, коли «диявол же утратив силу»¹⁷³, то він «уразився,

¹⁵⁸ *Требник*, Чин похорону мирян, канон, пісня 7, тропарець // *Требник*, 2001, 150.

¹⁵⁹ *Требник*, Похорон мирських ієреїв, стихирі самогласні Йоана Дамаскина, голос 1 // *Требник*, 2001, 227.

¹⁶⁰ *Октоїх*, глас 5, у суботу на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 299

Див. И. АЛФЕЕВ, *Христос – победитель ада. Тема сошествия во ад в восточно-христианской традиции*, 144.

¹⁶¹ *Октоїх*, глас 4, в суботу на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 270.

¹⁶² *Октоїх*, глас 6, в суботу на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 330.

¹⁶³ *Октоїх*, глас 5, в суботу на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 300.

¹⁶⁴ *Мінея*, Преп. Теодосія Печерського (3 травня (14 серпня)), на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 885.

¹⁶⁵ *Октоїх*, глас 5, в неділю на утрени, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 302;

Квітна Тріодь, Неділя Сліпонародженого, в неділю на утрени, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 702.

¹⁶⁶ *Требник*, Чин похорону мирян, канон, пісня 3, тропарець // *Требник*, 2001, 143.

¹⁶⁷ *Требник*, Чин Великої Панахиди або Парастасу, канон померлим, пісня 6, тропарець // *Требник*, 2001, 270.

¹⁶⁸ *Требник*, Чин похорону мирян, канон, пісня 7, тропарець // *Требник*, 2001, 149.

¹⁶⁹ *Октоїх*, глас 6, в неділю на утрени, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 332;

Квітна Тріодь, неділя святих отців Нікейського Собору, в неділю на утрени, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 722.

¹⁷⁰ *Квітна Тріодь*, Воскресіння Христове, Пасхальна Утренья, Зі слова св. Івана Золотоустого на Пасху // *Молитвослов*, 1990, 657.

¹⁷¹ *Квітна Тріодь*, великий тиждень, велика субота, Вечірня з Літургією св. Василя, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 624.

¹⁷² *Квітна Тріодь*, Воскресіння Христове, Пасхальна Утренья, Зі слова св. Івана Золотоустого на Пасху // *Молитвослов*, 1990, 657.

¹⁷³ *Октоїх*, глас 5, в суботу на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 299-300.

страждав і бідкався, та й до своїх друзів закликав: Що ж я зроблю Синові Марії? *Убиває мене той Вифлеємець, що всюди є і все наповняє*¹⁷⁴.

Катехизм УГКЦ навчає, що «Сходження Христа в ад є звершенням спасіння всього світу. Бог у воплощенні сходить з “небесного” у “земне”, а через смерть сходить у “глибини підземні”, щоб наповнити Собою “все”»¹⁷⁵, так як молимося: «У гробі плоттю, а в аді з душею як Бог, в раю ж із розбійником, і на престолі був єси, Христе, з Отцем і Духом, *все наповняючи, неописаний*»¹⁷⁶. Але у літургійних піснеспівах в звертанні до Христа зауважується: «твоя життєдайна й божественна душа, Владико, в аді не зосталась, бо ти *воскрес немов від сну*, і нас з собою воскресив»¹⁷⁷. Тут воскресіння Христа порівнюється із пробудженням: «Уставши, Спасе, із смертного сну на хресті...»¹⁷⁸ «*Встав, ніби спав*, Господь і воскрес Спаситель наш»¹⁷⁹.

Воскресіння Христа з мертвих стає кульмінацією, вершиною історії спасіння людини¹⁸⁰, і, літургійно спогадуючи це, молимося: «*Сьогодні спасіння світу сталося*; прослаavimo Воскреслого із гробу і Начальника життя нашого; бо здолавши смертю смерть, перемогу він дав нам і велику милість»¹⁸¹. Слід зауважити, що коли у празник Воскресіння молимося: «Вчора нас поховано з тобою, Христе; встаємо сьогодні з тобою воскреслим, бо вчора нас з тобою розп'ято»¹⁸², таким чином у літургійних текстах ми ототожнюємо самих себе з тими, кого Христос виводить з аду і дарує життя. Тобто Воскресіння є не одноразовою подією в історії, але має позачасовий спасительний характер, і «поширюється не тільки на померлих на момент сходу Христа в ад, але і

¹⁷⁴ *Великопісна Тріодь*, після 4-ої неділі – в середу ввечері, Утренья з поклонами, Великий канон св. Андрія Критського, ікос // *Молитвослов*, 1990, 499.

¹⁷⁵ *Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха»*, §231, див. §232.

¹⁷⁶ Священна і Божественна Літургія во святых отца нашего Василия Великого, *Служебник В.В.*, 1980, 28.

Требник, Молитви перед Воскресенням Господа нашого Ісуса Христа, які читає єрей для парафіян, котрі сповідалися зі своїх гріхів і бажають причаститися Божественних Таїнств, кондак // *Требник*, 2010, 63;

Квітна Тріодь, Часи у світлий тиждень, тропар // *Молитвослов*, 1990, 663.

¹⁷⁷ *Октоїх*, голос 6, в неділю на утрени, канон // *Молитвослов*, 1990, 335.

¹⁷⁸ *Квітна тріодь*, Христа Чоловіколюбця, на утрени, стихира на псалмі похвальним // *Молитвослов*, 1990, 771.

¹⁷⁹ *Квітна Тріодь*, великий тиждень, велика субота, Вечірня з Літургією св. Василя, *Причасний*: // *Молитвослов*, 1990, 633.

¹⁸⁰ *Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха»*, §9.

¹⁸¹ *Часослов*, утренья, тропар у неділю (1, 3, 5, 7 голос) // *Молитвослов*, 1990, 141.

¹⁸² *Квітна Тріодь*, Воскресіння Христове, Пасхальна Утренья, Канон Пасхи, пісня 3, тропарець // *Молитвослов*, 1990, 639.

наступні покоління. Таким чином підкреслюється *всесвітнє, понадчасове, універсальне значення сходу в ад і перемоги над смертю*¹⁸³.

Підсумовуючи слід зауважити, що Христос *«розп'явшись [...] виправив згубні наслідки вчинку того, що посеред раю піддався спокусі»*¹⁸⁴. Таким чином Ісус звільняє людину від неволі смерті, прийнявши її добровільно¹⁸⁵. Тут ми бачимо як Бог, що є не причасним до гріха, воплотився і прийняв на себе смерть, що є наслідком гріха, і таким чином *«розірвав порочне коло гріха і смерті»*¹⁸⁶. А воскресіння Христа із мертвих є перемогою як тілесною, фізичною, так і духовною¹⁸⁷. Слід зазначити, що вона є також перемогою над дияволом не тільки тому, що смерть увійшла в життя людини через спокусу диявола, але й через те, що *«він використовує страх смерті як знаряддя панування над людиною і введення її в гріх та гріховні пристрасті»*¹⁸⁸. Таким чином Христос своєю смертю змінив її розуміння, і тепер *«християни сприймають смерть у світлі перемоги Христа над смертю в Його воскресінні. [...] Радість Христового воскресіння є божественною відповіддю на смуток людської смерті»*¹⁸⁹.

*«Нехай ніхто не боїться смерти, бо смерть Спасителя нас визволила; знищив її той, кого вона тримала»*¹⁹⁰. Як би парадоксально це не звучало, смерть, пережита в Христі і з Христом, завдяки Йому є вже не тільки не страшною, але стає бажаною (не сама по собі і не заради неї самої), але як *необхідний перехід до вічного життя з Ним*¹⁹¹. Катехизм УГКЦ навчає, що *«силою воскресіння Христового смерть людини стає переходом (пасхою) до*

¹⁸³ Див. И. АЛФЕЕВ, *Христос – победитель ада. Тема сошествия во ад в восточно-христианской традиции*, 151.

¹⁸⁴ *Октоїх*, глас 6, в середу на утрени, канон, 9 пісня, тропарець // *Молитвослов*, 1990, 346.

¹⁸⁵ Див. P. GIANAZZA, *Teologia orientale*, 238.

¹⁸⁶ Див. И. АЛФЕЕВ, *Христос – победитель ада. Тема сошествия во ад в восточно-христианской традиции*, 175.

¹⁸⁷ Див. P. GIANAZZA, *Teologia orientale*, 238.

¹⁸⁸ Див. Ж.-К. ЛАРШЕ, *Жизнь после смерти согласно Православной Традиции*, 38.

¹⁸⁹ Катехизм УГКЦ *«Христос – наша Пасха»*, §511.

¹⁹⁰ *Квітна Тріодь*, Воскресіння Христове, Пасхальна Утрень, Зі слова св. Івана Золотоустого на Пасху // *Молитвослов*, 1990, 657.

¹⁹¹ Див. Ж.-К. ЛАРШЕ, *Жизнь после смерти согласно Православной Традиции*, 42.

Див. P. GIANAZZA, *Teologia orientale*, 238.

вічного життя»¹⁹². І зауважується, що «мученики і святі є її найкращими свідками»¹⁹³.

3.2. СМЕРТЬ – ПРИБУТОК, ЩО ВЕДЕ ДО ЖИТТЯ В ХРИСТІ

Апостол Павло у своєму посланні до філіп'ян стверджує: «Для мене бо життя - Христос, а смерть – прибуток» (Флп 1,21). І пояснює це тим, що для нього смерть відкриває можливість бути із Христом (1,23). У цьому підрозділі розглянемо, як літургійні тексти оспівують святих, які своїм життям і смертю проповідувати бажання бути з Христом, а їхня смерть стала їм прибутком.

3.2.1. Мучеництво крові та безкровне святих

Коли літургійні тексти описують страждання і смерть, якими Ісус Христос був «сам прикладом і взором»¹⁹⁴, також знаходимо і заклик до наслідування Його життя та навіть смерті: «Дивіться на мене, – сказав ти, Господи, своїм учням. – Не мудруйте високомерно, але дайте себе потягнути смиренням. Пийте з чаші, з якої я п'ю, щоб зі мною ви прославилися в царстві Отця!»¹⁹⁵; «Відкриваючи таємницю своїм учням, навчав ти їх, кажучи:... Коли ви друзі мої, мене наслідуйте: хто хоче бути першим, хай буде останнім, володар хай стане слугою»¹⁹⁶ (див. Мт 20,20-28; Мр 10,35-45).

У відповідь на це знаходимо звертання до Господа із молитовним запевненням: «Мученики твої, Господи, не виреклись тебе, ні не відступили від твоїх заповідей»¹⁹⁷, і «позаздрили чаші твоїх страждань і, залишивши все, що найкраще в житті, стали учасниками ангелів»¹⁹⁸. Те, що вони «ділом здійснили

¹⁹² Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха», §242.

¹⁹³ Див. Р. GIANAZZA, *Teologia orientale*, 238.

¹⁹⁴ *Великопісна Тріодь*, Третя неділя посту (хрестопоклонна), в неділю на утрени стихира на псалмі похвальнім // *Молитвослов*, 1990, 481.

¹⁹⁵ *Квітна Тріодь*, великий тиждень, у великий понеділок на утрени, Канон – Пісня 9 // *Молитвослов*, 1990, 534; Пор. *Квітна Тріодь*, великий тиждень, у великий понеділок на утрени, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 535.

¹⁹⁶ *Квітна Тріодь*, великий тиждень, у великий четвер на утрени стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 549-550

¹⁹⁷ *Октоїх*, глас 6, в п'ятницю на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 354 // *Молитвослов*, 1990, 487

Пор. *Октоїх*, глас 5, в середу на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 319

Октоїх, глас 5, в п'ятницю на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 327

¹⁹⁸ *Октоїх*, глас 5, в суботу на утрени, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 328

*Спасові навчання*¹⁹⁹ у літургійних текстах описується так: «*Ідучи слідами Христових страждань, увесь збір мучеників мужньо виступив на великі подвиги, проповідував Бога перед нечестивими мучителями і беззаконними царями, і багато мук перетерпів, сподіваючись прийняти небесні почесті*»²⁰⁰; «*Ревнуючи стражданням Христа чоловіколюбця*»²⁰¹, мученики на свої тіла «*прийняли його рани і страждання*»²⁰². Таким чином, «*подібні стражданням до Христа, святі Мученики*»²⁰³, «*смертю наслідуючи смерть Христову і страстями дорогоцінну страсть*»²⁰⁴, «*світлістю чеснот уподібноли землю до неба*»²⁰⁵.

Блаженних новомучеників УГКЦ оспівуємо зі словами «...блаженні, наслідуючи *Вчителя*, по тому, як пізнали радість віри – *спізнали і страждання*, пізнали Отця – спізнавши Лик Страждальця, що і Сам пройшов шлях скорботний, і вам приготував місце в Домі Отчому»²⁰⁶. А також:

Хоч і зруйнований був образ видимої Церкви, хоч багато душ ворог застрашив – ви відчаєві не піддалися і служіння не покинули, що його заповів Господь друзям Своїм, бо вірили, що на образ Його смерті і воскресіння після ночі – зблисне досвіток відродження і настане час відбудови, коли інші переймуть плоди страждань і мук ваших. Ви бо прагнули Владичні заповіді сповнити і засвідчили, що неможливе чинить той, хто повен любови Божої.²⁰⁷

У Чинах похорону знаходимо наче звертання Христа до праведників: «*Всі ви, що ходили шляхом вузьким і скорботним, і, хрест як ярмо в житті взявши, за мною послідували у вірі, прийдіть, насолодіться почестями і вінцями небесними, що їх я вам приготував*»²⁰⁸. Сліз зазначити, що мученики знищили

¹⁹⁹ *Квітна Тріодь*, Неділя Всіх Святих, в суботу на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 744

²⁰⁰ *Октоїх*, глас 6, в п'ятницю на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 353

²⁰¹ *Загальна Мінея*, служба мучеників, на утрени, стихира на псалмі похвальнім // *Молитвослов*, 1990, 1213.

Октоїх, глас 4, в п'ятницю на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 295

²⁰² *Квітна Тріодь*, Неділя Всіх Святих, в неділю на утрени, стихира на псалмі похвальнім // *Молитвослов*, 1990, 748

²⁰³ *Октоїх*, глас 4, в п'ятницю на утрени, канон, пісня 9, тропарець // *Молитвослов*, 1990, 293

Пор. *Октоїх*, глас 3, в середу на утрени, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 259

Октоїх, глас 3, в суботу на утрени, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 269

²⁰⁴ *Требник*, Чин Великої Панахиди або Парастасу, канон померлим, пісня 1, тропарець // *Требник*, 2001, 263-264.

²⁰⁵ *Квітна Тріодь*, Неділя Всіх Святих, в неділю на утрени, стихира на псалмі похвальнім // *Молитвослов*, 1990, 749

²⁰⁶ *Служба свята Блаженних новомучеників УГКЦ*, на великій вечірні зі всенічним, стихира на «Господи, візвав я».

²⁰⁷ *Служба свята Блаженних новомучеників УГКЦ*, на великій вечірні зі всенічним, стихира на «Господи, візвав я».

²⁰⁸ *Требник*, Чин похорону мирян, тропарі за упокій, глас 5 // *Требник*, 2001, 137.

всю диявольську силу взявши як непереможну зброю хрест Христовий²⁰⁹. У літургійних текстах описується, що Христос пригвожденний на хресті зібрав до себе лики мучеників, що наслідували Його страсті²¹⁰. Відтак вказівкою на наслідування смерті Христа святими мучениками, є молитва до Нього: «Ізбавлені Твоєю кров'ю від першого переступу, мученики, своєю кров'ю окропившись, *прообразують явно Твоє зачення*»²¹¹, і так само молитовно звертаємося до мучеників: «*Агнця Божого ви проповідували і були заколені немов агнці*»²¹².

Прикладом цього є святий первомученик Стефан, бо «*убитий за Христа, став подібний до нього й успадкував життя вічне*»²¹³. Святого у літургійних текстах названо першим між дяконами, першим і між мучениками, бо «*став дорогою для святих і привів Господеві багато мучеників*»²¹⁴. Переспівуючи біблійну історію про його мучеництво (перед синедріоном: Ді 6,8-15; каменування: 7,54-60) у літургійних текстах зауважується: «*Коли ж тебе [Стефана] вбивали, кидаючи каміння, ти молився за прощення для вбивців, уподібнюючись цим до Спасителя*»²¹⁵ - «*радісно благав за тих, що тебе камінням побивали: Не зарахуй їм цього гріха!*»²¹⁶ (пор. молитва Стефана (Ді 7,60) та слова Ісуса на хресті - Лк 22,34). Зауважується, що така мученицька смерть стала проповіддю Стефана²¹⁷. І *Катехизм УГКЦ* зауважує, що «у християнстві святість пов'язується зі свідченням віри, часто вираженим через

Див. інший переклад: «Усі, що ходили дорогою вузькою і вельми трудною, що в житті взяли хрест, як ярмо, і з вірою пішли слідом за мною – прийдіть і втішайтеся славою і вінцями небесними, що я наготував для вас» - *Великопісна Тріодь*, Субота м'ясопусна, в суботу на утрени, тропарі, глас 5 // *Молитвослов*, 1990, 451.

²⁰⁹ *Октоїх*, глас 2, у вівторок на утрени, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 227;

Октоїх, глас 2, в суботу на утрени, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 241.

²¹⁰ *Требник*, Чин похорону мирян, канон, пісня 6, тропарець // *Требник*, 2001, 147.

²¹¹ *Требник*, Чин похорону мирян, канон, пісня 7, тропарець // *Требник*, 2001, 149.

²¹² *Требник*, Чин похорону мирян, тропарі за упокій, глас 5 // *Требник*, 2001, 137.

Див. *Великопісна Тріодь*, Субота м'ясопусна, в суботу на утрени, тропарі, глас 5 // *Молитвослов*, 1990, 451.

²¹³ *Мінея*, Св. первомуч. Стефана (27 грудня), на утрени, канон, пісня 9, тропарець // *Молитвослов*, 1990, 1173.

²¹⁴ *Мінея*, Св. первомуч. Стефана (27 грудня), на утрени, стихира на псалмі похвальнім // *Молитвослов*, 1990, 1164.

²¹⁵ *Мінея*, Св. первомуч. Стефана (27 грудня), на вечірні, стихира на «Господи, звиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 1161.

²¹⁶ *Мінея*, Св. первомуч. Стефана (27 грудня), на утрени, стихира на псалмі похвальнім // *Молитвослов*, 1990, 1164.

²¹⁷ Див. Т. Шпідлик, *Мараната, життя по смерті*, 125.

мучеництво. Слово мученик (по-грецьки *μαρτύρις*, що буквально означає *свідок*) наголошує не так на самому факті страждань, як на свідченні віри в Христа»²¹⁸

В свою чергу зі смертю святого Стефана у літургійних текстах порівнюється мучеництво святих мучеників Бориса і Гліба: «Вчинками й ділами виконували ви Христові заповіді й накази. Без ненависти зустріли ви ворогів, які прийшли вас несправедливо вбити і, *подібно як первомученик Стефан*, ви молилися, кажучи: *Не постав їм цього за гріх, Чоловіколюбче, Ісусе Боже наш*»²¹⁹. Зауважується, що вони «не злякалися тих, що тіла [...] вбивали, бо в руки Христові віддали свої прекрасні душі. Один, списом пробитий, веселився, а другий, наче ягнятко незлосливе, заколений, молився»²²⁰. Разом з тим зауважується, що вони «з молодости полюбивши Христа, [...] разом шукали безгрішного життя, вибравши чесноту й стриманість від душевних і тілесних пристрастей»²²¹, «заради Христа *покинули тлінну земну славу*»²²². А тому, «бувши душею і тілом чисті, демонів здолали»²²³ та «*мудрістю своєю здолали диявольську силу*»²²⁴.

Так само зауважується, що святий великомученик Юрій «із Спасом співстраждав [...] до його смерті, радо уподібнившись своєю смертю»²²⁵, бо «покладаючись на *своє невідкличне рішення*, [...] як лев *добровільно* відважився піти на боротьбу; нехтуючи тілом, що мало зотліти, [...] мудро дбав про безсмертну душу»²²⁶.

Святкуючи пам'ять святого великомученика Димитрія у літургійних текстах також зауважуємо, що він даною йому «єдиним Богом кріпкістю, знищив ворожі затії! [...] ранами свого тіла унаочнив нам блаженні Христові

²¹⁸ Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха», §317.

²¹⁹ Мінея, Св. мучеників Бориса і Гліба (24 липня), на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 959.

²²⁰ Мінея, Св. мучеників Бориса і Гліба (24 липня), на утрени, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 960.

Пор. Мінея, Св. мучеників Бориса і Гліба (24 липня), на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 957.

²²¹ Мінея, Св. мучеників Бориса і Гліба (24 липня), на утрени, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 960.

²²² Мінея, Св. мучеників Бориса і Гліба (24 липня), на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 957.

²²³ Мінея, Св. мучеників Бориса і Гліба (24 липня), на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 958.

²²⁴ Мінея, Св. мучеників Бориса і Гліба (24 липня), на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 957.

²²⁵ Мінея, Великомученика Юрія (23 квітня), на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 883.

²²⁶ Мінея, Великомученика Юрія (23 квітня), на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 883.

страждання»²²⁷). Описуючи це, молитовно звертаємося до святого: «Списами [...] пробили твої груди за Христа, якому на хресті прокололи бік. Ти бо полюбив його рани, даючи всім непереможне свідчення своєї віри»²²⁸.

У цьому ж дусі святого священномученика Йосафата у літургійних текстах оспівується як того, хто «від юности полюбив [...] Христа Бога й заради нього полишив [...] світ і все те, що в світі гарне [...] і всі дні життя свого наслідував того, хто задля нас став убогим»²²⁹, до якого молимося: «Усе земне залишив ти і в світі прожив, як ангел, – у чистоті тілесній. Духом був ти, Всеблаженний, співучасником ангелів, бо умертвив теперішні тілесні пристрасті і виявився угодником Святої Тройці»²³⁰. Тут зауважується, що святий «щиро прагнув чеснотливого життя, будши *послідовником Ісуса Вседержителя*»²³¹ і «не боявся жорстоких страждань мучеництва: мужньо та сміливо проповідував єдність у вірі і за це витерпів чимало усіляких ран і мук»²³². «Як справжній пастир і послідовник Христа»²³³, святий Йосафат *душу свою поклав за вісці*²³⁴ (див. Йо 10,10.15), як сильний воїн Владики «подолав гординю супротивників»²³⁵, і «розбив хитрощі й підступи ворожі»²³⁶. В особливий спосіб це наслідування підкреслюється, коли літургійні тексти порівнюють мученицьку смерть святого Йосафата із стражданнями Ісуса Христа: «Як Христос Господь, зближуючись до страстей і хресної смерти, хрестовидно припав до землі й молився, так і ти, священномученику Йосафате, молитвою

²²⁷ Мінея, Св. великомуч. Димитрія (26 жовтня), на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 1049.

²²⁸ Мінея, Св. великомуч. Димитрія (26 жовтня), на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 1049.

²²⁹ Мінея, Св. свящмуч. Йосафата (12 листопада), на утрени, стихира на псалмі похвальнім // *Молитвослов*, 1990, 1077.

Пор. Мінея, Св. свящмуч. Йосафата (12 листопада), на утрени, стихира на псалмі похвальнім // *Молитвослов*, 1990, 1076.

²³⁰ Мінея, Св. свящмуч. Йосафата (12 листопада), на утрени, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 1073.

²³¹ Мінея, Св. свящмуч. Йосафата (12 листопада), на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 1069.

²³² Мінея, Св. свящмуч. Йосафата (12 листопада), на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 1072;

Пор. Мінея, Св. свящмуч. Йосафата (12 листопада), на утрени, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 1074.

²³³ Мінея, Св. свящмуч. Йосафата (12 листопада), на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 1073.

²³⁴ Мінея, Св. свящмуч. Йосафата (12 листопада), тропар // *Молитвослов*, 1990, 1325.

²³⁵ Мінея, Св. свящмуч. Йосафата (12 листопада), на утрени, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 1075.

²³⁶ Мінея, Св. свящмуч. Йосафата (12 листопада), на утрени, канон, пісня 9, тропарець // *Молитвослов*, 1990, 1076.

приготував себе до страждання і, як *Христос*, з готовістю вийшов назустріч мученицькому подвигу і смерті за святе з'єднання»²³⁷.

Літургійні тексти, оспівуючи подивугідних мучеників, «що перетерпіли різні види мук»²³⁸ «з мужністю духа»²³⁹ «запевнили собі незламну відвагу»²⁴⁰ і «зосталися не вгнутими»²⁴¹, «запалені любов'ю до Господа, великодушно тіло на муки віддали»²⁴², часто подають цілий перелік терпінь, якими святі прославилися: «Боровшись із звірами, убивані мечем, розривані пазурами, руками задавлювані й мучені, нещадно палені жарким вогнем, проколювані та січені на кусні, непохитні мученики мужньо витривали, передбачаючи майбутню нагороду, нетлінні вінки і славу Христа»²⁴³. Таким чином вони прийняли «неуникненну смерть»²⁴⁴, яку літургійні тексти називають «чесною»²⁴⁵, «блаженною»²⁴⁶, і «стали вони Христовими послідовниками»²⁴⁷. Молільник, звертаючись до них молитовно зауважує: «Мученики Христові

²³⁷ *Мінея*, Св. свящмуч. Йосафата (12 листопада), на утрени, стихира на псалмі похвальнім // *Молитвослов*, 1990, 1077.

²³⁸ *Требник*, Чин Великої Панахиди або Парастасу, канон померлим, пісня 4, тропарець // *Требник*, 2001, 267.

Див. *Октоїх*, глас 6, в п'ятницю на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 354

²³⁹ *Загальна Мінея*, служба мучеників, на утрени, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 1210-1211.

²⁴⁰ *Загальна Мінея*, служба священномучеників, на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 1215.

²⁴¹ *Загальна Мінея*, служба мучеників, на утрени, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 1211.

²⁴² *Октоїх*, глас 8, в п'ятницю на утрени, канон, пісня 9, тропарець // *Молитвослов*, 1990, 407.

Див. *Требник*, Чин Великої Панахиди або Парастасу, канон померлим, пісня 6, тропарець // *Требник*, 2001, 269.

²⁴³ *Квітна Тріодь*, Неділя Всіх Святих, в суботу на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 743.

Див. *Квітна Тріодь*, Служба всім святим українського народу, на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 779-780.

Октоїх, глас 3, в п'ятницю на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 266.

Октоїх, глас 1, в суботу на утрени, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 212-213.

Загальна Мінея, служба мученика, на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 1203.

Загальна Мінея, служба мучениці, на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 1219.

²⁴⁴ *Октоїх*, глас 8, в п'ятницю на утрени, канон, пісня 9, тропарець // *Молитвослов*, 1990, 407.

Див. *Требник*, Чин Великої Панахиди або Парастасу, канон померлим, пісня 6, тропарець // *Требник*, 2001, 269.

²⁴⁵ *Октоїх*, глас 4, в четвер на утрени, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 291.

Октоїх, глас 4, в суботу на утрени, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 298.

Святих верховних апостолів Петра і Павла (29 червня), на утрени, стихира на псалмі похвальнім // *Молитвослов*, 1990,

Пор. «Чесна перед Господом смерть преподобних його (Пс. 115,6)» - *Загальна Мінея*, загальні служби святим, служба преподобним і Христа ради юродивим, прокімен // *Апостол*, 1991, 664;

переклад І. Хоменка: Пс 116(115),15 - «Цінна в очах Господніх смерть його вірних»;

переклад І. Огієнка: Пс 115(116),6 - «Дорога в очах Господа смерть богобійних Його!».

²⁴⁶ *Октоїх*, глас 1, в суботу на утрени, канон, пісня 9, тропарець // *Молитвослов*, 1990, 212.

²⁴⁷ *Октоїх*, глас 1, в суботу на утрени, канон, пісня 9, тропарець // *Молитвослов*, 1990, 212.

преблаженні! Ви *віддали себе добровільно на смерть і жертву*²⁴⁸, і на суді ви *«перемогли ворога і відважно проповідували Христа»*²⁴⁹.

У літургійних текстах подвиг мучеників та їхня смерть оспівується як перемога. Вони *«вельми подвизалися та [...] хоробро витерпіли підступи мучителів»*²⁵⁰ і *«передавши тіло на рани і витерпівши гіркі муки та насильну смерть, [...] посоромили мучителів»*²⁵¹ та *знищили їх безбожне веління»*²⁵². Літургійні тексти оспівують мучеників, які *«ні за що мали напасті гонителів і тяжку смерть, відважно й хоробро стали до змагання»*²⁵³ та *«не злякавшись погроз мучителів, [...] раділи муками й ранам»*²⁵⁴, та *вкладають в уста святих, які спротивлялись мучителям: «Ми – воїни Царя сил! І хоч на вогонь і муки передасте нас, не відречемося допомоги Пресвятої Тройці»*²⁵⁵. Тут наголошується на тому, що вони *не настрахалися гніву мучителів*, але *«охоче прийшли до Христа, взявши чесний хрест і зверставши дорогу, прийняли небесну перемогу»*²⁵⁶. І саме так, мученики *«утверджені вірою, скріплені надією і духовно наснажені любов'ю до [...] хреста, знищили ворогів-мучителів»*²⁵⁷, *подолали усю силу мучителів»*²⁵⁸ та *«прикрасилися вінцем перемоги»*²⁵⁹.

Зокрема підкреслюється взаємозв'язок їхнього подвигу із перемогою над ворогом єдиноначального і переможця Христа Бога²⁶⁰, адже мученики в своїх стражданнях саме *силою Божою перемагають ворожу силу»*²⁶¹. Тому молимося: *«Силою хресною, святі Стратотерпці, ви добре подвизалися і вашим терпінням*

²⁴⁸ *Загальна Мінея*, служба мучеників, на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 1208.

²⁴⁹ *Загальна Мінея*, служба мучеників, тропар // *Молитвослов*, 1990, 1241.

²⁵⁰ *Загальна Мінея*, служба преподобномучеників, на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 1218.

²⁵¹ *Октоїх*, глас 2, в п'ятницю на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 238.

²⁵² *Требник*, Чин Великої Панахиди або Парастасу, канон померлим, пісня 9, тропарець // *Требник*, 2001, 274.

²⁵³ *Загальна Мінея*, служба мучеників, на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 1207-1208.

²⁵⁴ *Октоїх*, глас 8, в середу на утрени, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 400-401.

Октоїх, глас 8, в п'ятницю на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 409-410.

Октоїх, глас 8, в суботу на утрени, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 412.

²⁵⁵ *Октоїх*, глас 2, у вівторок на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 229.

²⁵⁶ *Октоїх*, глас 1, в суботу на утрени, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 211.

Див. *Загальна Мінея*, служба мученика, інший тропар // *Молитвослов*, 1990, 1241.

²⁵⁷ *Октоїх*, глас 3, в середу на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 260;

Октоїх, глас 3, в п'ятницю на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 266-267

²⁵⁸ *Загальна Мінея*, служба мученика, на утрени, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 1204.

²⁵⁹ *Требник*, Чин похорону мирян, канон, пісня 8, тропарець // *Требник*, 2001, 150.

²⁶⁰ *Октоїх*, глас 7, в суботу на утрени, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 381.

Див. *Загальна Мінея*, служба мученика, на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 1201.

²⁶¹ *Загальна Мінея*, служба мученика, на утрени, канон, пісня 9, тропарець // *Молитвослов*, 1990, 1206.

міцно подолали ворога-супостата»²⁶². Саме так вони перемагають мучителів і долають нікчемне зухвальство демонів²⁶³ та від Христа приймають перемогу²⁶⁴. Відтак, *озброєні хрестом мученики перемогли хитроці злочального ворога*²⁶⁵.

Важливо зауважити, що у літургійних текстах у розуміння перемоги вкладається також духовний сенс, що вони, не піддалися спокусі, на відміну від Адама, але «щитом віри заслонившись і знаком хреста скріпившись, [...] хоробро пішли на муки й *перемогли диявольську гординю й обман*»²⁶⁶. Тому й молитовно до них звертаємося: «Як же не дивуватись вашим подвигам, святі Мученики? *Зодягнені в смертне тіло, ви перемогли ворогів безтілесних; не злякали вас погрози мучителів, не настрахали посилені муки*»²⁶⁷.

У літургійних текстах зауважується, що муки «не змогли від Бога відділити»²⁶⁸, що означає, що мученики не впали в гріх. Наприклад, як оспівуємо святу мученицю у її загальній службі, що вона «*перемогла на землі ідольську спокусу і хоробро взяла під ноги ворога-супостата*»²⁶⁹, так і мученики є тими, хто «*прийнявши ж присуд на смертну кару, посікли всі ворожі полчища*»²⁷⁰, «*здобувши над оманою світлу перемогу*»²⁷¹.

Як висновок, мученики є тими, хто «*вдягнувши на себе, як слід, панцир віри і озброївшись хрестом, явилися [...] сміливими воїнами: хоробро спротивилися мучителям, подолали диявольський обман і, як переможці,*

²⁶² *Загальна Мінея*, служба мучеників, на утрєні, стихира на псалмі похвальнім // *Молитвослов*, 1990, 1213.

Октоїх, глас 4, в п'ятницю на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 295.

²⁶³ *Загальна Мінея*, служба мученика, тропар // *Молитвослов*, 1990, 1241.

Див. інший переклад: «...він мучителів подолав, сокрушив і демонів зухвальства безсильні...» - *Загальна Мінея*, загальні служби святым, служба мученикові, тропар // *Апостол*, 1991, 664.

²⁶⁴ *Октоїх*, глас 3, в п'ятницю на утрєні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 265.

²⁶⁵ *Октоїх*, глас 4, в суботу на утрєні, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 296.

Див. *Октоїх*, глас 3, в суботу на утрєні, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 267-268.

²⁶⁶ *Октоїх*, глас 5, в понеділок на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 312.

Октоїх, глас 5, в п'ятницю на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 327.

²⁶⁷ *Октоїх*, глас 4, в суботу на утрєні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 298.

Октоїх, глас 4, в середу на утрєні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 287.

Див. *Октоїх*, глас 5, в суботу на утрєні, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 327-328.

Октоїх, глас 4, в понеділок на утрєні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 280.

Октоїх, глас 4, в п'ятницю на утрєні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 294.

²⁶⁸ *Октоїх*, глас 1, в суботу на утрєні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 212-213.

²⁶⁹ *Загальна Мінея*, служба мучениці, на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 1220.

²⁷⁰ *Квітна Тріодь*, Неділя Всіх Святих, в суботу на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 743.

²⁷¹ *Загальна Мінея*, служба мученика, на утрєні, стихира на псалмі похвальнім // *Молитвослов*, 1990, 1207.

вдостоїлись вінків»²⁷². А разом з тим, молимося до них зі словами: «Велику славу здобули ви вірою, Святі, бо не лише в стражданнях перемогли ворога, але й по смерті проганяєте злих духів, та виліковуєте недужих, будши лікарями душ і тіл»²⁷³.

Також в літургійних текстах багаторазово наголошується, що мученики «не дбаючи про туземне і мужньо на муки зважившись»²⁷⁴, «незважаючи на життя дочасне, [...] добровільно й мужньо перемогли тілесну мудрість»²⁷⁵, і таким чином, «крізь земні подвиги пройшли і небесні вінці прийняли»²⁷⁶. Вони не злюбили земної втіхи²⁷⁷ та земної слави, забажавши небесної²⁷⁸, «забувши про все життєве, не зважали на муки задля життя прийдешнього»²⁷⁹. І літургійні тексти вкладають в уста мучеників слова молитви: «Нехай буде жертва душ наших приємна тобі, Господи, бо тебе полюбивши, ми не дбаємо про життя дочасне, Чоловіколюбче!»²⁸⁰. Катехизм УГКЦ теж навчає, що «мученики й ісповідники – це ті, які заради слави грядучого віку пожертвували всім у віці теперішньому»²⁸¹. В цьому контексті зауважується, що мучениця «усім видимим погордила», шукаючи Господа палким серцем²⁸², або ж апостоли «все за сміття вважали» і віддали свої тіла на рани, щоб здобути Господа²⁸³.

Цікавим є те, що в літургійних піснеспівах мученики «суперничаючи одні з одними за смерть» та, «немов скарби, переймаючи муки», це зречення від тимчасового, земного називають купівлею: «Якщо не помремо нині, то колись таки помремо і буттю віддамо те, що належить; тому використаємо наші

²⁷² Октоїх, глас 8, в четвер на утрєні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 404.

²⁷³ Октоїх, глас 2, в середу на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 232.

Октоїх, глас 2, в п'ятницю на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 239.

²⁷⁴ Квітна Тріодь, Неділя Сліпонародженого, в неділю на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 707.

Див. Октоїх, глас 7, у вівторок на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 371.

²⁷⁵ Загальна Мінея, служба преподобномучеників, на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 1218.

²⁷⁶ Требник, Чин Великої Панахиди або Парастасу, канон померлим, пісня 8, тропарець // *Требник*, 2001, 273.

²⁷⁷ Квітна Тріодь, Неділя Мироносиць, в неділю на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 681.

²⁷⁸ Загальна Мінея, служба мученика, на утрєні, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 1204.

²⁷⁹ Октоїх, глас 8, у вівторок на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 398.

Октоїх, глас 8, в п'ятницю на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 409.

²⁸⁰ Октоїх, глас 1, в п'ятницю на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 210.

²⁸¹ Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха», §326.

²⁸² Загальна Мінея, служба мучениці, на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 1219.

²⁸³ Октоїх, глас 8, в четвер на утрєні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 404.

терпіння і *взамін за смерть купімо життя!*)»²⁸⁴; «*Рани – наш виторг* у Владики. Бо замість тілесних зранень у воскресінні засяють на нас світлі ризи, замість ганьби – вінки, за в'язничні кайдани – рай, і за відсадження разом із лиходіями – життя з ангелами»²⁸⁵. Так само й ми молимося: «*Добра ваша купівля, Святі, бо дали ви кров вашу та успадкували небо і за дочасне випробування вічно веселитеся. Справді добра ваша купівля, бо, віддавши туземні, набули ви вічні добра*»²⁸⁶.

Серед літургійних текстів також знаходимо окреслення ідеї про безкровне мучеництво – ті, що обрали богопосвячене життя, шлях аскетичного подвигу. «Їх називають “преподобним”, бо у своєму подвижницькому житті вони осягнули дар богоподібності, пройшли шлях від “образу” до “подобі” Божої»²⁸⁷. Літургійні піснеспіви зауважують: «*Поживши праведно, всі Преподобні й Отці, ви перемогли бісів і відважно перенесли душевні муки, погасивши жар пристрастей, блаженні. Тому радієте нині з небесними хорами, бо в тілі ви уподібнилися до життя безтілесних*»²⁸⁸ Або, наприклад, свята преподобна є тією, хто «покинувши розкоші, [...] *передала своє тіло на всілякі страждання*»²⁸⁹ і мужньо перемогла пристрасті та «з любови до Господа [...] *відкинула бажання спокою*»²⁹⁰.

Літургійні тексти зауважують схожість подвигу, як молимося, що *хоробрі страждальці* розірвали сіті зачинателя зла, «*зазнавши всякого роду мук*»²⁹¹, а *преподобні отці* розірвали бісівські сіті, «*поселившись назавжди у недоступних пустинях*»²⁹². Схожим є порівняння подвигу мучениці, яка «*погасила тілесну похоть і гріховне полум'я, [...], хоробро передавши тіло своє на рани, [...]* *перемогла ворога і переможний вінок сплела собі*»²⁹³ та препеодобномучениці,

²⁸⁴ *Октоїх*, глас 7, в четвер на утрени, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 376.

Октоїх, глас 7, в суботу на утрени, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 382.

²⁸⁵ *Октоїх*, глас 5, в четвер на утрени, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 321-322.

²⁸⁶ *Октоїх*, глас 1, у вівторок на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 199-200.

Октоїх, голос 2, у понеділок на утрени, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 224.

²⁸⁷ *Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха»*, §318.

²⁸⁸ *Октоїх*, глас 6, в п'ятницю на вечірні, стихира на «Господи, звиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 354.

²⁸⁹ *Загальна Мінея*, служба преподобної, на вечірні, стихира на «Господи, звиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 1222.

²⁹⁰ *Загальна Мінея*, служба преподобної, кондак // *Молитвослов*, 1990, 1244.

²⁹¹ *Октоїх*, глас 7, в п'ятницю на утрени, канон, пісня 9, тропарець // *Молитвослов*, 1990, 378.

²⁹² *Октоїх*, глас 7, в п'ятницю на вечірні, стихира на «Господи, звиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 379.

²⁹³ *Загальна Мінея*, служба мучениці, на вечірні, стихира на «Господи, звиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 1219.

до якої молитовно звертаємося: «Найперше ти *постила і стриманістю присмирила тілесні порушення*, згодом же *стражданням здолала ти ворожі хитрощі* та прийняла вінок перемоги»²⁹⁴.

Зокрема це можемо помітити у літургійних текстах, якими вшановується пам'ять святих преподобномучеників, які «добре життя вели і великодушно *уподібнились до мученицьких подвигів!* [...] бо *по-мужньому*, не зважаючи на труди, освятили свої тіла постом і кров з любови пролляли»²⁹⁵ і до яких молитовно звертаємося: «Ви дійсно преподобні, бо полюбили правду і благодать осягнули; і мученики ви, бо меч не розлучив вас від любови Христової»²⁹⁶. Наприклад, преподобномученика вшановуємо «як благочестивого і досвідченого посника, чесного і *добровільного страждальника* та зразкового жителя пустині [...] він бо подолав *пристрасті*»²⁹⁷. Літургійні тексти, оспівуючи життя святого преподобного Теодосія Печерського, зауважують, що він «від дитинства воістину освяченим був [...] і, наче ангел, пожив на землі»²⁹⁸, бо пішовши за покликом Господа, «залишивши світ і всю його красу. *Перетерпівши тілесні невидоди і скріпившись душевно в темній і тісній печері, [...] мужньо відігнав полки демонів*»²⁹⁹, а відтак «вельми трудився за туземного життя: піснями, постом і постійною молитвою став [...] взором для своїх учнів»³⁰⁰.

Виявляючи почитання мощей святих, які є «ще одним підтвердженням перемоги Бога крізь час і простір над стражданнями, хворобами та смертю»³⁰¹, в літургійних текстах зауважується, що «Сон праведний перед Господом – смерть його преподобних!»³⁰². *Катехизм УГКЦ* зауважує, що «Христос називає

²⁹⁴ *Загальна Мінея*, служба преподобномучениці, на вечірні, стихира на «Господи, звиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 1224-1225.

²⁹⁵ *Загальна Мінея*, служба преподобномучеників, на вечірні, стихира на «Господи, звиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 1218.

²⁹⁶ *Загальна Мінея*, служба преподобномучеників, на вечірні, стихира на «Господи, звиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 1218.

²⁹⁷ *Загальна Мінея*, служба преподобномученика, кондак // *Молитвослов*, 1990, 1243.

²⁹⁸ *Мінея*, Преп. Теодосія Печерського (3 травня (14 серпня)), на утрени, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 888-889.

²⁹⁹ *Мінея*, Преп. Теодосія Печерського (3 травня (14 серпня)), на утрени, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 888.

³⁰⁰ *Мінея*, Преп. Теодосія Печерського (3 травня (14 серпня)), на вечірні, стихира на «Господи, звиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 885.

³⁰¹ *Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха»*, §620.

³⁰² *Октоїх*, глас 2, в понеділок на утрени, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 224.

Октоїх, глас 2, в п'ятницю на утрени, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 238.

людську смерть сном: “Уступіться, бо дівча не вмерло, а спить” (Мт 9,24). Смерть не є кінцем життя, а “успенням”, людина – не мертва, а “усопша”³⁰³. Святі, які у своєму житті, стражданнях і смерті наслідували Христа, також удостоюються смерті, як успення. Наприклад, у літургійних текстах, святкуючи пам’ять святої Анни, матері Пресвятої Богородиці її смерть називаємо успенням³⁰⁴, і також знаходимо заклики «Прийдіть та вшануймо святе успіння Анни»³⁰⁵ (цс: «празднѣмъ ѡ ѡспеніи честноѣ оубо»³⁰⁶). Як бачимо, свята смерть св. Анни багаторазово називається чесним (цс: «честноѣ оубо»³⁰⁷), святим успінням³⁰⁸ (цс: «сѣтѣ твоѣ оубо»³⁰⁹). Слід зауважити, що в тропарі св. Володимирові також молимося: «Тому празнуємо твоє успення»³¹⁰ (цс: «тѣмъже прѣднѣмъ твоѣ оубо»³¹¹). Але також, успінням названо смерть св. Антонія Печерського, «преславное твоѣ оубо»³¹², хоча українською мовою перекладено: «преславний твій відхід»³¹³, чи в іншому місці: «твоѣ чесноѣ оубо»³¹⁴ перекладено «твій чесний упокій»³¹⁵.

3.2.2. Успіння Пресвятої Владичиці нашої Богородиці і приснодіви Марії

Літургійні тексти УГКЦ на одне з дванадесятих свят, коли Церква празнує Успіння Пресвятої Владичиці нашої Богородиці і Приснодіви Марії, у доволі багатогранний спосіб описують те, як Божа Матір, бажаючи небесного життя,

Октоїх, глас 2, в суботу на утрени, стихира на стиховні // *Молитвослов, 1990, 241.*

³⁰³ Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха», §229.

³⁰⁴ Місяцеслов, Успення святої Анни, матері Пресвятої Богородиці // Апостол 629.

³⁰⁵ Мінея, Св. Анни (25 липня), на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов, 1990, 964.*

³⁰⁶ Мінея, Успіння св. Анни, на утрени, стихира на псалмі похвальнім // *Мінея, липень, Почаїв, 1761, л.138.*

³⁰⁷ Мінея, Успіння св. Анни, на великій вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Мінея, липень, Почаїв, 1761, л.132.*

³⁰⁸ Мінея, Св. Анни (25 липня), на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов, 1990, 963;*

Мінея, Св. Анни (25 липня), на вечірні, стихира на стиховні // Молитвослов, 1990, 964;

Мінея, Св. Анни (25 липня), на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // Молитвослов, 1990, 963.

³⁰⁹ Мінея, Успіння св. Анни, на великій вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Мінея, липень, Почаїв, 1761, л.132.*

³¹⁰ Місяцеслов, святого рівноапостола, великого князя Володимира, у святому хрещенні названого Василієм Володимиром, тропар // *Апостол 1991, 625;*

Пор. інший переклад: «Святкуємо пам’ять твою» - Місяцеслов, 15 липня, Св. Володимира, на святому хрещенні названого Василієм, тропар // *Молитвослов, 1990, 1305.*

³¹¹ Мінея, Св. Володимира, на святому хрещенні названого Василієм, тропар // *Мінея, липень, Почаїв, 1761, л. 73*

³¹² Мінея, Преп. Антонія Печерського, тропар // *Мінея, липень, Почаїв, 1761, л. 44.*

³¹³ Мінея, Преп. Антонія Печерського (10 липня), на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов, 1990, 936.*

³¹⁴ Мінея, Преп. Антонія Печерського (10 липня), на утрени, сідальний // *Мінея, липень, Почаїв, 1761, л. 45.*

³¹⁵ Мінея, Преп. Антонія Печерського (10 липня), на утрени, сідальний // *Молитвослов, 1990, 937.*

земне залишила³¹⁶. *Катехизм УГКЦ* стверджує, що Її дівича і нетлінна³¹⁷, «спокійна й легка, наче сон, смерть у повноті благодаті стала *пробудженням до неба* і була названа Успенням»³¹⁸.

Хоч в літургійних текстах зауважується, що Христос зволив, щоб *Богородиця «умерла за природним законом»*³¹⁹, також за допомогою антитези та антиномії підкреслюється, що у Богородиці *переможено закони природи*: «бо в народженні дівство, а в смерті життя перемогло; по народженні Діва і *по смерті жива»*³²⁰; «У народженні твоїм зачаття було безсіменне, в успінні ж твоїм – *кончина нетлінна»*³²¹. Літургійні тексти називають це «*остаточне таїнство – тілесне успіння»*³²² Богородиці *святим*³²³ *священним*³²⁴, *всеславним*³²⁵, *величним*³²⁶, а також молимося до Богородиці: «із славного твого успіння небеса радіють і ангельське військо веселиться, а вся земля зворушено співає *висхідну пісню* тобі, Матері Господа всіх»³²⁷.

Таким чином ми величаємо *переставлення Божої Матері, яка переставилась із землі – від життя до Життя*³²⁸. Про це згадує і *Катехизм УГКЦ*, підкреслюючи, що Богородиця першою з-поміж людського роду «була прославлена у своєму тілі, що є образом і нашого воскресіння. Богородиця, будучи Матір'ю Життя, *переставилась до Життя»*³²⁹. Разом з тим молимося зі закликом: «Прийдіть, усі кінці землі, похвалімо *святий перехід* Богоматері, бо вона *віддає в руки Сина непорочну душу!*»³³⁰, як вказівка на те, що душі праведних у руці Божій (Муд 3,1).

³¹⁶ *Мінея*, Посвяття Успіння (від 16-22 серпня), на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 995.

³¹⁷ *Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха»*, §189.

³¹⁸ *Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха»*, §313.

³¹⁹ *Мінея*, Посвяття Успіння, на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 996.

³²⁰ *Мінея*, Успіння Пресвятої Богородиці (15 серпня), на утрени, канон, пісня 9, ірмос // *Молитвослов*, 1990, 990.

³²¹ *Мінея*, Успіння Пресвятої Богородиці, на утрени, сідалийний // *Молитвослов*, 1990, 987.

³²² *Мінея*, Успіння Пресвятої Богородиці, на вечірні, стихира на Литії // *Молитвослов*, 1990, 985.

³²³ *Мінея*, Успіння Пресвятої Богородиці, на вечірні, стихира на Литії // *Молитвослов*, 1990, 985.

³²⁴ *Мінея*, Посвяття Успіння, на утрени, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 998.

³²⁵ *Мінея*, Успіння Пресвятої Богородиці, на утрени, величання // *Молитвослов*, 1990, 988.

³²⁶ *Мінея*, Успіння Пресвятої Богородиці, на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 986;

Пор. інший переклад: «*Пресвяте успіння* твоє, всесвята Діво чиста, ублажає безліч ангелів на небесах і людський рід на землі...» - *Мінея*, Посвяття Успіння, на утрени, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 998.

³²⁷ *Мінея*, Успіння Пресвятої Богородиці, на утрени, стихира на псалмі похвальним // *Молитвослов*, 1990, 991.

³²⁸ *Мінея*, Посвяття Успіння, на утрени, сідалийний // *Молитвослов*, 1990, 997.

³²⁹ *Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха»*, §313.

³³⁰ *Мінея*, Успіння Пресвятої Богородиці, на вечірні, стихира на Литії // *Молитвослов*, 1990, 985.

Слід зауважити, літургійні тексти оспівують те, що Богородиця у своїм успінні передає у святі непорочні руки свого Сина свою всесвітлу, пресвяту душу³³¹, а «*він приймав до себе душу Диви і промовляв до тієї, що його пречисто народила, як це личило Синові: Прийди, Пречиста, і з Сином та Богом будь прославлена!*»³³² Вона «*віддає сьогодні пречисту душу Творцеві й Богові. Її боговгодно приймають безтілесні Сили і до життя переходить та, що є Матір'ю Життя*»³³³, тому молимося: «*Високо тебе несли ангели, начала й сили, апостоли і пророки, і все створіння, а Син твій, Діво, Мати і Божа Невісто, нетлінними руками прийняв твою непорочну душу*»³³⁴. Такий опис свідчить про розділення душі і тіла Богородиці, і разом з тим, літургійні тексти вкладають в уста Богородиці прохання: «*Апостоли, що з кінців землі зібралися у Гетсиманським саді, поховайте тіло моє, а ти, Сину і Боже мій, прийми дух мій*»³³⁵.

Називаючи успіння Богородиці *безсмертним*³³⁶, у літургійних текстах також описується, коли Богородиця *переставилася* до свого Сина, тоді апостоли богословськими піснями «*оспівували божественне і величне таїнство провидіння Христа Бога і з захопленням поховали [...] життєдайне і богоприйнятне тіло*»³³⁷ Божої Матері, яке *мертве* сповнилось пахощів мира³³⁸. А відтак розповідається, що «*коли наближався час переставлення*» тіла Богородиці³³⁹, на святім її похороні побожно стояв³⁴⁰ собор учнів і божественних апостолів, які зібралися поховати *богоприйнятне тіло* єдиної Богоматері³⁴¹. «*Жах охопив їх, коли вони дивилися на тіло*»³⁴² Богородиці, яке

³³¹ Див. *Мінея*, Успіння Пресвятої Богородиці, на вечірні, стихира на Литії // *Молитвослов*, 1990, 985.

Мінея, Успіння Пресвятої Богородиці, на вечірні, стихира на Литії // *Молитвослов*, 1990, 986.

Мінея, Успіння Пресвятої Богородиці, на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 986.

Мінея, Посвяття Успіння, на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 995.

³³² *Мінея*, Успіння Пресвятої Богородиці, на утрени, канон, пісня 9, тропарець // *Молитвослов*, 1990, 990.

³³³ *Мінея*, Успіння Пресвятої Богородиці, на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 983.

³³⁴ *Мінея*, Успіння Пресвятої Богородиці, на утрени, стихира на псалмі похвальнім // *Молитвослов*, 1990, 992.

³³⁵ *Мінея*, Успіння Пресвятої Богородиці, на утрени, світильний // *Молитвослов*, 1990, 991;

Мінея, Посвяття Успіння, на утрени, світильний // *Молитвослов*, 1990, 998.

³³⁶ *Мінея*, Успіння Пресвятої Богородиці, на утрени, стихира на псалмі похвальнім // *Молитвослов*, 1990, 992.

³³⁷ *Мінея*, Успіння Пресвятої Богородиці, на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 987.

³³⁸ *Мінея*, Успіння Пресвятої Богородиці, на утрени, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 987.

³³⁹ *Мінея*, Успіння Пресвятої Богородиці, на утрени, стихира після 50 псалма // *Молитвослов*, 1990, 989.

³⁴⁰ *Мінея*, Посвяття Успіння, на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 995.

Див. *Мінея*, Успіння Пресвятої Богородиці, на утрени, стихира на псалмі похвальнім // *Молитвослов*, 1990, 992.

³⁴¹ *Мінея*, Посвяття Успіння, на утрени, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 998.

А також: *Мінея*, Посвяття Успіння, на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 996

вони обступили і, «з острахом споглядаючи і зворушено взиваючи: *В небесні оселі до Сина відходиш ти, Богородице!*»³⁴³, «незвичайні пісні заспівали [...]: *Відходить Царева палата, підноситься кивот освячення! Брами розступіться, щоб Мати Божа ввійшла в радість*»³⁴⁴. Тут літургійні тексти розповідають про те, що Богородиця у свої успінні «*перейшла в небесні оселі, взята з тієї кімнати, в якій [...] жила на землі*»³⁴⁵.

Також знаходимо заклик до нас: «*Прийдіть, вірні, і приступім до гробу Божої Матері й обіймімо її, дотикаючись чисто серцем і устами, очима й обличчям*»³⁴⁶ і молимося: «*Прийми від нас, Мати Бога живого, прощальну пісню*»³⁴⁷ та звертаємося зі словами: «*Які духовні пісні заспіваво тобі сьогодні, Всесвята? Бо твоїм безсмертним успінням ти світ увесь освятила і відійшла до вічності, щоб подивляти доброту Вседержителя і, як Мати, з ним радіти. Тебе, Чиста, супроводять небесні хори і душі праведників*»³⁴⁸

Літургійні тексти, описуючи *перехід Богородиці, яку ангели підносять*³⁴⁹, розповідають, що «*Сили ж небесні, пройняті здивуванням, з'явившись з Владикою своїм, супроводили богоносне і пречисте тіло, ідучи невидимо небесами, і кликали до архангелів: Ось приходить Цариця всіх, божественна Дочка! Відчиніть брами і вознесіть понад увесь світ Матір вічного Світла!*»³⁵⁰. А «*на небі чудувалися пресвяті й високі ангельські хори і з пошаною одні до одних кликали: Підійміть ваші брами та прийміть ту, що народила Творця неба і землі! Оспіваймо піснями непорочне і святе тіло, що помістило невидимого для нас Господа!*»³⁵¹, Оповідаеться, що ангели бачивши успіння Пречистої,

Мінея, Успіння Пресвятої Богородиці, на утрени, стихира на псалмі похвальнім // *Молитвослов*, 1990, 991-992.

³⁴² *Мінея*, Успіння Пресвятої Богородиці, на утрени, стихира після 50 псалма // *Молитвослов*, 1990, 989.

³⁴³ *Мінея*, Успіння Пресвятої Богородиці, на утрени, канон, пісня 9, тропарець // *Молитвослов*, 1990, 991.

³⁴⁴ *Мінея*, Посвяття Успіння, на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 993.

³⁴⁵ *Мінея*, Посвяття Успіння, на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 996.

³⁴⁶ *Мінея*, Посвяття Успіння, на утрени, канон, пісня 9, тропарець // *Молитвослов*, 1990, 997.

³⁴⁷ *Мінея*, Успіння Пресвятої Богородиці, на утрени, канон, пісня 9, тропарець // *Молитвослов*, 1990, 991;

Мінея, Посвяття Успіння, на утрени, канон, пісня 9, тропарець // *Молитвослов*, 1990, 997.

³⁴⁸ *Мінея*, Посвяття Успіння, на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 994.

³⁴⁹ *Мінея*, Посвяття Успіння, на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 996.

³⁵⁰ *Мінея*, Успіння Пресвятої Богородиці, на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 983.

³⁵¹ *Мінея*, Успіння Пресвятої Богородиці, на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 987.

«здивувалися, як то Діва *висходить із землі на небо*»³⁵², а її *висхід* названо *великим чудом*³⁵³.

Поряд з тим, коли Богородицю оспівується, що вона є та, «що Життя породила, *святим своїм успінням перейшла до безсмертного життя!*»³⁵⁴, також йдеться про те, що: «*Безсмертним успінням* Божої Матері ангельський хор радується, бо вона, *відходячи, поселяється* у вічних обителях і *переходить до небесної радості*, у божеське щастя і вічну насолоду»³⁵⁵. У літургійних текстах, прославляючи *перехід Богородиці*³⁵⁶, коли вона до Сина *переставляється*³⁵⁷ і «в руки свого Сина і Владики славно і понад усяке слово *передається*»³⁵⁸, і *від землі на небо перейшла*³⁵⁹ та «*переселилася до небесного царства*»³⁶⁰ розповідається, що саме «Христос *переставляє її*, як свою Матір *до багато кращого й божественного житла, до святая святих*»³⁶¹, Він *перевів її з землі на небо*.³⁶² *переселив* в небесні оселі³⁶³. Катехизм УГКЦ підкреслює, що у «святкуванні Успення Церква ісповідує, що Богородиця у смерті не зазнала тілесного тління»³⁶⁴, але «тілом і душею була піднесена Господом до небесної слави»³⁶⁵, який «прославив душу і тіло Марії – першої обожествленої з-поміж людського роду»³⁶⁶. Таким чином Успення Богородиці є «народженням» для неба, як це є зображено на іконі празника: «Христос тримає на руках сповиту пеленами душу Марії»³⁶⁷.

³⁵² *Мінея*, Успіння Пресвятої Богородиці, на утрени, канон, пісня 9, заспів // *Молитвослов*, 1990, 990.

³⁵³ *Мінея*, Посвяття Успіння, на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 996.

³⁵⁴ *Мінея*, Успіння Пресвятої Богородиці, на утрени, стихира на псалмі похвальнім // *Молитвослов*, 1990, 992.

³⁵⁵ *Мінея*, Посвяття Успіння, на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 995;

Див. інший переклад: «Ангельські хори радіють *безсмертним успінням* Божої Матері. Вона бо *відходить й оселяється* у вічне житло; *приходить до небесної веселости*, *входить у божественну радість і вічну насолоду*» - *Мінея*, Успіння Пресвятої Богородиці, на вечірні, стихира на «Господи, звиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 983.

³⁵⁶ *Мінея*, Успіння Пресвятої Богородиці, на утрени, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 987.

³⁵⁷ *Мінея*, Посвяття Успіння, на утрени, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 998.

³⁵⁸ *Мінея*, Успіння Пресвятої Богородиці, на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 986.

³⁵⁹ *Мінея*, Успіння Пресвятої Богородиці, на вечірні, стихира на «Господи, звиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 982.

³⁶⁰ *Мінея*, Успіння Пресвятої Богородиці, на утрени, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 988.

³⁶¹ *Мінея*, Посвяття Успіння, на утрени, канон, пісня 9, тропарець // *Молитвослов*, 1990, 997.

³⁶² *Загальна Мінея*, служба Пресвятій Богородиці, на утрени, канон, пісня 9, тропарець // *Молитвослов*, 1990, 1170.

³⁶³ *Мінея*, Успіння Пресвятої Богородиці, на утрени, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 988.

³⁶⁴ Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха», §313.

³⁶⁵ Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха», §313; див. §576.

³⁶⁶ Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха», §189.

³⁶⁷ Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха», §313. (див. Ілюстрація №5, с.137)

3.2.3. Смерть в Господі та молитва за упокоєння

У літургійних текстах заупокійних богослужінь знаходимо прохання, щоб у такому ж «блаженнім успенні» Господь подав вічний упокій приснопам'ятним рабам Його і сотворив їм «вічну пам'ять»³⁶⁸, що є «пам'яттю» Бога про людину і висловлює надію християн на вічне життя³⁶⁹. У літургійних піснеспівах, коли «воскрес Господь, умертвивши смерть»³⁷⁰, «смертю своєю визволив нас від гіркої смерти та подав нам життя вічне воскресінням»³⁷¹, Він «дарував нам упокоєння»³⁷², що є висловленням універсальності спасіння для цілого людства. Коли ж ми супроводжуємо душу померлого із молитвою, з вірою і надією на те, що вона упокоїться зі святими³⁷³. А центральним і повторюваним проханням богослужінь за померлих є моління: «Сам, Господи, упокой душу усопшого раба Твого», яке висловлюється у ряді різних піснеспівів, та, зокрема, в унікальній молитві раннього походження³⁷⁴:

Боже духів і всякої плоти, Ти смерть подолав і диявола знищив, і життя світові Твоєму дарував — сам, Господи, упокой душу усопшого раба Твого душі усопших рабів Твоїх, на місці світлім, на місці квітучім, на місці спокійнім, звідки втекла болізь, печаль і зітхання; всяке прогрішення, вчинене ним словом, або ділом, або помислом, як благий і чоловіколюбчець Бог прости, бо немає чоловіка, що жив, а не згрішив би; Ти бо один без гріха, правда Твоя — правда вовіки, і слово Твоє — істина.³⁷⁵

У літургійних текстах віднаходимо молитовні прохання про те, щоб і вони зазнали долі праведних, тобто, їх смерть стала прибутком: «Зі святими упокой, Христе, душу раба Твого, де немає болізни, ні печалі, ні зітхання, але життя безконечне»³⁷⁶, «З духами праведних померлих душу раба Твого, Спасе, упокой і збережи її у блаженній житні у Тебе, чоловіколюбче»³⁷⁷, «У Твоім місці

³⁶⁸ *Требник*, Чин похорону мирян, виголос по відпусті // *Требник*, 2001, 129.

³⁶⁹ *Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха»*, §512

³⁷⁰ *Квітна Тріодь*, Воскресіння Христове, Пасхальна Утреня, Канон Пасхи, іпакой // *Молитвослов*, 1990, 639.

³⁷¹ *Великопісна Тріодь*, Субота М'ясопусна, в п'ятницю на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 445.

³⁷² *Требник*, Чин похорону дитини, останнє цілування, стихирі // *Требник*, 2001, 246.

³⁷³ *Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха»*, §562

³⁷⁴ Див. А. ШМЕМАН, *Литургия Смерти и современная культура*, 76-77.

³⁷⁵ *Требник*, Чин похорону мирян, ектенія, молитва священника (архиерея) // *Требник*, 2001, 160-161.

Пор. інший переклад: *Великопісна Тріодь*, Субота м'ясопусна, ектенія, молитва священника // *Молитвослов*, 1990, 448.

³⁷⁶ *Требник*, Чин Великої Панахиди або Парастасу, канон померлим, кондак // *Требник*, 2001, 272.

Требник, Чин похорону мирян, канон, кондак // *Требник*, 2001, 149.

Требник, Похорон мирських ієреїв, канон, кондак // *Требник*, 2001, 218.

Пор. інший переклад: *Великопісна Тріодь*, Субота М'ясопусна, кондак // *Молитвослов*, 1990, 1246.

³⁷⁷ *Требник*, Похорон мирських ієреїв, тропар після початку звичайного «З духами...» // *Требник*, 2001, 189.

спочинку, Господи, де всі святі Твої спочивають, упокой і душу раба Твого, бо Ти єдиний чоловіколюбець»³⁷⁸. Таким чином виражається індивідуальний підхід до розуміння смерті³⁷⁹. Так само, коли молимося, що Господь, який прийняв святих і Богородицю по їхній смерті, і «померлому в вірі дарував упокоєння зі святими»³⁸⁰ у літургійних піснеспівах знаходимо прохання: «прийми нині у вірі спочилого»³⁸¹, «упокой, Боже, того, кого Ти прийняв із святими Твоїми»³⁸²; «в оселях праведних із вибранцями Твоїми упокой»³⁸³, «яви його наслідником божественних благ в оселях праведних, на пам'ять вічну»³⁸⁴, «Вірних, що священне життя оставили і до Тебе, Владики, прийшли, прийми і лагідно упокой як милосердний»³⁸⁵ Прохання про вічний упокій є виявом бажання єдності, щастя, миру і спокою³⁸⁶, які дає Христос, перемігши владу гріха і смерті.

А коли смерть стає прибутком, тоді й та невідома і страшна для душі путь³⁸⁷, стає блаженною: «Блаженна путь, на яку йдеш нині, душе, бо тобі приготовлене місце упокоєння»³⁸⁸. Зауважується, що твердження такого входження в смерть як «блаженний шлях» у похоронних богослужінням стає його вершиною, кульмінацією³⁸⁹.

Як бачимо, Христос, який смерть подолав, і диявола знищив, і життя світові своєму дарував, сам він є воскресенням, і життям, і упокоєм для тих усопших рабів, за яких молимося. Людська смерть перемінюється через Христову смерть, «очищається, зцілюється і звільняється від розуміння смерті

³⁷⁸ Требник, Похорон мирських ієреїв, тропар після початку звичайного «У твоїм...» // Требник, 2001, 189.

³⁷⁹ Див. А. ШМЕАН, *Литургия Смерти и современная культура*, 78-79.

³⁸⁰ Требник, Чин Великої Панахиди або Парастасу, канон померлим, пісня 4, тропарець // Требник, 2001, 268.

³⁸¹ Требник, Чин похорону мирян, канон, пісня 7, тропарець // Требник, 2001, 149.

³⁸² Требник, Похорон мирських ієреїв, «Блаженні», стихири // Требник, 2001, 209.

³⁸³ Требник, Похорон мирських ієреїв, сідальний // Требник, 2001, 195.

³⁸⁴ Требник, Чин похорону мирян, останнє цілування, стихири // Требник, 2001, 163-164.

³⁸⁵ Требник, Чин похорону мирян, канон, пісня 8, тропарець // Требник, 2001, 150.

³⁸⁶ Див. J. Woźniak, «Niechrześcijańskie źródła liturgii pogrzebu i kultu zmarłych wczesnego chrześcijaństwa» // *Teologia i Człowiek*, 34(2016)2, Torun: Wydziału Teologicznego UMK, 146.

³⁸⁷ Див. детальніше у підпункті «2.2.1 Невідання подальшого шляху та місця перебування душі» цієї праці на с.52.

³⁸⁸ Требник, Чин похорону мирян, прокімен // Требник, 2001, 158.

Требник, Похорон мирських ієреїв, прокімен // Требник, 2001, 193.

³⁸⁹ Див. А. ШМЕАН, *Литургия Смерти и современная культура*, 97.

як спотворення і поділу, від смерті, чие жало – гріх». Така смерть є «вмиранням у Христі»³⁹⁰.

Для християнина початком такого життя є Таїнство Хрещення. Зауважується, що «Хрещення і є “смертю смерті”, це народження в нове життя у Христі, в життя, над якою смерть не має влади»³⁹¹. Зауважується, що заупокійні богослужіння можуть віднаходити своє коріння в Таїнстві Хрещення, і це не лиш історично так склалося, але в тому є чітка богословська логіка³⁹². Хоч і з часом воно втратилося, пропонується, що було б доречним відновити і цінувати бачення похорону у світлі Хрещення та Воскресіння³⁹³.

У літургійних текстах, які спогадують Хрещення, основною темою є *відродження*³⁹⁴, *новонародження*³⁹⁵, *зновубуття*³⁹⁶, *нове життя*³⁹⁷. Катехизм УГКЦ говорить, що у хрещенні людина стає учасником Христової перемоги над гріхом і смертю³⁹⁸. Саме перемога над гріхом і смертю є входженням в нове життя, яке відбувається із смертю разом із Христом та воскресінням із Христом. Адже через смерть та воскресіння Христа, а також зіслання Святого Духа ми є введені у Божє життя. Християнин стає «новим творінням», «новою людиною» тільки після смерті «старої людини»³⁹⁹. Прикладом цього у літургійних піснеспівах є св. рівноапостольна княгиня Ольга, яка знайшовши Бога, «*прийняла у хрещенні нове життя*»⁴⁰⁰. Також слід наголосити, що великої уваги у Таїнстві Хрещення літургійні тексти надають символіці води: «[...] на воду цю і дай їй благодать ізбавлення, благословення Йорданове, вчини її джерелом нетління, даром освячення, яка гріхи розрішає, недуги лікує, демонів погубляє, для супротивних сил неприступна, повна ангельської кріпости»⁴⁰¹; і

³⁹⁰ Див. А. ШМЕМАН, *Литургия Смерти и современная культура*, 91-92.

³⁹¹ Див. А. ШМЕМАН, *Литургия Смерти и современная культура*, 68.

³⁹² М. АРРАНЦ, «Об упокоении души. Молитвы о усопших» // *Избранные сочинения по литургике*. Т 2. Таинства Византийской Традиции, Рим-Москва: Институт Философии, Теологии и Истории св. Фомы 2001, 602.

³⁹³ Е. VELKOVSKA, «Funerali – a Oriente» // *Scientia liturgica. Manuale di liturgia vol.4, Sacramenti e sacramentali*, ed. Anscar J. Chupungco, Pontificio istituto liturgico Sant'Anselmo, Piemme: Casale Monferrato 1998, 363.

³⁹⁴ Таїнства Хрещення і Миромазання, Чин Хрещення, прошення на екстенії // *Требник*, 2001, 34

³⁹⁵ *Требник*, Чин Великої Панахиди або Парастасу, канон померлим, пісня 3, тропарець // *Требник*, 2001, 264.

³⁹⁶ Священна і Божественна Літургія во святих отця нашого Василя Великого, *Службник В.В.*, 1980, 46.

³⁹⁷ *Мінея*, Блаженної Ольги (11 липня), на вечірні, стихира на «Господи, звиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 941.

³⁹⁸ Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха», §411.

³⁹⁹ Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха», §412.

⁴⁰⁰ *Мінея*, Блаженної Ольги (11 липня), на вечірні, стихира на «Господи, звиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 941.

⁴⁰¹ *Требник*, Таїнства Хрещення і Миромазання Чин Хрещення, молитва // *Требник*, 2001, 36.

ще: «Щоб вода ця стала [...] купіллю відродження, відпущенням гріхів і одежею нетління»⁴⁰². *Катехизм УГКЦ* пояснює таку увагу тим, що Йорданські води, через Христа, стали знаком людського відродження. Адже через занурення у воду Христос змив гріх Адама, тому в Йордані відроджується все творіння⁴⁰³. Саме тому в Чині великого освячення води молимося: «Бо Ти єси Бог наш, що водою і духом обновиш постарілу від гріха нашу природу [...] Ти єси Бог наш, що за Ноя водою потопив гріх»⁴⁰⁴.

Катехизм УГКЦ зауважує, що вода є символом життя та смерті, оскільки у хрещенні людина поєднується із смертю та воскресінням Христа⁴⁰⁵. Поєднавшись з Христом, людина перестає бути рабом гріха та смерті і стає здатною до богоуподібнення та життя вічного⁴⁰⁶. Тому в літургійних текстах оспівується: «Разом з тобою, Христе Боже наш, поховані у хрещенні, твоїм воскресінням сподобились ми безсмертного життя»⁴⁰⁷ (див. Кл 2,12-13). Крім того, у літургійних текстах молимося: «[...] і зобрази Христа Твого в тому (або тій), що хоче знову родитися через мене, недостойного [...]»⁴⁰⁸. Хрещення є одночасно смертю і життям, смертю «старої людини» і народженням «нової», смертю для гріха та життям для Христа і у Христі, яке веде нас до Небесного Царства: «Ти і це Твоє створіння визволи від ворожої неволі і прийми в Твоє пренебесне царство»⁴⁰⁹.

Варто згадати також, що *Катехизм УГКЦ*, навчаючи, що через Таїнство Миропомазання «християнин отримує дар Святого Духа», звертається до літургійних текстів і зауважує, що він має прагнути стати «хоробрим і переможним подвижником Христа», «завжди готовим Його ради терпіти й з любов'ю умерти», щоб «зростати в усіх чеснотах», щоб дозріти «в людину досконалу в міру росту повноти Христової»⁴¹⁰. І разом з тим, літургійні тексти

⁴⁰² *Требник*, Таїнства Хрещення і Миропомазання, Чин Хрещення, прошення на екстенії // *Требник*, 2001, 34.

⁴⁰³ *Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха»*, §200, 75;

Пор. Мінея, Передсвяття Богоявління (від 2-5 січня), на утрени, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 800.

⁴⁰⁴ *Требник*, Чин великого освячення води Святих Богоявлень, молитва // *Требник*, 2001, 314.

⁴⁰⁵ *Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха»*, §421.

⁴⁰⁶ *Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха»*, §415.

⁴⁰⁷ *Квітна Тріодь*, Вхід ГНІХ в Єрусалим, тропар // *Молитвослов*, 1990, 1251.

⁴⁰⁸ *Требник*, Таїнства Хрещення і Миропомазання Чин Хрещення, молитва // *Требник*, 2001, 35-36.

⁴⁰⁹ *Требник*, Таїнства Хрещення і Миропомазання, Чин оглашення перед Хрещенням, молитва // *Требник*, 2001, 27.

⁴¹⁰ Пор. *Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха»*, §426.

закликають нас до цієї готовності: «Усі члени розіпнімо з Христом і умрімо для світу, бажаючи ходити Христовими слідами; носім його божественний хрест на плечах, відкинувши тілесні зворушення і лихі похоті, що душу до гріха потягають»⁴¹¹. Катехизм УГКЦ зауважує, що страждання «для кожного стають щоденними “хрестами”, від яких треба не втікати, а сміливо приймати їх і нести аж до хвилі власного переходу до вічності»⁴¹². Так само й самі літургійні тексти Чинів похорону ставлять за приклад смерть святих мучеників⁴¹³. Тому і молимося до Господа: «Дай і нам прагнення любити тебе всім серцем і пити з тобою чашу терпіння!»⁴¹⁴, а відтак, «поєднуючись із Христом, ми стаємо учасниками всіх Його спасенних діл – чи то страждання і смерті, чи воскресіння і прослави; Його Пасха стає нашою, і ми вже тепер беремо участь у Його славі, у повноті явленій останнього дня»⁴¹⁵.

В літургійних текстах співається: «Застромено хрест на Череп-місці, і процвіло нам *безсмертя* із джерела вічнопливучого – Спасового боку»⁴¹⁶. Христос є тим, хто «нам точить із свого боку *безсмертя*»⁴¹⁷. В цьому контексті молимося до Христа: «Рівний нам як людина явився єси, безсмертний, як усі ми, однаково перетерпів єси смерть і *показав нам дорогу життя*»⁴¹⁸. Катехизм УГКЦ навчає, що «причащаючись Господнього Тіла і Крові, ми отримуємо завдаток вічного життя. [...] Через Причастя Тіла і Крові Христа ми вже маємо вічне життя, повнота якого явиться у славному зновупришесті Христа»⁴¹⁹. Коли ми говоримо про безсмертя, то особливу увагу в літургійних текстах надається Таїнству Євхаристії, Причасті Тіла і Крові Христових, які Літургія називає божественними, святими, пречистими, *безсмертними*, небесними і

Див. *Требник*, Таїнства Хрещення і Миромазання, Чин Миропомазання, прощення на екстенії // *Требник*, 2001, 43.

⁴¹¹ *Октоїх*, глас 5, в четвер на вечірні, стихира на «Господи, звиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 322-323.

⁴¹² Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха», §553.

⁴¹³ G. ROWELL, *The Liturgy of Christian Burial. An Introductory Survey of the Historical Development of Christian Burial Rites*, 33.

⁴¹⁴ *Квітна тріодь*, Христа Чоловіколюбця, на утрени, сідальний // *Молитвослов*, 1990, 766.

⁴¹⁵ Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха», §379.

⁴¹⁶ *Октоїх*, голос 1, у вівторок на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 199;

Октоїх, голос 1, у четвер на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 206.

⁴¹⁷ *Октоїх*, голос 7, у неділю на утрени, стихира на псалмі похвальнім // *Молитвослов*, 1990, 364.

Див. *Октоїх*, глас 4, в неділю на утрени, стихира на псалмі похвальнім, // *Молитвослов*, 1990, 276.

⁴¹⁸ *Требник*, Чин Великої Панахиди або Парастасу, канон померлим, пісня 4, тропарець // *Требник*, 2001, ш

⁴¹⁹ Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха», §432.

животворящими, страшними⁴²⁰, і які ми приймаємо «на відпущення гріхів своїх і на життя вічне»⁴²¹.

Отже, виходячи з літургійних текстів, Ісус Христос, який стає сповненням вищезгаданого «Протоєвангелія»: Богочоловік, Божий Син, який зійшов з неба, воплотився, прийнявши тіло від Богородиці, добровільно взяв на себе все людське, принизився, пізнав людську неміч і стражання, зодягнувся у тіло і *взяв на себе всі його властивості*, став людиною, щоб учинити людину Богом. Своїм воплощенням, різдвом, хрещенням в Йордані, чудами і знаками, преображенням він відновив та спас Адама. І кульмінацією цього стають його страждання, смерть на хресті, сходження в ад та воскресіння, якими Він підняв впалого Адама, подолав гріх і смерть, звільнив в'язнів, дарував життя. Прийнявши ганебні страждання і смерть на хресті добровільно, з волі Отця, вчинив їх життєдайними і спасенними, таким чином дарував людям надію, життя і безсмертя та упокоєння.

У піснеспівах підкреслюється, що до цього безсмертного життя дійшли лики святих, які слідуючи заклику Христа йти за Ним, уподібнилися до Нього своїм життям та прийняли страшні муки та смерть, і таким чином отримали життя вічне і вінці перемоги. Саме так літургійні тексти описують кровне і безкровне мучеництво святих, які подолали ворожі спокуси, відріклися від похитливості, якій підпав Адам, і не наслідували його падіння, витримали в житті терпіння, і їхня смерть мала «обличчя» радості, ликування, перемоги і видалася всім як сон. І найяскравішим прикладом цього є Пресвята Богородиця, закінчення земного життя якої названо безсмертним успенням, бо вона перша обожествилася. Таким чином вони стали для нас прикладом для наслідування життя і смерті у Христі, яке для нас починається із Таїнства Хрещення, а Таїнство Миропомазання укріплює нас в наслідуванні життя Ісуса Христа, Пресвята Євхаристія дає безсмертя і життя вічне.

⁴²⁰ Священна і Божественна Літургія во святих отця нашого Василя Великого // *Службник В.В.*, 1980, 86-87;

Див. *Божественна Літургія святого отця нашого Йоана Золотоустого* // *Службник Й.З.*, 1988, 72.

Див. *Божественна Літургія Передшеосвячених Дарів*, Рим 1984, 85.

Див. *Требник*, Чин оглашення перед хрещенням, виголос // *Требник*, 2001, 27.

⁴²¹ Священна і Божественна Літургія во святих отця нашого Василя Великого, Рим, 1980, 85.

Божественна Літургія святого отця нашого Йоана Золотоустого // *Службник Й.З.*, 1988, 71.

Божественна Літургія Передшеосвячених Дарів, Рим 1984, 83.

ВИСНОВКИ

Виходячи з офіційних літургійних текстів Української Греко-Католицької Церкви, можемо окреслити ряд богословських думок, які утворюють антиномію «двох облич» смерті людини, і таким чином формулюється віровчення нашої Церкви, виражене її молитвою.

«Негативне обличчя» смерті у літургійних текстах можемо побачити у таких богословських аспектах:

Гріхопадіння (непослух, переступ Божого веління і порушення заповіді) Адама, через заздрість та спокусу змія-диявола, стало для нього і його потомків – цілого людства – відходом від Бога, який є джерелом життя і безсмертя. Розлучення з Ним як духовна смерть спричинила смерть фізичну – відділення душі від тіла, тлінність, повернення людини у землю (порох), з якої була взята, скинення боготканої одежі, тобто святості та життя, і зодягнення в одягу гріха та тління. Так смерть, як отрута, увійшла в життя людства та поширилася по вселенній, і стала трагедією для людини. Особисті гріхи кожної людини є наслідкуванням гріха Адама і мають схожі причини (спокуси як ворожі стріли лукавого ворога-душогубці; відсутність добрих діл) та наслідки (смерть душі, втрата Божої благодаті, розлучення з Богом).

Страх перед фізичною смертю є спричинений тим, що вона є новим досвідом для душі, і той шлях, який вона має пройти, і місце, де вона має перебувати потім, є невідомими. Оскільки невіддільним від смерті, як завершення земного життя, є подальший суд за прожите життя і вчинені діла, усвідомлення власної гріховності, розуміння того, що людина відійшла від Бога, а її душа є зранена, мертва гріхами та пристрастями, породжує сором та страх смерті. Разом з тим, страх також спричинений розумінням того, що нерозкаяність аж до смерті веде до кари та вічних мук, які настають для грішників після суду при другому приході Ісуса Христа. Смерть грішників зображується лютою, як негідне і присоромлене завершення земного життя.

Смерть людини є розлукою із родичами і близькими, несе біль та смуток. Втрата близької особи є трагічною і несе сум, відчуття порожнечі, а також є виявом співчуття горю іншої людини.

«Позитивне обличчя» смерті у літургійних текстах розкривається перед нами через такі богословські ідеї:

Після гріхопадіння Адама Бог не залишає людину і встановлює ворожнечу між потомством змія і потомством жінки, щоб гріх не тривав вічно, таким чином дається обіцянка – «протоєвангеліє» – про Спасителя, який врятує упалого Адама. Сповненням цієї обітниці є Богочоловік, Божий Син, який зійшов з неба, воплотився, прийнявши тіло від Богородиці, добровільно взяв на себе все людське, принизився, пізнав людську неміч і страждання, зодягнувся у тіло і *взяв на себе всі його властивості*, став людиною, щоб учинити людину Богом. Своїм воплощенням, різдвом, хрещенням в Йордані, чудами і знаками, преображенням він відновив та спас Адама. І кульмінацією цього стають його страждання, смерть на хресті, сходження в ад та воскресіння, якими Він підняв впалого Адама, подолав гріх і смерть, звільнив в'язнів, дарував життя. Приймаючи ганебні страждання і смерть на хресті добровільно, з волі Отця, вчинив їх життєдайними і спасенними, таким чином дарував людям надію, життя і безсмертя та упокоєння.

Христос, подолавши гріх як смерть духовну, вчинив смерть фізичну Пасхою – переходом до нового життя, вічного і безсмертного. Святі, які слідували заклику Христа йти за Ним, уподібнилися до Нього своїм життям та безстрашно прийняли муки та смерть, і таким чином отримали життя вічне та вінці перемоги. Їхня смерть стала для них прибутком, причиною радості, ликуванням, перемогою і видалася як сон. І найяскравішим прикладом цього є Пресвята Богородиця, закінчення земного життя якої названо безсмертним успінням, бо вона перша обожествилася і перейшла на небо у руки Бога.

Так само, як духовна смерть (гріх) спричинила смерть фізичну, так фізична смерть Христа, нового Адама, пододала смерть духовну (гріх), а фізична смерть стала здобутком для тих, хто взявши життєвий хрест, наслідує життя Христа.

Слід зауважити, що у літургійних текстах часто ці два погляди на смерть є переплетеними. Наприклад, страх смерті і суду описується в контексті покаюння, навернення як шляху до спасіння. Опис смутку та болю втрати близької людини поєднується із надією на майбутнє воскресіння.

Як бачимо, таємнича антиномія «двох облич» смерті полягає в тому, що вона є наче відображенням у дзеркалі стану душі померлого. Для грішної людини відділення від тіла душі мертвої гріхами є фізичною смертю, що веде на загибель і кару. З іншої сторони, для людини, яка гідно прожила земне життя, а її душа є живою, то смерть для неї буде продовженням життя у Христі. Слід зазначити, що для правдивого розуміння чим є смерть необхідно зберігати взаємозв'язок і напругу між протилежними полюсами цієї антиномії її «двох облич». Цілісний погляд на роль і значення смерті допомагає уникнути бачення лише якоїсь однієї сторони, що буде лиш напівправдою. Літургійні тексти показують важливість цієї антиномічної, парадоксальної єдності. Неможливо чітко відділити негативну сторону розуміння смерті як трагедії від її позитивного аспекту: двері на зустріч з Ісусом Христом та ликування зі святими.

Тому Церква у літургійних текстах не є байдужою до смутку через смерть близьких, зауважує страх перед смертю і закликає до покаюння, молиться про прощення гріхів та упокоєння тих, чиє земне життя вже закінчилося. Водночас вона радіє та ликує зі святими на небі, прославляє Христа – Переможця смерті, очікує воскресіння мертвих і життя будучого віку. Неможна обрати молитви і піснеспіви лиш з одного аспекту та відкинути інший, але протиставляючись, в єдності вони доповнюють один одного і висловлюють істинне розуміння смерті.

Виходячи із висновків цієї праці також можемо запропонувати ідеї для підготування проповідей та гомілій про смерть. Адже зауважується, що смерть є одним із найбільш значимих моментів людського буття, і відтак похорон, навіть у нашому секуляризованому суспільстві, є однією із найкращих

можливостей, коли навіть ті, хто мають малий контакт з Цервою, беруть участь у християнській молитві¹.

На основі літургійних текстів важливим є проповідувати про:

- смерть як перемогу. «Хоч смерть не перестає бути трагедією, вона може стати перемогою»².
- швидкоплинність життя та важливість гідного приготування до смерті. Воно полягає у своєчасному покаянні та наверненні. Своїм життям свідчити і наслідувати життя Христа і його святих.
- важливість співчуття до скорботи тих, хто пережив втрату близької людини, її утішання, а також проголошування надії, яку дає Христос, та віри у майбутнє воскресіння.
- цінність молитви за померлих, як способу і надалі підтримувати з ними духовний зв'язок.

Ця магістерська праця не є до кінця вичерпною, але не зважаючи на це, вона відкриває нові перспективи для майбутніх досліджень у напрямку систематичного, догматичного (зокрема, антропології та естахатології) та літургійного богослов'я, особливо там, де вони переплітаються і є джерелом один для одного.

¹ Див. G. ROWELL, *The Liturgy of Christian Burial. An Introductory Survey of the Historical Development of Christian Burial Rites*, preface, ix.

² Див. А. ШМЕМАН, *Литургия Смерти и современная культура*, 152.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА

1. *Апостол*, за благословенням Блаженнішого Мирослава Івана, Кардинала Любачівського, Отця і Глави Української Католицької Церкви, Рим 1991.
2. *Архиєратикон або Святителський Служебник*, Видав Синод Української Католицької Церкви 1988.
3. *Біблія або Книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту* / пер. із давньоєврейської й грецької І. Огієнка, 1988.
4. *Божественна Літургія Передшеосвячених Дарів*, Рим 1984.
5. *Євхологіонх ілі Трєбникх, Львовх, ґаціє*
6. *Вніга Минїа. в сїой чґдотвѳрной лѳврѳ Почѳевской, мѳѳла*
7. Молебень до Христа Милосердного // сайт: Українська Греко-Католицька Церква, <http://ugcc.ua/official/ugcc-today/rik_bojoho_myloserdya/moloben/moleben_do_hrista_miloserdnogo_76001.html> (дата звернення: 14.10.2018).
8. *Молитвослов. Часослов – Октоїх – Тріодь – Мінея*, Рим – Торонто: Видавництво ОО. Василіян 1990.
9. *Молитовний Псалтир*, Рим: видання Студіону 1990.
10. *Євмоґлієнник ґєлники же ѳвѳѳнхх ілі параклитїки, Львовх ґаѳче.*
11. *Святе Євангеліє*, за благословенням Блаженнішого Мирослава Івана, Кардинала Любачівського, Отця і Глави Української Католицької Церкви, Рим 1990.
12. *Святе Письмо Старого і Нового Завітів* / пер. за давньоєврейськими і грецькими текстами І. Хоменка. Рим 2007.
13. *Священна і Божественна Літургія во святих отця нашого Василя Великого*, Рим 1980.
14. *Священна і Божественна Літургія святого отця нашого Йоана Золотоустого*, Торонто: Синод Ієрархії Української Католицької Церкви 1988.

15. Служба свята Блаженних новомучеників УГКЦ // *сайт: Українська Греко-Католицька Церква*, <http://ugcc.ua/official/official-documents/instruktsiya/sluzhba_svyata_blahennih_novomuchenikiv_ugkts_77043.html> (дата звернення: 14.10.2018).
16. Служба свята Матері Божої Неустанної Помочі // *сайт: Українська Греко-Католицька Церква*, <http://ugcc.ua/official/official-documents/instruktsiya/sluzhba_svyata_materi_bozhoi_neustannoï_pomochi_83158.html> (дата звернення: 14.10.2018).
17. ТРЕБНИКЪ, ЧАСТЬ ВТОРАЯ. ПО БЛАГОСЛОВЕНІЮ СВЯТѢЙШАГО РИМСКАГО АПОСТОЛЬСКАГО ПРЕСТОЛА, РИМЪ, ВЪ ЧѢПОГРАФІИ КРѢПОФЕРРАТСКІА ОБИТЕЛИ ХАЦМЪ.
18. *Требник*, Львів: Свічадо 2001.
19. *Требник освячень та благословень*, з благословення Блаженнішого Любомира Гузара, Львів: Свічадо 2010.
20. ТРИЦѢДЬ ПОСТНАД ІЛІ ТРИПѢСНЕЦЪ ѠЛННСКИ ТРИЦѢДІОНЪ, ЛЬВОВЪ ХАЦЪ(З).
21. ТРИЦѢДЬ ЦВѢТНАД ѠЛННСКИ ПЕНТИКОСТАРІОНЪ СІЕСТЬ ПАТДЭСДТНИЦА, ЛЬВОВЪ ХАЦЪЗ.

ЛІТЕРАТУРА

1. П ВАТИКАНСЬКИЙ СОБОР, Конституція про святу літургію *Sacrosantum Concilium* [«Священний Собор»], (4 грудня 1963) // *Документи Другого Ватиканського Собору. Конституції, декрети, декларації*, репринтне видання, Львів: Свічадо 1996, 113.
2. BRUNI VITALIANO, *I funerali di un sacerdote nel rito bizantino: secondo gli eucologi manoscritti di lingua greca*, Jerusalem: Franciscan Print, 1972.
3. НИЕСНАЈ М., *Oratio liturgica pro defunctis in Ecclesia Russa Orthodoxa (exquisitio dogmatica)*, Lublini: 1933.

4. ROWELL G., *The Liturgy of Christian Burial. An Introductory Survey of the Historical Development of Christian Burial Rites*, London: Alcuin Club/S.P.C.K 1977.
5. VELKOVSKA E., «Funerali – a Oriente» // *Scientia liturgica. Manuale di liturgia vol.4, Sacramenti e sacramentali*, ed. Anscar J. Chupungco, Pontificio istituto liturgico Sant'Anselmo, Piemme: Casale Monferrato 1998.
6. WOŹNIAK J., «Niechrześcijańskie źródła liturgii pogrzebu i kultu zmarłych wczesnego chrześcijaństwa» // *Teologia i Człowiek*, 34(2016)2, Torun: Wydziału Teologicznego UMK.
7. АЛФЕЕВ И., *Христос – победитель ада. Тема сошествия во ад в восточно-христианской традиции*, Москва: Издательство Олега Абышко 2009.
8. АРРАНЦ М., «Об упокоении души. Молитвы о усопших» // *Избранные сочинения по литургии. Т 2. Таинства Византийской Традиции*, Рим-Москва: Институт Философии, Теологии и Истории св. Фомы 2001.
9. ВАСИЛИАДИС Н., *Таинство Смерти* / пер с новогреческого (N.Βασιλειάδη. Το μυστήριον του θανάτου. Αθήναι, 1994), Свято-Троицкая Сергиева Лавра 1998.
10. ВЕРХОВНИЙ АРХИЄПИСКОП КИЄВО-ГАЛИЦЬКИЙ СВЯТОСЛАВ, «Лист про впорядкування літургійного життя нашої Церкви» Вих. ВВ 14/100, 20 лютого 2014 р. Б. // сайт: *Літургія Церкви*, <<https://drive.google.com/file/d/0B4vzPDufLbhubThIZVlhUnRnZmM/view>> (Дата звернення 15.10.2018).
11. ІНСТИТУТ МОВОЗНАВСТВА АН УРСР, *Словник української мови: в 11 тт.*, т. 5 / ред. І. К. Білодіда, Київ: Наукова думка 1970-1980.
12. *Інструкція щодо подання і затвердження літургійних текстів, їх перевидань та перекладів*, Вступ // Спецвипуск «Благовісника Верховного Архієпископа Києво-Галицького УГКЦ», Матеріали Синоду Єпископів Української Греко-Католицької Церкви, Київ, 11-18 серпня 2013 р., 66-67.
13. *Кодекс Канонів Східних Церков*, Львів: 1995.

14. ЛАРШЕ Ж.-К, *Жизнь после смерти согласно Православной Традиции*, Москва: Издательство Сретенского монастыря 2017.
15. *Літопис Руський: Повість минулих літ (За Іпатівським списком) /* перекл. з давньоруського Л. Махновця. Київ: Дніпро 1989, 78-81, 84-85.
16. РУДЕЙКО ВАСИЛЬ, «Логіка пасхальних богослужінь у нас абсолютно заламана» // *Кана*, №4, (Квітень 2015).
17. РУДЕЙКО ВАСИЛЬ, «Святкування християнського похорону» // *Мётров міра*, № 9 Львів: Видавництво УКУ 2012.
18. СИНОД ЄПИСКОПІВ УГКЦ, *Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха»*, Львів: Свічадо 2012.
19. СИНОД ЄПИСКОПІВ УГКЦ, Рішення і постанови, Львів, 16-31 травня 1992 р. Б, п. 3, в) // *Рішення і постанови Синодів Єпископів Української Греко-Католицької Церкви 1989-1997 років*, Львів: видання «Благовісника» 1998.
20. СИНОД ЄПИСКОПІВ УГКЦ, Рішення і постанови, Рим, 24 вересня – 8 жовтня 1989 р. Б., п. 1. // *Рішення і постанови Синодів Єпископів Української Греко-Католицької Церкви 1989-1997 років*, Львів: видання «Благовісника» 1998.
21. СЛПІЙ ЙОСИФ Патріарх, «Заповіт Блаженнішого Патріярха Йосифа Сліпого», Львів: Інститут розвитку міста Львова 2003.
22. ШМЕМАН А., «Богословие и литургическое предание» // *Собрание статей. 1947-1983*, ред. Е. Дорман, Москва: Русский путь, 2009.
23. ШМЕМАН А., «Литургические символы и их богословское толкование» // *Собрание статей. 1947-1983*, ред. Е. Дорман, Москва: Русский путь, 2009.
24. ШМЕМАН А., «О методе литургического богословия» // *Собрание статей. 1947-1983*, ред. Е. Дорман, Москва: Русский путь, 2009.
25. ШМЕМАН А., *Собрание статей. 1947—1983 /* Сост. Е.Ю. Дорман; М.: Русский путь 2009.
26. ШПІДЛИК Т., *Мараната, життя по смерті*, пер. з італ. В. Чайковський, Київ: Дух і Літера 2013.

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

1. COMMISSIONE TEOLOGICA INTERNAZIONALE, «Problemi attuali di escatologia (1990)», 11.1 // *сайт: La Santa Sede*, <http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/cti_documents/rc_cti_1990_problemi-attuali-escatologia_it.html> (дата звернення 14.10.2018).
2. Декрет проголошення Молебню до Христа Милосердного // *сайт: Українська Греко-Католицька Церква*, <http://ugcc.ua/official/official-documents/zvernennya/2016/dekret_progoloshennya_molebnya_do_hrista_miloserdnogo_76002.html> (дата звернення: 14.10.2018).
3. Декрет проголошення Служби свята Блаженних новомучеників УГКЦ // *сайт: Українська Греко-Католицька Церква*, <http://ugcc.ua/official/official-documents/zvernennya/2016/dekret_progoloshennya_sluzhbi_svyata_blazhenih_novomuchenikiv_ugkts_77044.html> (дата звернення: 14.10.2018).
4. Декрет проголошення служби свята Матері Божої Неустанної Помочі // *сайт: Українська Греко-Католицька Церква*, <http://ugcc.ua/official/official-documents/zvernennya/doc2018/dekret_progoloshennya_sluzhbi_svyata_materi_bozhoi_neustannoï_pomochi_83157.html> (дата звернення: 14.10.2018).
5. КНЯЗЕВ А., «Смерть священника, как она представлена в Славянском Трєбнике», пер. Т. Миллер // *сайт: Правмир*, <<https://www.pravmir.ru/smert-svyashhennika-kak-ona-predstavlena-v-slavyanskom-trebnike/>> (дата звернення 22.10.2018).

ДОДАТКИ

Додаток 1.1.

Сидить Адам навпроти раю, ридаючи, й оплакує свою наготу: Горе мені, *обманеному й окраденому*, та й *обезславленому лукавою спокусою!* Горе мені, що через свій нерозум *став нині нагим і бідлашим!* О раю, вже не скуштую твоєї насолоди, вже *не побачу Господа Бога мого і Творця!* *Піду бо в землю, з якої взятий!* Щедрий і милостивий, благаю тебе: Помилуй мене упалого¹.

Вигнаний Адам з раю заради їжі, сидить навпроти нього і плаче; постогнує покаянним голосом та промовляє: Горе мені! *Що ж це я окаянний втратив?* Одну лише *не зберіг Господню заповідь і втратив усі блага!* Раю святий, насаджений задля мене, *зачинений* же заради Єви! Моли Творця твого, що й мене створив, щоб і мені милуватися твоїм квіттям. Тому й каже Спас до нього: Не бажаю погібелі мого створіння, але хочу, щоб воно спаслося і прийшло до пізнання правди; нікого ж бо, хто приходить до мене, не відганяю²

Ридаю, стогну й плачу, бачивши херувимів з вогненною зброєю, що їм наказано стерегти вхід до раю перед усіма злочинцями. Горе мені, бо він недоступний, якщо ти, Спасе, мені його не відчиниш³.

Горе мені, – ридаючи заголосив Адам. Змій і жінка *позбавили мене Божої приязні*, а споживання з дерева *відчужило мене* від райської утіхи. Як же ж тяжко зносити таке *пониження!* Був я царем усіх земних Божих створінь, а нині *став невільник* через одну беззаконну пораду. Колись я був зодягнений у славу безсмертя, а нині, *як смертний, окаянно ношу одягу смерти*. Кого ж мені, о горе, взяти за спільника ридання? Але ти, Чоловіколюбче, що створив мене з землі, зодягнувшись у добросердя, визволь мене з ворожої неволі і спаси мене⁴.

¹ *Великопісна Трійдь*, Неділя Сиропусна, у суботу на вечірні, стихира на «Господи, звиваю я» // *Молитвослов*, 1990, 460.

² *Великопісна Трійдь*, Неділя Сиропусна, у суботу на вечірні, стихира на стиховні // *Молитвослов*, 1990, 460-461.

³ *Великопісна Трійдь*, Неділя Сиропусна, в неділю на утрени, канон, пісня 9, тропарець // *Молитвослов*, 1990, 462.

⁴ *Великопісна Трійдь*, Неділя Сиропусна, в неділю на утрени, стихира на псалмі похвальнім // *Молитвослов*, 1990, 462-463.

У Велику Середу, на утрени, стихири на стиховні⁵

Сьогодні Христос приходять у дім фарисея, і жінка грішниця, приступивши, паде до його ніг і кличе: *Споглянь на мене, погружену в гріхи, що впала у розпач через сподіяні вчинки, і не відкидай мене від своєї доброти!* Подай мені, Господи, відпущення гріхів, і спаси мене.

Жінка, злом вонаюча й осквернена, приступила до тебе, Спасе, і, виливаючи сльози на твої ноги, визнала своє страждання: Як погляну на тебе, Владико? Це ж бо ти прийшов спасти блудницю з безодні! *Воскреси й мене умерлу, як ти підняв з гробу чотириденного Лазаря. Прийми мене окаянну, Господи, і спаси мене.*

Та, що була зневірена своїм життям і знана зі своїх лихих звичаїв, несучи миро, приступила до тебе, кличучи: *Не відкинь мене блудну ти, що народився від Діви! Не погорди моїми сльозами, Радосте ангелів! Але прийми мене, що каюся, бо ти не відкинув мене грішну задля твоєї великої милости.*

Жінка, що впала в численні гріхи, збагнувши твоє божество, Господи, виконує завдання мирносиць. Перед твоїм похороном вона з риданням *приносить тобі миро*, кажучи: *Горе мені, бо палкі нестримні пристрасті для мене, мов ніч, а насолода гріха – туманна й безмісячна! Прийми струмки моїх сліз ти, що хмарами виносиш воду з моря! Прихилися до моїх сердечних зітхань ти, що прихилив небеса твоїм невимовним приниженням, хай поцілую і знову обітру волоссям моєї голови твої пречисті ноги, яких лунаю в раю, по полудні, почула Єва своїми ушима і настрахалася. Спасителю душ, хто може дослідити безліч моїх гріхів і безодню твоїх судів? Не погорди слугинею твоєю, Спасе, що маєш безмірну милість.*

У Велику Середу, на вечірні, стихири на «Господи, взиваю я»⁶

Пізнавши Бога в тобі, Сину Діви, блудниця промовляла й серед плачу молилася, бо сподіяла вчинки гідні сліз: *Доброчинцю Чоловіколюбче! Розв'яжи мої провини, як я моє волосся. Полюби мене, справедливо зненавиджену, що тебе любить, а я проповідуватиму тебе між митарями.*

Грішниця біжить до продавця мира купити дорогоцінне миро, щоб помазати Доброчинця, і каже продавцеві мира: *Дай мені мира, щоб я помазала того, хто очистив усі мої гріхи.*

⁵ Квітня Тріодь, Великий Тиждень, у Велику Середу на утрени, стихири на стиховні // *Молитвослов, 1990, 543-545.*

⁶ Квітня Тріодь, Великий Тиждень, у Велику Середу на вечірні, стихири на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов, 1990, 545-546.*

Додаток №2.2.

*Усі чуваймо, щоб зустрінути Христа з багатим запасом оливи і з запаленими світильниками, щоб сподобитися ввійти в весільну світлицю; бо хто поза дверми залишиться, надармо кликатиме до Бога: Помилуй мене!*⁷

*Душевним лінивством ми розіспалися, Жениху Христе, і не набули запаленого світильника добродійности. Ми уподібнолися до немудрих дів, забавляючись у час праці. Не зачини, Владико, милосердя твоїх щедрот, але розвій наш мрячний сон і підведи нас, Милостивий! Упровадь нас з мудрими дівами у свою весільну світлицю, де безустанно веселяться й співають чистим голосом: Господи, слава тобі!*⁸

Про день отой страшний роздумуючи, *не спи, душе моя*, і твій світильник запали, олією підсилюючи світло; бо не знаєш, коли прийде до тебе голос, що промовить: «Ось жених!». Гляди тоді, *душе моя, не задрімай*, щоб поза дверми ти не зосталась, і не стукала як п'ять дів, але пильно чекай, щоб із добірною олією зустрінути Христа, який дасть тобі божественну світлицю своєї слави»⁹.

Оновлення душі й плоди чеснот принесім духовним зростом. Ось наближається Жених-Христос, щоб увінчати тих, що подвизалися. *Пробудімось*, отже, щоб він зустрів нас готовими та щоб і ми прийняли вінки нетлінні¹⁰.

⁷ Октоїх, голос 5, у вівторок на утрени, сідальний // *Молитвослов, 1990, 312.*

⁸ Квітна Тріодь, великий тиждень, у великий вівторок на вечірні, стихира на «Господи, взиваю я» // *Молитвослов, 1990, 541.*

⁹ Часослов, Північна щоденна, тропар // *Молитвослов, 1990, 95;*

Октоїх, голос 8, у понеділок на утрени, сідальний // *Молитвослов, 1990, 391-392.*

¹⁰ Посна Тріодь, п'ята неділя Великого Посту, кондак // *Молитвослов, 1990, 1250.*

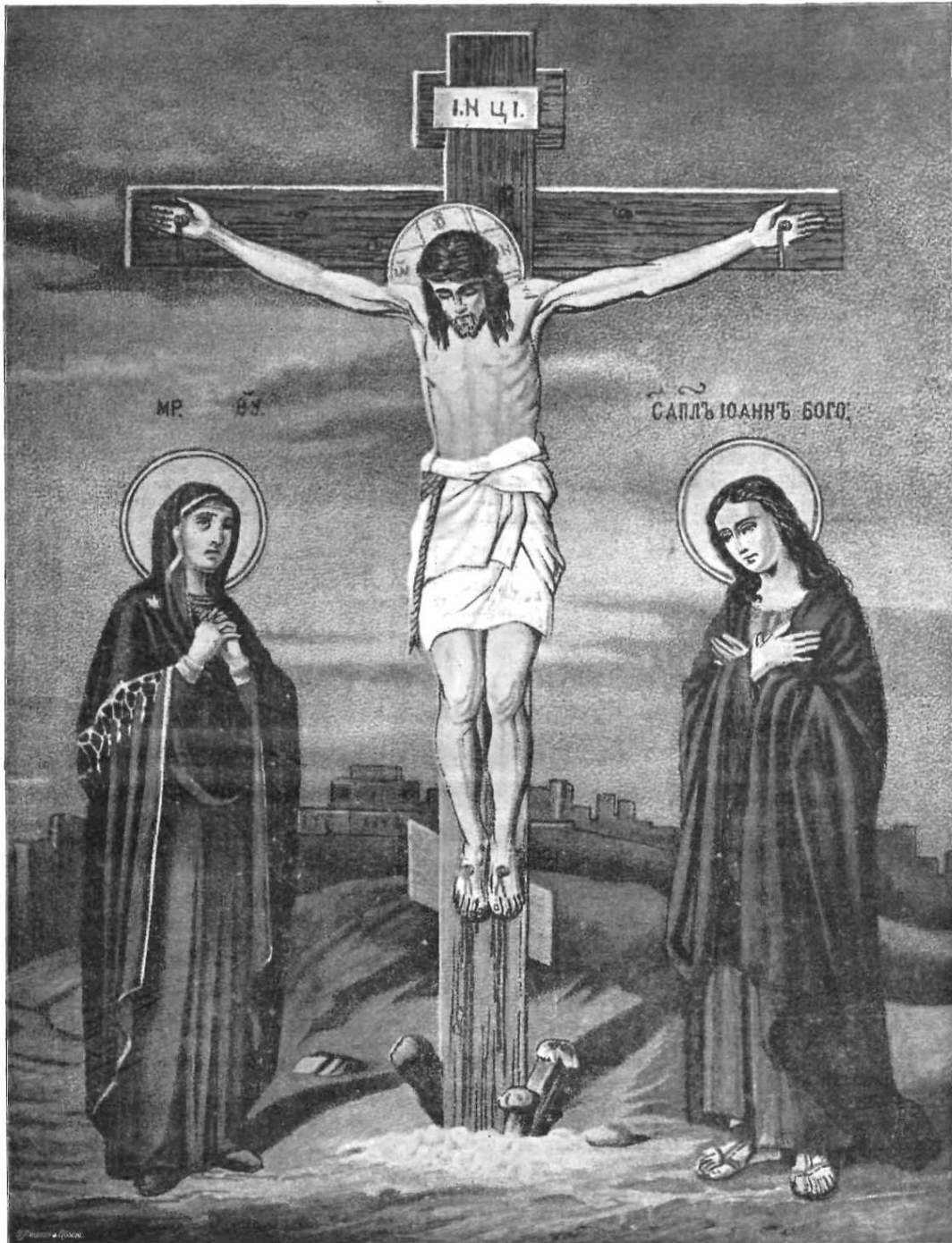
ІЛЮСТРАЦІЇ

Ілюстрація №1

Плач Богородиці під хрестом¹

¹ *Триодь П., 1906, 208.*

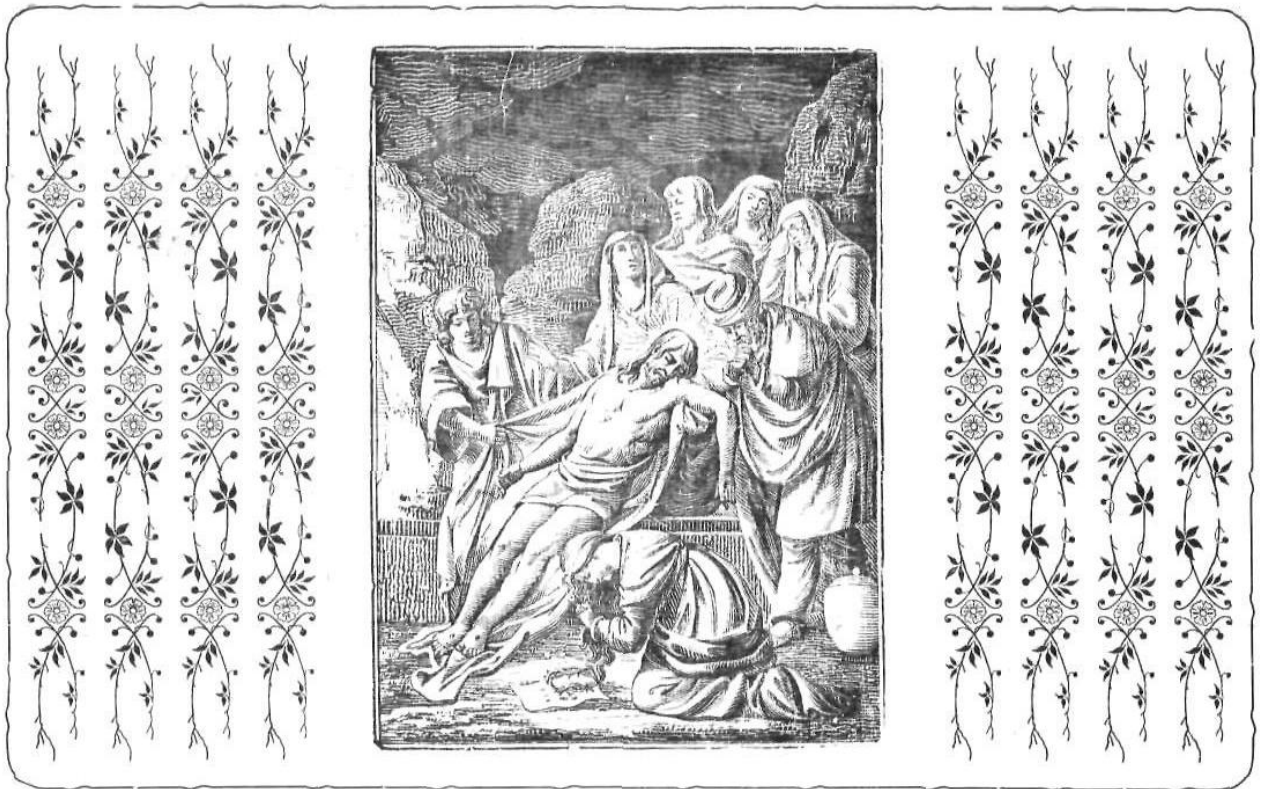
Такъ козавкн Гі'х м'рх... [Іван. ґ. 31.]

Розп'яття Господа нашого Ісуса Христа¹

¹ Триодъ Кв., 1907, 132.

Мечи болю Богородиці¹

¹ *Триодь П. 1906, 502.*

Покладення тіла Господа нашого Ісуса Христа до гробу¹

¹ *Триодь Кв., 1907, 144.*

Радшею Євродоканнаю въ Оуспініи твоєиъ наєх не ѡставаіюцца.

Успіння Пресвятої Владичиці нашої Богородиці і приснодіви Марії¹

¹ Триодь Кв., 1907, 8.